

Leger Noord-Korea
Wat betekent de inzet
van Noord-Koreanen in
Oekraïne door Rusland?

IN HET NIEUWS 4-5

KERNENERGIE

‘Rapport openhouden Borssele schiet tekort’

Het kabinet wil dat de kerncentrale langer openblijft, maar de gevolgen voor de nucleaire veiligheid zijn niet goed onderzocht, stelt een commissie.

Hanneke Chin-A-Fo en Chris Hensen

AMSTERDAM

Een onderzoek dat minister Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei, VVD) heeft laten uitvoeren naar de gevolgen van het langer openhouden van de kerncentrale in Borssele, schiet op cruciale punten tekort. Zo is niet duidelijk genoeg gemaakt wat het effect is voor de nucleaire veiligheid. Ook de consequenties van de toenemende hoeveelheid nucleair afval zijn „onvoldoende” onderzocht. Dit concludeert de onafhankelijke commissie van deskundigen die de juistheid en volledigheid van het zogeheten milieueffectrapport moet controleren. De Commissie voor de milieueffectrapportage publiceert haar bevindingen deze vrijdag.

Het kabinet wil de kerncentrale in Borssele langer openhouden dan tot 2033, het jaar dat nu nog als einddatum in de Kernenergiewet staat. Voor een wetswijziging is een milieueffectrapport noodzakelijk.

De commissie adviseert de minister nu om het rapport, opgesteld door adviesbureau Arcadis, eerst aan te vullen en te verbeteren. Dit advies is niet bindend, maar weegt zwaar omdat de wetswijziging moet worden goedgekeurd door de Tweede en Eerste Kamer. Voor hen is het werk van de commissie een onafhankelijke toets op de zorgvuldigheid van de politieke besluitvorming.

De conclusies van de commissie wringen met de herhaalde verklaring van de minister dat zorgvuldigheid bij de uitvoering van de kernenergieplannen van het kabinet van groot belang is. Kernenergie is een maatschappelijk gevoelig onderwerp, mede vanwege zorgen over veiligheid en radioactief afval.

Vier nieuwe centrales

Kernenergie staat sinds een paar jaar weer prominent op de politieke agenda. Het huidige kabinet wil niet alleen de bestaande centrale langer openhouden, maar ook vier nieuwe, grotere kerncentrales bouwen. Twee daarvan komen wellicht naast de bestaande in Borssele.

Een primaire tekortkoming in het milieueffectrapport is volgens de commissie dat de noodzaak van kernenergie voor de Nederlandse energievoorziening, en de milieugevolgen daarvan, nog moeten worden onderbouwd. Terwijl de wetswijziging al voorligt, is de afweging door de minister nog niet gemaakt.

Andersom is logischer, zegt commissievoorzitter Hans Mommaas in een toelichting aan NRC. „Het kabinet heeft besloten tot kernenergie, maar de afweging eronder

Rampscenario's voor de situatie na 2033 zijn niet uitgewerkt, hoewel de commissie daar om had gevraagd

is eigenlijk nog niet gemaakt. Die willen we graag zien. Het is heel belangrijk dat daar transparantie over ontstaat.”

Over nucleaire veiligheid zegt de commissie dat het rapport deels is gebaseerd op „gedateerde” informatie over wet- en regelgeving uit de jaren zestig. Bovendien zijn veranderingen in de directe omgeving van de centrale niet meegenomen. Rampscenario's voor de situatie na 2033 zijn niet uitgewerkt, terwijl de commissie daar vooraf om had gevraagd.

Afval

Over radioactief afval is het rapport te beknopt. Dit betreft vooral het afval dat vrijkomt als de centrale uiteindelijk ontmanteld wordt. Naarmate een centrale langer openblijft, wordt dat afval radioactiever, maar de gevolgen hiervan zijn onvoldoende onderzocht.

De gevolgen voor de natuur en het water in de Westerschelde zijn eveneens onvoldoende uitgewerkt. Zo wordt in het rapport erkend dat mogelijk een „koelwaterknelpunt” ontstaat als ook nieuwe kerncentrales water uit de Westerschelde voor koeling gaan gebruiken. De precieze effecten van extra lozingen van opgewarmd water door de centrales zijn echter onduidelijk. Ook de gevolgen van klimaatverandering blijven onvermeld: doordat het water in de Westerschelde warmer wordt, mag er minder warm koelwater in worden geloosd. Verder is onduidelijk of drempelwaardes kunnen worden overschreden bij langduriger lozing van radioactieve en chemische stoffen in de nu al sterk vervuilde Westerschelde.

De commissie is van mening dat enkele algemene uitspraken over kernenergie in het onderzoek „discutabel” zijn. Zo vermeldt het rapport dat kernenergie niet duurder is dan hernieuwbare bronnen als zon en wind. Ook stelt het dat bedrijfsduurverlenging van de centrale een van de goedkoopste en snelste manieren is om CO₂-vrije elektriciteit op te wekken. Dergelijke uitspraken zetten lezers van het onderzoek „mogelijk op het verkeerde been”. De commissie constateert dat milieu-informatie die nodig is om tot een andere afweging te komen dan langer openhouden van de centrale, te beperkt is uitgewerkt.

De commissie wil vooral meer gedetailleerde informatie. Mommaas: „Er staan wat sussende woorden in het rapport over de gevolgen voor het milieu, die wat ons betreft niet hard zijn onderbouwd. Terwijl die informatie vaak wel beschikbaar is. Kerncentrales zijn complexe materie. Ja, men heeft haast, maar tegelijkertijd staan wij voor de zorgvuldigheid van de besluitvorming.”

De sussende woorden in het rapport over de gevolgen voor het milieu zijn niet hard onderbouwd

Hans Mommaas
voorzitter Commissie
voor de
milieueffectrapportage

Asieldeal
Strenger beleid
laat nog lang op
zich wachten

IN HET NIEUWS 6-7

Nevada
Klimaatbeleid
VS verdeelt de
woestijnstaat

ECONOMIE 20-21

Advertentie

**Een zeldzaam
inkijkje in het
leven en werk van
een Nederlandse
minister-president**

Paperback € 22,99
Ook als e-book verkrijgbaar
www.hollandsdiep.nl

NIEUWSBRIEVEN
De hele dag op de hoogte
nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel

REDACTIE
redactie@nrc.nl
nrc.nl/overons

ABONNEMENTSVRAGEN
ga voor meer informatie
naar nrc.nl/service

Deze uitgave komt voort uit
Algemeen Handelsblad (1828)
en Nieuwe Rotterdamse
Courant (1844)

PRIJS €4,40
Jaargang 55
no. 22
BELGIË €5,40

OORLOG IN OEKRAÏNE

Nervositeit over mogelijke inzet leger Noord-Korea door Rusland

Onomstotelijk bewijs is er nog niet, maar de kans is zeer groot dat Noord-Koreaanse militairen Rusland gaan bijstaan in de oorlog in Oekraïne. Wat kan dit leger bieden? En hoe reageert aartsvijand Zuid-Korea?

Wieland van Dijk

AMSTERDAM

Hoewel er nog geen onomstotelijk bewijs openbaar is gemaakt, twijfelen westerse bondgenoten van Oekraïne niet meer aan de komst van zeker drieduizend - en mogelijk zelfs in totaal twaalfduizend - Noord-Koreaanse militairen naar Rusland. Vorige week gaf de Zuid-Koreaanse inlichtingendienst satellietfoto's vrij van Russische schepen die de militairen ophaalden uit havens aan de oostkust van Noord-Korea en beelden van Russische militaire bases waar de eerste militairen worden klaargestoomd om naar de oorlog te worden gestuurd.

Dat de groepen militairen op de satellietfoto's Noord-Koreanen zijn, valt niet onafhankelijk vast te stellen. Maar woensdag bevestigde de Amerikaanse minister van Defensie, Lloyd Austin, dat er bewijs is dat Pyongyang troepen naar Rusland heeft gestuurd. „Wat ze daar precies doen, moeten we nog zien.” Als ze daar zijn om zich voor te bereiden op de strijd in Oekraïne, is dat volgens Austin „zeer, zeer ernstig”.

De Russische president Vladimir Poetin heeft donderdag niet ontkend dat zich Noord-Koreaanse militairen in Rusland bevinden. Volgens hem is de eventuele inzet van Noord-Koreaanse troepen onder een nieuw militair verdrag van Rusland met Pyongyang „een zaak van Moskou”.

De verwachte deelname van Noord-Koreaanse troepen aan de Russische oorlog in Oekraïne is niet beslissend, denken kenners. Tegelijk kleven er voor Pyongyang en het Kremlin risico's aan de samenwerking.

Raketten en munitie

Wat al langer zeker is, is dat Noord-Korea op grote schaal munitie, en ook onder meer raketten, aan Rusland levert. Volgens recente schattingen verscheepte het al meer dan negen miljoen stuks munitie naar Rusland, voornamelijk artilleriegranaten. De baas van de Oekraïense militaire inlichtingendienst Kyrylo Boedanov noemde die steun in september „ons grootste probleem”. Voor de Noord-Koreaanse munitieleveranties kampte Rusland met grote tekorten, maar door de hulp van Pyongyang en de tegelijk stokkende westerse wapentoevoer naar Oekraïne kon Rusland in april van dit jaar tien keer zoveel granaten afvuren als de troepen van Kyiv, al is dat verschil sindsdien gekrompen.

Of de komst van twaalfduizend Noord-

Koreaanse militairen ook zo'n belangrijke wending kan betekenen, lijkt de vraag. Volgens de Zuid-Koreaanse inlichtingendienst zou het onder meer gaan om leden van het Storm Corps, dat veertig- tot tachtigduizend manschappen telt. Vergelijken met de rest van de naar schatting 1,3 miljoen militairen die Noord-Korea onder de wapenen heeft - een van de grootste legers ter wereld - gaat het om goed getrainde en uitgeruste strijders, al noemt een Amerikaans defensierapport uit 2021 hun materieel „in vergelijking met speciale eenheden elders in de wereld rudimentair”.

Sabotage achter de linies

Dat bevestigt Hyun-Seung Lee, die in 2014 met zijn ouders en zijn zus vluchtte naar Zuid-Korea en nu in New York woont. Afkomstig uit de elite in Pyongyang diende hij als sergeant in het Noord-Koreaanse leger, waar hij werkte voor een onderdeel dat de trainingen van militairen van het Storm Corps en andere speciale eenheden verzorgde. „Soldaten van het Storm Corps zijn in het algemeen wat groter en beter getraind dan reguliere troepen”, schrijft hij op vragen van NRC. „Maar door tekorten in materieel en voedsel komen ze toch tekort ten opzichte van speciale eenheden uit andere landen.”

De eenheden spelen een belangrijke rol in de Noord-Koreaanse plannen bij een confrontatie met het zuiden, waarmee Pyongyang formeel nog steeds in oorlog is. Ze zouden Zuid-Korea dan moeten infiltreren om achter de linies doelen aan te vallen of te saboteren. Lee: „Het Storm Corps is opgericht voor speciale operaties als versterking van de vijand, sabotage, en de liquidatie van sleutelfiguren. Ze zijn veelzijdiger dan andere eenheden.” Een voorloper van het huidige Storm Corps maakte naam met de aanval in 1968 op de ambtswoning van de Zuid-Koreaanse president in Seoul, waarbij aan beide kanten tientallen doden vielen.

Maar volgens Bruce Bennett, defensie-analist bij de Amerikaanse denktank RAND en kenner van het Noord-Koreaanse leger, is het niet aannemelijk dat de Noord-Koreanen in Oekraïne zo'n bijdrage kunnen leveren. „De Russen hebben weinig mogelijkheden om ze achter de Oekraïense linies te krijgen. Als ze met een vliegtuig zouden proberen luchtdalingstroepen te droppen, zijn ze dood voor ze op de grond staan.”

Ook succesvolle infiltratie in burgerkleding in Oekraïne lijkt Bennett niet waarschijnlijk. „Ze zien er niet uit als Oekraïners, het zal onmiddellijk duidelijk zijn

De Noord-Koreaanse leider Kim Jong-un woont een artillerie-oefening bij op een onbekende locatie in Noord-Korea, op een foto die is vrijgegeven door het Noord-Koreaanse staatspersbureau KCNA. FOTO KCNA VIA KNS / AFP

dat het geen gewone burgers zijn. Die tactiek werkt misschien in Korea, maar in Oekraïne gaat die vlieger niet op.”

„Ik denk niet dat Russische generaals ze anders gaan gebruiken dan hun eigen manschappen: als kanonnenvoer. Ze worden naar het front gestuurd, en opgedragen naar voren te stormen. En een heleboel komen om”, zegt Bennett. Lee noemt het een voordeel dat de wapensystemen die de Russen gebruiken sterk lijken op die van Noord-Korea, maar „aangezien de meeste soldaten echte strijdervaring missen, is het waarschijnlijk dat velen bevangen worden door angst”.

In dat geval zou de Noord-Koreaanse inzet niet veel meer zijn dan een tijdelijke stoplap voor het tekort aan manschappen waarmee Rusland worstelt. Door de oorlog zijn volgens westerse schattingen al zo'n zeshonderdduizenden Russen uitgeschakeld. Momenteel komen volgens Oekraïense cijfers dagelijks zo'n twaalfhonderd Russen om.

Overlopers

Anders is het wellicht in de Russische regio Koersk, die Oekraïne in augustus deels bezette, en waar de Noord-Koreanen in

eerste instantie vermoedelijk naartoe gaan. De Russen hebben de laatste weken flinke delen van dat gebied terugveroverd, en anders dan in de Oekraïense Donbas is het front er fluide. De Noord-Koreaanse eenheden zouden daar meer kunnen betekenen.

Eerder deze maand meldten Oekraïense media op gezag van de inlichtingendienst in Kyiv dat in de regio Koersk al Noord-Koreanen aanwezig zijn. Daarvan zouden achttien onlangs hebben geprobeerd te deserteren, maar volgens latere berichten werden zij na een klopjacht door de Russen opgepakt.

„Als de Noord-Koreanen opereren als speciale eenheden hebben ze een perfecte gelegenheid om over te lopen”, zegt Bennett. „Ik denk dat Kim Jong-un de Russen op het hart heeft gedrukt ze daar geen gelegenheid voor te bieden.”

Volgens Hugh Griffiths, voormalig lid van een VN-panel dat toezicht hield op het sanctieregime tegen Noord-Korea, is het risico op overlopen groot. De soldaten worden voor het eerst blootgesteld aan de wereld buiten de Noord-Koreaanse propagandabubbel. „Ze zullen Russen ontmoeten die een wat hogere levensstandaard

Zuid-Koreaanse demonstranten protesteren tegen plannen van hun overheid om Oekraïne van dodelijk wapens te voorzien FOTO AHN YOUNG-JOON / AP

genieten, die toegang hebben tot mobiele telefoons en sociale media”, zegt hij tegen de Franse zender France24. Bovendien zullen ze zich, geconfronteerd met de realiteit op het slagveld, „gaan realiseren dat

ze een enkele reis hebben gekregen”.

Hyun-Seung Lee publiceerde deze week een video waarin hij zich „als voormalige Noord-Koreaanse soldaat” richt tot eenheden die naar Oekraïne komen. Hij

roept ze daarin op voor vrijheid te kiezen in plaats van hun levens op het spel te zetten voor de „hebzucht en het machtsbehoed” van Kim Jong-un. „Ik denk dat we ze zo kunnen overtuigen om zich over te geven zonder te vechten”, schrijft Lee, die hoopt dat de Oekraïners zijn boodschap met drones of luidsprekers zullen verspreiden. „Ik ben ervan overtuigd dat dat effectiever is dan ze tegemoet te treden met geweervuur.”

De Oekraïense militaire inlichtingendienst riep Noord-Koreaanse troepen deze week in een bericht op Telegram al in hun eigen taal op om zich over te geven. „Duizenden Russische soldaten hebben al de juiste keuze gemaakt en wachten nu in goede omstandigheden op het einde van de oorlog: comfortabele kazernes, drie warme maaltijden per dag en zelfs medische zorg.”

Overlopen is niet zonder gevaar. In Noord-Korea achtergebleven familieleden worden vaak zwaar gestraft, bijvoorbeeld met verbanning naar het platteland of langdurige opsluiting in strafkampen.

Zuid-Koreaanse wapens

Intussen dreigt de groeiende Noord-Kore-

aanse betrokkenheid bij de oorlog de Zuid-Koreaanse schroom weg te nemen om wapens aan Oekraïne te leveren. De aartsvijand van Noord-Korea is de tiende wapenexporteur ter wereld. Het beschikt over grote hoeveelheden munitie, ook in het gezochte kaliber van 155mm, en heeft daarnaast onder meer nauwkeurige lucht-doelraketten, houwitzers en tanks.

Tot nu toe gaan die, ondanks westerse druk, niet naar Oekraïne: de wet verbiedt wapenleveranties aan landen die in oorlog zijn. Dinsdag zei Kim Tae-hyo, de plaatsvervangend veiligheidschef van Zuid-Korea's conservatieve president Yoon Suk-yeol, tegen journalisten dat de regering overweegt die beperking op te heffen - afhankelijk van de precieze Noord-Koreaanse betrokkenheid bij de oorlog.

In eerste instantie zou het dan kunnen gaan om „verdedigingswapens”, zoals luchtafweer, maar ook offensieve wapens zouden tot de mogelijkheden behoren. Seoul waarschuwde eerder dit jaar al voor een „rode lijn” nadat Rusland en Noord-Korea een defensiepact sloten waarin ze beloven elkaar militair te hulp te schieten als een van beide landen wordt aangevalen.

De Russische Doema ratificeerde dat verdrag deze donderdag.

Zuid-Korea is er veel aan gelegen om Noord-Korea buiten de oorlog in Oekraïne te houden. Het land vreest dat Rusland Noord-Korea als wederdienst naast geld, olie en diplomatieke steun ook toegang geeft tot militaire technologie waarmee het zijn raketten en mogelijk kernwapens verder kan ontwikkelen. Deelname aan de oorlog biedt de Noord-Koreanen bovendien de kans hun wapentuig en militaire tactieken te verbeteren door die in een echte oorlogssituatie op de proef te stellen.

De impact van Zuid-Koreaanse wapenleveranties kan aanzienlijk zijn, zegt defensiespecialist Peter Wijninga van het The Hague Centre for Strategic Studies (HCSS). „Op dit moment heeft Rusland een overwicht op artilleriegebied van ongeveer één op drie. Als de Zuid-Koreanen betrokken zouden raken bij het leveren van artilleriegranaten, dan zou de achterstand die Oekraïne op dit punt kleiner kunnen worden.”

Balanceeract

Toch is het maar de vraag of er snel Zuid-Koreaanse wapens naar Kyiv gaan. De populaire president Yoon heeft niet de politieke steun die voor een wetswijziging nodig is.

De Zuid-Koreaanse oppositie, met een meerderheid in het parlement, reageerde kritisch op de berichten van de inlichtingendienst over Noord-Koreaanse betrokkenheid bij de oorlog, die „olie op het vuur” zouden gooien en zouden dienen om af te leiden van een schandaal rond presidentsvrouw Kim Keon-hee.

Ook moet Zuid-Korea een precar evenwicht bewaken in de relatie met Rusland - een belangrijke handelspartner. Hoewel het land sinds de oorlog zijn afhankelijkheid van Russische energie-import sterk heeft verminderd, haalt het nog altijd veel steenkool uit Rusland, en vooral ook uranium voor zijn 26 kernreactoren - goed voor ongeveer een derde van de nationale stroomvoorziening.

Mogelijk zal Zuid-Korea nieuwe wapens daarom liever indirect sturen, door voordaan te nu te vullen van landen die wel rechtstreeks aan Oekraïne leveren. Op die manier heeft het land naar alle waarschijnlijkheid - via de Verenigde Staten - al veel munitie geleverd. Maar in die constructie zijn de voorraden van de tussenlanden een beperking: Seoul kan geen wapens leveren die de tussenlanden niet leveren.

Wijninga denkt dat de Zuid-Koreaanse beslissing uiteindelijk zal afhangen van de vraag of de Noord-Koreaanse troepen die nu in Rusland zijn daadwerkelijk worden ingezet in Oekraïne. „Dat zou denk ik voor de Zuid-Koreanen voldoende draagvlak opleveren, ook in politiek opzicht in eigen land, om de stap te zetten.”

”

Ik denk niet dat Russische generaals ze anders gaan gebruiken dan hun eigen manschappen: als kanonnenvoer

Bruce Bennett
defensie-analist

ANALYSE **KABINET-SCHOOF**

Ondanks asieldeal is strenger beleid nog niet dichterbij

Na weken onderhandelen is de coalitie het eens over een nieuwe asieldeal. Maar het gevonden compromis kan niet verhullen dat het kabinet-Schoof vooral tijd verloren heeft en een strenger beleid nog lang op zich laat wachten.

Pim van den Dool

DEN HAAG

Wanneer premier Dick Schoof vrijdag, als ook de ministerraad akkoord is, de zwaar-bevochten asieldeal presenteert, zal hij willen uitstralen dat deze coalitie iets voor elkaar kan krijgen. De premier, die de afgelopen weken de regie over het asioldossier naar zich toe trok, zal het akkoord ongetwijfeld als een overwinning presenteren. Voor zichzelf, zijn fragiele coalitie van PVV, VVD, NSC en BBB en vooral voor Nederland, dat dan eindelijk het door het kabinet-Schoof beloofde „strengste asielbeleid ooit” moet krijgen.

Wie kritischer kijkt, ziet dat het kabinet en de coalitie de afgelopen tijd op het migratiedossier vooral ontzettend veel tijd hebben verspild. Sinds zijn aantreden benoemt premier Schoof een strenger migratiebeleid consequent als prioriteit nummer één van dit kabinet. In het hoofdlijnenakkoord van mei stonden al pagina's vol maatregelen die het kabinet zo snel mogelijk wilde nemen omdat er in Nederland sprake zou zijn van een 'asielcrisis'. Het zou nodig zijn om het staatsnoodrecht in te roepen, om snel maatregelen te kunnen nemen zonder dat het parlement vooraf moest instemmen.

Achteraf is de keuze voor die juridisch zeer omstreden route vanuit het oogpunt van snelheid de verkeerd gebleken. Sinds asielminister Marjolein Faber (PVV) vorige maand in de Tweede Kamer zei dat het kabinet inderdaad het noodrecht wilde gebruiken om het parlement te omzeilen, is de coalitie druk geweest met een intern conflict over de te volgen route. NSC zag zich gesterkt in al bestaande twijfels toen uit tijdens de Algemene Beschouwingen vrijgegeven stukken bleek dat ambtenaren inzet van het noodrecht voor asielmaatregelen „juridisch en politiek niet te verdedigen” noemden. En waar PVV-leider Geert Wilders eerst bleef eisen dat het noodrecht er zou komen, bleek woensdag na wekenlang overleg in de coalitie dat het toch anders gaat: de asielmaatregelen komen in een gewone wet waar beide Kamers vóóraf mee moeten instemmen.

Daadkracht

Het pakket maatregelen voor het „strengste asielbeleid” ooit is hierdoor na bijna vijf maanden nog geen stap dichterbij gekomen. Een nogal pijnlijke constatering voor een kabinet dat juist op dit thema met grote daadkracht wilde opereren. De coalitiepartijen hebben de verdraging volledig aan zichzelf te wijten. Toepassing van het noodrecht voor asielmaatregelen

is juridisch ongewenst en onhaalbaar, waarschuwen staatsrechtgeleerden afgelopen jaren al veelvuldig. En de kans op ongelukken was, gezien de politieke gevoeligheid, groot. Zo was er bijvoorbeeld op geen enkel moment zicht op voldoende steun in de Eerste Kamer.

Nu het kabinet toch een 'gewoon' wetsvoorstel moet maken is de kans aanzienlijk dat dit maanden extra kost, ook als zo'n wet een 'spoedwet' of 'asielmaatregelenwet' heet. Omdat een gebruikelijk wetgevingstraject wordt ingezet, hangt het van de Eerste en Tweede Kamer af hoe snel zij de asielwet willen behandelen na indiening door het kabinet. Oppositiepartijen zouden de behandeling kunnen vertragen door extra schriftelijke vragenrondes of hoorzittingen met deskundigen te eisen. Dit lijkt vooral reëel in de senaat, waar de coalitiepartijen geen meerderheid hebben om dat soort verzoeken te blokkeren. De Raad van State moet ook voldoende tijd krijgen voor advies over de wet, hoewel het kabinet kan vragen om een zogeheten 'spoedadvies'.

Een woordvoerder zegt dat de Raad een verzoek om een spoedadvies altijd „welwillend” tegemoet treedt, maar dat ook een spoedadvies zo'n twee maanden in beslag kan nemen. „We gaan niet inbinden op kwaliteit.”

Partijleider **Dilan Yesilgöz** (VVD) in het Catshuis tijdens het overleg met premier Schoof en de coalitiepartijen over asielmaatregelen. FOTO BART MAAT

Intussen neemt de populariteit van het kabinet onder de bevolking snel af, bleek uit onderzoek dat Ipsos I&O deze donderdag publiceerde.

Minder tevredenheid

Was bij het aantreden in juli nog 39 procent van de kiezers tevreden over het ka-

binet-Schoof, inmiddels is dat teruggezaakt tot 26 procent. „Het startpercentage is vergelijkbaar met bijvoorbeeld Rutte-III, maar bij dat kabinet bleef het lange tijd heel stabiel”, zegt onderzoeker Asher van der Schelde. „Het kabinet-Schoof had qua populariteit een prima start, maar sindsdien zien we een heel hard verval.”

Bij kiezers van alle coalitiepartijen is teurstelling in het kabinet zichtbaar. De populariteit bij de PVV-kiezers daalde van 81 naar 65 procent, bij BBB'ers van 86 naar 58 procent. NSC- en VVD-kiezers waren vanaf het begin al kritischer, maar zijn ook ontvredener: bij NSC daalde het populariteitscijfer van 69 naar 42 procent,

bij de VVD van 59 naar 36 procent. Veelgenoemde redenen voor de onvrede zijn de gebrekkige samenwerking en daadkracht, waarbij kiezers van de coalitiepartijen naar elkaar wijzen, ziet Van der Schelde. „PVV- en BBB-kiezers klagen over NSC-politici, die zij dwarsliggers vinden, en kiezers van zowel VVD, BBB als NSC vinden weer dat

Geert Wilders te veel macht heeft.”

Redelijk stabiel

Steeds minder kiezers geloven dat het kabinet-Schoof grote problemen kan oplossen, maar opvallend genoeg blijft het vertrouwen in de strenge migratie-aanpak redelijk stabiel. Zo blijkt dat 32 procent van de kiezers denkt dat het kabinet erin zal slagen om het aantal immigranten te verminderen, tegenover 35 procent in augustus.

Van der Schelde: „Dat is hoger dan bij andere beleidsdoelen, maar ook weer niet heel hoog als je bedenkt dat dit hét speerpunt van het kabinet is. 32 procent betekent ook dat tweederde van de kiezers er geen vertrouwen in heeft.”

Van der Schelde denkt dat het feit dat de coalitie nu een asieldeal heeft gesloten, het vertrouwen in het kabinet weer een beetje kan opkrikken.

Voor PVV-leider Wilders zit nog een ander lichtpuntje in het onderzoek: voor negen van de tien PVV-kiezers is een gewone 'spoedwet' ook een acceptabele oplossing.

Een kwart van de PVV-kiezers wil daar wel strenge voorwaarden aan verbonden zien, ziet Van der Schelde. „De PVV-kiezer wil wel dat de asielmaatregelen dan nu ook echt met spoed worden doorgevoerd. Gebeurt dat niet, dan bestaat de kans dat zij zich teleurgesteld raken.”

Advertentie

De grootste collectie Magnanni: [zwartjes.nl](https://www.zwartjes.nl)

Waar anders? **Zwartjes van 1883** AMSTERDAM

Crockett & Jones • Miguel Manuel • Van Bommel
Dubarry • Hartjes • Xsensible • Arche • Mephisto

UTRECHTSESTRAAT 123 - GELDERLANDPLEIN 219 - ZWARTJES.NL

TERUGKEERBELEID

Syrië is nog steeds gevaarlijk, maar niet voor iedereen

De roep om de banden met Syrië aan te halen wordt luider, zodat vluchtelingen makkelijk kunnen worden teruggestuurd.

Herman Staal

AMSTERDAM

Syriërs vormen al jaren de grootste groep vluchtelingen die asiel aanvragen in Nederland. In de eerste negen maanden van dit jaar ging het om 15.256 asiolverzoeken, 43 procent van het totaal van bijna 35.000, meldt de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) in haar laatste maandbericht.

Veel van deze vluchtelingen afwij-

zen of tegenhouden omdat Syrië veilig is, zou dus in theorie het aantal asiellozoekers in Nederland behoorlijk omlaag kunnen brengen. Dat is wat de regeringscoalitie van PVV, VVD, NSC en BBB wil: het landenbeleid wijzigen en delen van Syrië veilig verklaren. Dat zou in een concept-brief van premier Schoof staan die woensdagavond via diverse media uitlekte. Nederland sluit hier aan bij meer landen en regeringsleiders die vinden dat de situatie in Syrië niet meer zo gevaarlijk en erbarmelijk is dat alle vluchtelingen voor asiel in aanmerking komen.

Er wonen zo'n 165.000 Syriërs in Nederland. Het grootste deel ontvluchtte de oorlog die al 14 jaar woedt. Vooral vanaf 2015 zorgde het geweld voor een grote vlucht uit het land. Miljoenen mensen worden nog

altijd in de landen rond Syrië opgevangen. Zo huisvest Turkije er ruim drie miljoen.

Oplaaierend geweld

Honderden doden per dag vallen er niet meer, maar in grote delen van Syrië is het nog onrustig, zo schreef NRC medio augustus. Gebieden in het noorden en oosten zijn nog instabiel. Ook in regeringsgebied rond Damascus in het zuiden laat het geweld geregeld op.

Toch wordt in Europa de roep luider om de banden met het regime van Assad aan te halen en vluchtelingen naar de regio Damascus terug te sturen. Italië opende in juli weer een ambassade en onder aanvoering van premier Meloni vroegen Italië, Griekenland, Oostenrijk, Cyprus, Kroatië, Slovenië, Tsjechoë en Slowakije aan

EU-buitenlandvertegenwoordiger Josep Borrell het Syriëbeleid te wijzigen. Meloni herhaalde vorige week in de Italiaanse senaat „dat het noodzakelijk is om de strategie van de Europese Unie voor Syrië te herzien” en de voorwaarden te scheppen waaronder vluchtelingen vrijwillig, veilig en duurzaam kunnen terugkeren.

De Oostenrijkse kanselier Karl Nehammer zag, zo zei hij vorige week bij een Europese top, in het feit dat tienduizenden vluchtelingen in Libanon terugkeerden naar Syrië om te ontmoeten aan het Israëliëse offensief, de bevestiging dat Syrië nu een veilig land is. Zweden en Denemarken verklaarden vijf jaar geleden al delen van Syrië veilig. Hoewel uit deze landen geen vluchtelingen zijn uitgezet, worden asiellozoekers wel eerder afgewezen. Het leven van asiellozoekers wordt moeilijker gemaakt doordat ze bijvoorbeeld niet mogen werken. De Verenigde Staten voelen tot dusver niets voor het aanhalen van de diplomatieke banden met Assad.

Ambtsbericht

De vraag of Syrië veilig is, wordt in Nederland in beginsel bepaald door ambtenaren van Buitenlandse Za-

ken. Het ministerie stelt een ambtsbericht op dat leidend is voor de IND bij het beoordelen van asielaanvragen. Daarbij kunnen wel altijd ook individuele omstandigheden een rol spelen. Het laatste ambtsbericht stamt uit augustus 2023. Daarin wordt gesteld dat een vluchteling bij terugkeer een verhoogd veiligheidsrisico loopt. Het kwam wel voor, aldus het ambtsbericht, dat Syriërs die in het Westen asiel hadden gekregen, bij terugkeer geen problemen onder-

Bijna helft van de 35.000 asiolverzoeken in eerste 9 maanden was van Syriërs

vonden. Maar daarbij ging het doorgaans om regeringsgezinde personen. Minister Veldkamp (Buitenlandse Zaken, NSC) liet in de zomer weten dat er in het najaar een nieuw ambtsbericht komt. Ambtenaren stellen dit advies onafhankelijk van de politieke wensen op.

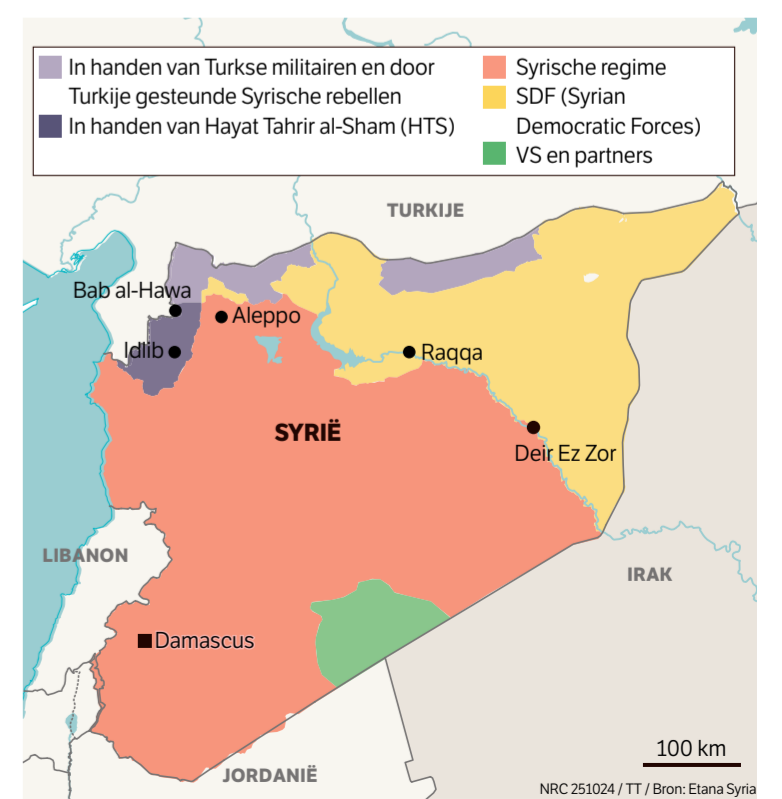
Een uitspraak van het Europees

Hof van Justitie in een zaak van een Moldavische asielloozer tegen Tsjechoë lijkt van groot belang in deze kwestie. Volgens het Hof kan een land pas veilig worden verklaard als dit voor het hele land geldt. Of dit het Deense of Zweedse beleid onderuit zou halen is nog niet duidelijk. Een Duitse rechter deed in juli ook een tegengestelde uitspraak. Volgens een rechter in Münster kwam een Syriër niet in aanmerking voor asiel omdat zijn land veilig genoeg zou zijn.

Consequenties na korte trips

Ook in individuele gevallen wordt in Nederland wel eens afgeweken van de lijn dat het hele land gevaarlijk is. Syriërs reizen soms voor een korte trip terug naar hun land van herkomst. Dat kan consequenties hebben, bleek in augustus uit twee uitspraken van de Raad van State. Twee asielaanvragen waren terecht afgewezen, stelde de Raad. Het ging om een Syrische vrouw die lang was teruggegaan en daar een kind had gekregen. Een andere vrouw was zes keer teruggevoerd. Beiden zouden geen problemen hebben ondervonden in een gebied dat onder controle staat van het Syrische regime.

Gebieden in noorden en oosten nog instabiel

HET OMFIETSEN WAARD? ZEKER!

‘Eigentijdse soepele wijn vol ouderwets karakter.’

Verrukkelijke combinatie van riojadruif tempranillo – minus het bekende hout, met z’n eigen rode fruit en tabaks- en kruidengeuren – plus de knoestige monastrell met al z’n gezellig knorrige donkere fruit en pezige tannines. Oftewel: eigentijdse, soepele wijn vol ouderwets karakter. Consumentvriendelijk zonder z’n eigengereide karakter te verloochenen.
De Grote Hamersma mei 2024

€ 2.49
korting

9.99
7.50
per fles

Liever wit of rosé? Alle wijnen van Neleman bij Ekoplaza zijn nu aantrekkelijk laag geprijsd.*
Dat is lekker!

Scan & bestel

Fiets dus snel naar een Ekoplaza bij jou in de buurt of kijk op www.ekoplaza.nl

Meer weten over Neleman? Kijk op www.neleman.org

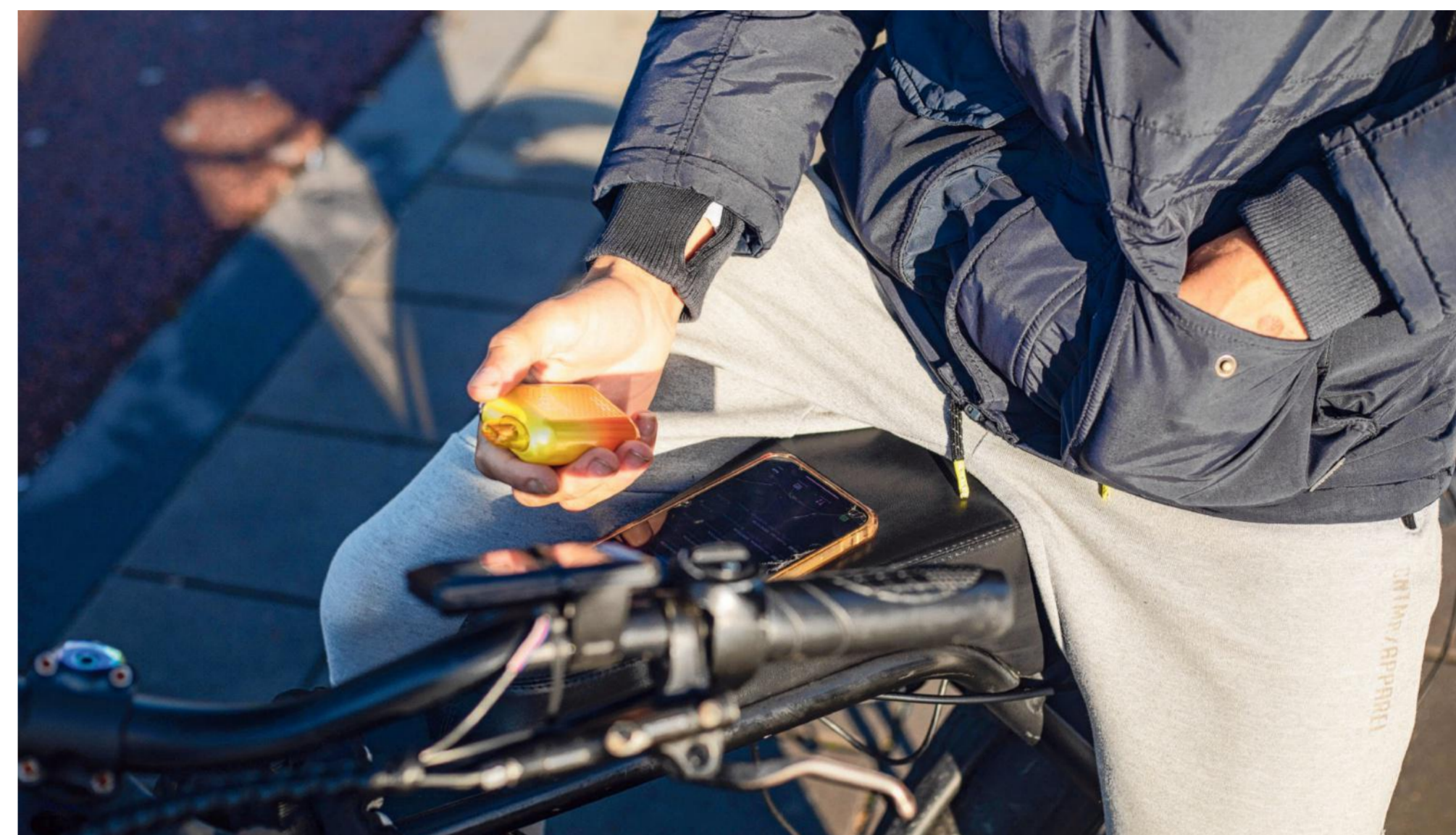
EKOPLAZA

*Deze actie geldt bij alle Ekoplaza winkels en op www.ekoplaza.nl en is geldig t/m 29 oktober 2024.

NELEMAN
ORGANIC VINEYARDS
Good wine to save the world.

NIX18

Een tiener met een vape. Tabaksexpert Esther Croes vindt smartvapes verschrikkelijke apparaten: „Ze houden niet één, maar twee verslavingen in stand: gamen en roken.” FOTO RUCHAMA VAN DER TAS

REPORTAGE GAMEN EN ROKEN

Een trekje van de smartvape nemen, en je kan weer verder in het spelletje

Met de nieuwste vapes kun je niet alleen roken, maar ook gamen. Artsen en deskundigen verfoeien de apparaten.

Janneke Hakvoort

LELYSTAD

Volgens mij heb ik als enige van de hele school een smartvape. Best cool eigenlijk,” zegt de vijftienjarige Jairo. Hij en zijn vriend Destin (15) staan buiten het hek van een middelbare school in Lelystad te roken. Op het hek prijkt een blauw-wit bord met de tekst ‘Dit terrein is rookvrij. Op weg naar een rookvrije generatie.’

Eén op de vijf jongeren heeft het afgelopen jaar een e-sigaret gebruikt. De nieuwste gadget maakt het nog aantrekkelijker. Met de smartvape kun je namelijk niet alleen vaperen, maar ook berichten versturen, bellen en gamen. Kinderartsen zien deze smartvapes steeds vaker voorbijkomen in hun spreekkamer en waarschuwen voor de gevolgen. „Het is slim ontworpen: als je een spelletje speelt, moet je af en toe een trekje nemen om verder te kunnen. Het is gericht op het verleiden van het kindbrein,” vertelt Lissy de Ridder, voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Kindergeneeskunde (NVK).

Destin zou ook wel een smartvape willen, want „het is best wel grap-

pig”. „Je kunt spelletjes spelen tijdens het vaperen. In de les mag je dan niet vaperen, maar je kunt hem wel gebruiken om te gamen.”

Esther Croes, als tabaksexpert verbonden aan het Trimbos-instituut, noemt de smartvapes verschrikkelijke dingen. „Ze houden niet één, maar twee verslavingen in stand: gamen en roken.” Een kindbrein is vatbaarder voor verslavingen, omdat het beloningcentrum eerder rijpt dan de prefrontale cortex, het deel waarmee mensen verstandige beslissingen nemen. „Ik vind het moreel verwerpelijk om kinderen verslaafd te maken,” vertelt Croes.

Gevaren

Om e-sigaretten minder aantrekkelijk te maken voor jongeren, zijn vapes met smaakjes sinds januari verboden. Ook smartvapes bevatten vaak smaakjes en meer voelstof dan de toegestane hoeveelheid. Op de vraag hoe Jairo aan de smartvape komt antwoordt hij: „Via vrienden”. Destin laat op zijn telefoon een screenshot van een Snapchat zien met een lijstje beschikbare producten en prijzen. „Je kan de vapes in allerlei smaken krijgen.”

De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit laat aan NRC weten dat de smartvapes nu een aantal weken

in omloop zijn in Nederland, maar dat de inspecteurs ze nog niet vaak tegenkomen. „We zien dat jongeren alternatieve manieren zoeken om aan vapes te komen, bijvoorbeeld op het schoolplein of door ze online te bestellen. We weten ook dat jongeren ze onderling verkopen. De handel speelt zich daardoor steeds meer af buiten ons blikveld.”

Nicotine verstoort de aanleg van verbindingen in de hersenen, wat onder meer kan leiden tot permanente problemen met impulsbeheersing

Esther Croes tabaksexpert Trimbos-instituut

Uit Kamervragen bleek dat de NVWA sinds januari ruim 1.000 advertenties en posts voor vapes met smaakjes van social media en platformen laten verwijderen. Staatssecretaris Vincent Karremans (Jeugd, Preventie en Sport) wil de handel in illegale vapes verder aanpakken, bijvoorbeeld door de Autoriteit extra

handhavingsbevoegdheden te geven.

Als jongeren vaperen is de kans dat ze later ook gaan roken drie keer zo groot, zegt De Ridder. Uit een rondgang onder middelbare scholieren in Lelystad blijkt dat de meesten vaperen en dat daarna combineren met sigaretten, of zelfs shag. „Twee jaar geleden begon ik met vaperen, nu rook ik ook sigaretten. Weet je wat het is? Als je een peuk hebt, wil je vaperen en als je een vape hebt, wil je een peuk. Vapes hebben lekkere smaakjes, maar soms wil je ook afwisseling,” zegt de zestienjarige Cennet.

Een smartvape moet ze niet aan denken. „Daar vragen ze 30 euro voor. Als ik daar aan begin, word ik nog blutter.” En die spelletjes vindt ze ook maar dom. Maar online kan ze niet meer om de smartvapes heen: „Op TikTok en Instagram zie ik veel filmpjes van mensen die smartvapes gebruiken.”

Invoel op kindbrein

De gevaren van vaperen beperken zich niet alleen tot het ontwikkelen van verslavingen. Volgens Esther Croes speelt ook een acuut gevaar: „Omdat een vape vaak meer nicotine bevat dan een sigaret, kunnen kinderen een nicotinevergiftiging krijgen. Dat kan gepaard gaan met misselijkheid, braken en soms zelfs met een epilep-

tische aanval.” Nicotine heeft ook invloed op het kindbrein. Croes: „Hersenen blijven zich ontwikkelen tot je 24 bent. Nicotine verstoort de aanleg van verbindingen in de hersenen, wat blijvende schade kan veroorzaken, zoals angstklachten en problemen met impulsbeheersing en concentratie.”

Naast een goede aanpak vanuit de overheid is het belangrijk jongeren te informeren over de gevaren, vindt NKV-voorzitter De Ridder. „We moeten ervoor zorgen dat we onze kinderen hier niet aan blootstellen. Ik snap niet waarom mensen zulke producten verkopen aan kinderen. Denk even na bij wat je doet. Dit is geen eerlijke strijd meer.”

Cennet en haar vrienden delen de vapes onderling – maar alleen onder bepaalde voorwaarden. Wanneer iemand een trekje van een ander wil, moet diegene een dansje doen. „Ik deel wel vaak uit aan vrienden die niet zoveel geld hebben.” Cennet is zich wel bewust van de gevaren van roken: „Ik ben weleens gestopt, maar dat duurde niet lang. Mijn longen zijn toch al verpest.” Ze vertelt over haar vader die rookt. Cennet denkt dat roken iets is wat je vanuit huis meekrijgt. Haar vrienden knikken instemmend.

RADICAAL-RECHTS

Cordon sanitaire sneuvelt nu ook in EU

In het Europees Parlement wil niemand echt met de AfD worden geassocieerd. Waarom helpen de christen-democraten de partij dan?

Rik Rutten

BRUSSEL

Na de verkiezingen in juni van dit jaar kon je nog horen dat de radicaal- en uiterst-rechtse flank in het Europees Parlement te versplinterd was om een voet tussen de deur te krijgen. Toen Ursula von der Leyen in de zomer haar herverkiezing als voorzitter van de Europese Commissie veiligstelde, leek die theorie bevestigd: haar steun kwam van partijen uit het midden en op de linkerflank, niet van rechts.

Nu lijkt nationalistisch rechts alsnog mee te doen om de macht. Van een aangekondigd cordon sanitaire is geen sprake meer. Dat heeft alles te maken met de christen-democraten, verenigd in de Europese Volkspartij (EVP), de politieke familie waar ook Von der Leyen toe behoort. Woensdag stemden zoveel van hen voor een

amendement uit ultrarechtse hoek dat dat het haalde - een unicum.

In het amendement wordt voorgesteld om EU-geld uit te geven aan grenshekken en uitzetcentra. De tekst ging de sociaal-democraten, de liberalen en de groenen al te ver. Maar wat ze helemaal stak, was dat het amendement afkomstig was van een parlements lid van Alternative für Deutschland (AfD).

Toen de nationalistische partijen zich deze zomer in families verenigden, werd de AfD nog te giftig bevonden om toe te treden tot de ECR, waar onder meer de Italiaanse premier Giorgia Meloni toe behoort. Ook de Patriotten, het blok waarbij de PVV is aangesloten, hadden geen trek in de Duitse partij. Daarop vormde de AfD een eigen blok, Europa van Soevereine Naties genaamd, waarvan ook Forum voor Democratie achter de schermen lid is (al heeft FVD geen zetels in het Europees Parlement).

Dat de centrum-rechtse EVP'ers - van de Nederlandse partijen zittingen CDA, BBB en NSC bij de EVP - amendementen van deze partij niet automatisch wegstemmen, wordt ook door AfD'ers gezien als een doorbraak. Voorman René Aust sprak di-

Manfred Weber, voorman van de EVP. FOTO YVES HERMAN/REUTERS

rect van een „coup” door zijn partij en concludeerde enthousiast dat het cordon sanitaire „verder ontmanteld” is.

PVV-Europarlementariër Auke Zijlstra wil nog niet zo ver gaan, maar ook hij zag woensdagavond reden om de stemming te vieren met een vreugdedansje en een glas port, vertelt hij. „De realistische constatering is dat er een rechtse meerderheid is.” Van samenwerking is in zijn ogen nog geen sprake. „Alle andere partijen vinden het normaal om ons buiten te sluiten. Ik mag nergens aan meedoen.” Dat kan gaan veranderen als de EVP echt kleur gaat bekennen, voorziet de PVV'er. Het is alleen de vraag welke kant de partij op wil. „Het is de grootste partij, met de grootste identiteitscrisis van het hele parlement.” Als iemand die richting gaat bepalen, is het de Duitser Manfred Weber. Onder zijn leiding wordt de EVP al een tijdje naar rechts gestuurd. De goede resultaten bij de Europese verkiezingen hebben hem gesteekt in die miserie.

Na de grenshekken is de eerstvolgende test voor de verhoudingen in het Europees Parlement over twee weken, als de hoorzittingen voor de nieuwe Europese Commissie beginnen.

Minister Mona Keijzer (Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, BBB) voorafgaand aan het debat over de begroting. FOTO BART MAAT

HUIZENMARKT

Nog weinig concrete plannen van woonminister Mona Keijzer

De woningnood schreeuwt om actie, zei Mona Keijzer donderdag in de Kamer. Voor nieuwe crisiswetten is ze „huiverig”.

Eppo König

DEN HAAG

Het probleem van de woningnood, en het gebrek aan ruimte in Nederland, dat wist woonminister Mona Keijzer (BBB) donderdag prima over te brengen in de Tweede Kamer. Maar hoe ze de woningbouw wil versnellen, en wat haar eigen visie op de herinrichting van Nederland is, werd bij de begrotingsbehandeling van haar ministerie nog niet duidelijk.

Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) is ook een nieuw ministerie, en een nieuw terrein voor Keijzer. Als een van de vier vicepremiërs was ze deze eerste maanden ook behoorlijk druk met relatie-therapie binnen de rechtse coalitie.

‘Opgeruimde geest’

Schriftelijk had ze met haar ambtenaren deze week bijna honderd Kamer-vragen beantwoord. Het debat zelf bleef te veel hangen in grote ambities voor het oplossen van grote problemen. Er is al veel te lang gepraat over het woningtekort, zei Keijzer, en ze wil met een „opgeruimde geest” en een „vaste wil” een „frisse wind” door de bouwwereld laten waaien. Dat kan alleen als de Tweede Kamer haar daarbij steunt, herhaalde Keijzer steeds weer.

„U hoort aan mij: ik grijp alles aan om te versnellen.”

Het splitsen van woningen zou bijvoorbeeld standaard vergunningsvrij moeten kunnen, opperde ze. Lucht-kwaliteit zou voor bouwprojecten tijdelijk uit de omgevingswet gehaald kunnen worden. En als je een zeldzaam „beestje” op een bouwlocatie aantreft, kun je het project zo een jaar uitstellen, volgens Keijzer. Nu het kabinet dna-sporenonderzoek naar vleermuizen in spouwmuuren toe wil staan, moet isoleren straks bijvoorbeeld al sneller kunnen, zei ze.

Maar veel bouwprojecten stikken juist door juridische procedures, soms tot aan de Raad van State. Hoe gaan we voorkomen dat zulke geschillen zich twintig jaar lang voort-slepen, vroeg NSC-Kamerlid Merlijn Welzijn?

Nou, na jarenlang gedoe komen er nu bijvoorbeeld toch 5.000 woningen langs de A12 bij Bleiswijk en Zoetermeer, werd deze week bekend. Keijzer had de provincie Zuid-Holland en de gemeente Lansingerland gevraagd om een snelle oplossing. „Dat heeft dus tot resultaat geleid”, volgens de minister. Soms is „extra bestuurlijk instrumentarium” daar helemaal niet voor nodig, zei ze.

Keijzer wil vooral binnen het huidige systeem „wissels omzetten” en „dingen anders organiseren”. Er komt

binnenkort al een voorstel voor de Wet regie volkshuisvesting, waarmee het Rijk beter kan bepalen hoeveel, waar en voor wie wordt gebouwd. Verder is Keijzer „huiverig” om nieuwe wetten of nieuwe organen op te tuigen om de woningnood tegen te gaan, zei ze in de Kamer.

Coalitiepartij NSC hield deze week juist een vurig pleidooi voor een nieuwe crisis- en herstelwet, om versneld 400.000 woningen te bouwen. Daar voelde Keijzer dus niet veel voor.

Keijzer erkende dat het „best bijzonder” was om een wet van haar voorganger Hugo de Jonge (CDA) te moeten uitvoeren.

- en de Kamer ook niet. Uiteindelijk verwaterde dat plan tot een breed gedragen motie om de huidige regelgeving „optimaal” te gebruiken voor de aanpak van de wooncrisis.

D66-Kamerlid Hans Vijlbrief vroeg minister Keijzer herhaaldelijk wat nu haar eigen visie was op de ruimtelijke herinrichting van Nederland.

Het doel is „een fijn land om in te wonen”, zei Keijzer heel algemeen,

maar we moeten wel kiezen en soms combineren waar we willen wonen, werken en recreëren. En die keuzes wil Keijzer niet alleen maken, maar samen met gemeenten en provincies, de Tweede Kamer en het kabinet. Voor de zomer van volgend jaar wil Keijzer klaar zijn met het ontwerp van de Nota Ruimte, het plan voor de inrichting van Nederland tot de jaren 2030, 2050 en 2100.

Keijzer is voor bescherming van „hoogwaardige” landbouwgrond, voor aanpassingen in het landschap wegens klimaatverandering, en niet tegen buitenstedelijk bouwen. Maar veel concreter werd het niet: na drie keer vragen gaf Vijlbrief het op.

Uitspraken Klaas Knot

Natuurlijk ging het in de Kamer ook nog even over de opmerkelijke uitspraken van DNB-president Klaas Knot van dinsdag. De nieuwe Wet betaalbare huur, om middenhuur te beperken, maakt verhuur minder rendabel, en leidt juist tot de verkoop van huurwoningen, concludeerde Knot. Een minder huurwoningen betekent minder verhuizingen voor banen, en dat is niet goed voor de economie, zegt DNB al langer.

„Beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald”, zei Knot - wat gevoelig ligt rond een aangenomen wet waar veel politieke discussie over is.

Keijzer erkende dat het „best bijzonder” was om deze wet van haar voorganger Hugo de Jonge (CDA) te moeten uitvoeren. Voor haar ministerschap was Keijzer BBB-Kamerlid en „niet bepaald fan van deze wet”, zei ze, net als de BBB-fractie.

Een versnelde evaluatie, waar haar eigen partij om vroeg, komt er niet, schreef Keijzer vorige week al aan de Kamer. Wel deelt ze de zorgen van DNB, zei ze, en als het Kadaster eind januari met nieuwe woningcijfers komt, zal Keijzer de Kamer een tussenstand van zaken geven.

Keijzer liet wel al doorschermen daarbij kritisch te kijken naar de effecten van de wet. Zo moet de wet natuurlijk „exorbitante huren” tegen gaan. Het aanbod van middenhuurwoningen moet op peil blijven, met een ondergrens van 400.000. En de middenhuurwoningen die verkocht worden, moeten wel betaalbaar zijn voor middeninkomens.

Ook wil Keijzer kijken of investeerders met de Wet betaalbare huur en lagere rendementen nog steeds genoeg woningen voor starters, lage- en middeninkomens bouwen. Tweederde van de nieuwe woningen moet „betaalbaar” zijn (sociale huur, middenhuur of betaalbare koop), is afgesproken in het regeerakkoord.

„Kan het uit?”, zei Keijzer. „Die grote rekensom ga ik echt doen.”

Advertentie

Gall & Gall
SINDS 1884

OP=OP

Johnnie Walker Black Squid Game Blend, 70 cl
Mild & zacht

31,99*
24,99

WILDE WHISKY DAGEN

7: KORTING

300+ WHISKY'S MET KORTING

8: KORTING

Talisker Storm Malt, 70 cl
Krachtig & rokerig

50,99*
42,99

Singleton of Dufftown 12 years Blend, 1 liter
Medium & granig

36,99*
28,99

8: KORTING

Johnnie Walker Black Label 456

*Deze actie is geldig op de meeste merken whisky's van maandag 21 oktober tot zondag 3 november 2024. De actie is niet van toepassing op de merken Talisker Storm en Johnnie Walker Black Label. De actie is niet van toepassing op de merken Talisker Storm en Johnnie Walker Black Label. De actie is niet van toepassing op de merken Talisker Storm en Johnnie Walker Black Label.

KOM NAAR DE WINKEL OF GA NAAR GALL.NL

Acties geldig van maandag 21 oktober t/m zondag 3 november 2024

KLIMAAT

Vrijwel alle plannen kabinet hebben een negatief klimaateffect

Het is „heel erg onwaarschijnlijk” dat Nederland de klimaatdoelen voor 2030 haalt, stelt het Planbureau voor de Leefomgeving. Op basis van de ramingen heeft de Raad van State ook kritiek: de kabinetsplannen zullen „niet bijdragen” aan het halen van de doelen.

Rosa Uijtewaal

DEN HAAG

Er kwamen de afgelopen maanden tegenstrijdige berichten naar buiten over de klimaatpak van het kabinet. De regering beloofde zich aan de afspraken over klimaat te houden en zwakte tegelijkertijd aangekondigde plannen af. Terwijl onder PVV-minister Barry Madlener de aangekondigde krimp van Schiphol vrijwel helemaal werd teruggedraaid, verkondigde diens VVD-collega Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei) dat ze de haalbaarheid van de klimaatplannen van de industrie zwaarder gaat wegen bij eventuele afspraken over subsidie.

Inmiddels is „heel erg onwaarschijnlijk” dat Nederland de klimaatdoelen voor 2030 haalt, stelt het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in zijn jaarlijkse *Klimaat en Energieverkenning*. Die kans is nu minder dan 5 procent, vorig jaar bedroeg die 15 procent, zo rekende het PBL uit. Toen werd gesteld dat - „als alles meezaat” - de klimaatdoelstelling van 55 procent minder CO₂-uitstoot in 2030, voor het eerst in zicht was.

Dat het PBL nu achteruitgang constateert, heeft diverse oorzaken. Allereerst liggen de verwachte gasprijzen in 2030 lager dan ingeschat. Lagere prijzen stimuleren meer gasverbruik, met een hogere uitstoot tot gevolg. Ten tweede, een aantal bestaande klimaatmaatregelen - zoals de industrie verduurzamen en windparken bouwen op zee - werden vertraagd. Tot slot leiden de klimaatplannen van het kabinet-Schoof eerder tot meer dan minder CO₂-uitstoot.

„Eigenlijk hebben we straks twee jaar stilstand gehad”, vat PBL-directeur Marko Hekkert de periode sinds de val van het kabinet-Rutte IV samen, waar hij het aankomend halfjaar bij rekent. „Er zijn toen een aantal dingen controversieel verklaard, zoals rekeningrijden, een hogere energiebelasting op gas en de opening van Lelystad Airport. We missen beleid.”

Ook als alle klimaatplannen volledig worden uitgevoerd, komt Nederland nog tekort om het doel voor 2030 te halen, stelt het PBL.

Raad van State

Het kabinet moet dus op korte termijn extra maatregelen nemen, adviseert de Raad van State op basis van de PBL-doorrekeningen. „Over de hele linie” schiet het beleid tekort, zegt Marijke Vos van de Afdeling advisering bij de Raad van State. Ze verwijst naar de „gestagneerde” verduurzamingsafspraken in de industrie, de onder dit kabinet „toegenomen” onzekerheid in de landbouw en de moeizame uitrol van warmtenetten (een methode om woningen aardgasvrij te maken).

De Raad van State constateert dat de fielering op het stroomnet en de onzekerheid over de continuïteit van het klimaatbeleid, grote knelpunten vormen voor verduurzaming. Zo zou de industrie baat hebben bij duidelijke marktregels, vergunningen en infrastructuur, zodat de markt voor waterstof (een techniek om de industrie te verduurzamen) op gang komt.

Verder wijst de Raad van State erop dat de plannen van dit kabinet „niet bijdragen” aan de klimaatdoelen. Zo verlaagt

Energiepark Haringvliet Zuid, met wind- en zonne-energie en opslag. FOTO JEFFREY GROENE- WEG/ANP

komt minder snel afnemen”, zegt Marko Hekkert. Waar de Nederlandse uitstoot tussen 2018 en 2023 met zo'n 9,0 megaton CO₂-equivalenten per jaar afnam, is de verwachting dat de komende jaren nog maar 3,8 megaton per jaar lukt.

Bijna het dubbele daarvan is nodig om nog te halen van de 2030-doelen, schetst het PBL. Ook benadrukt Hekkert dat uit de eerdere doorrekeningen - toen klimaatdoelen meestal óók niet in zicht waren - vaak bleek dat onuitgewerkte kabinetsplannen voor een positiever beeld zouden zorgen. „Dat zien we nu niet.”

Heronderhandelen

In de nasleep van de asiëdiscussie lijkt zich nu dus een nieuw hoofdpijndossier zich aan te dienen voor het kabinet. Minister Hermans staat voor een grote opgave. Vragen hierover hield ze de afgelopen maanden af. Hermans wilde de PBL-doorrekeningen afwachten. Nu het zover is, lijkt het erop dat Hermans in het kabinet afspraken moet heronderhandelen.

Om de klimaatdoelen te halen, moet Hermans haar medebewindslieden bij andere ministeries overtuigen mee te bewegen. Maar de vraag is of de PVV veel reden ziet om zich flexibel op te stellen bij het vaststellen van méer klimaatmaatregelen, nu het net een compromis over migratie heeft gesloten. Ook de BBB zal na het nemen van de eerste landbouwmaatregelen niet staan te springen om sneller te verduurzamen.

Tegelijkertijd is de speelruimte beperkt. „Elke vertraging die je nu oploopt, maakt het veel moeilijker in de periode daarna”, zegt PBL-directeur Hekkert. „Je moet dan ingrijpende maatregelen nemen omdat anders rechtszaken dreigen en er ineens haast is. We zijn allemaal gebaat bij consistent, langdurig beleid.”

Bovendien is de menukaart van de relatief pijnloze maatregelen vrijwel uitgeput. Met energiebesparing is nog wat te winnen - ook om de Europese doelstelling van voldoende duurzame energie haalbaarder te maken. Maar de maatregelen die het snelste effect hebben, hebben meestal een verplichtend karakter. Zodra bijvoorbeeld voor auto's verplicht groen staal moet worden gebruikt, weet de industrie dat daarmee een markt ontstaat die dit soorten producten afneemt, wat helpt om investeringen op gang te krijgen.

De Raad van State wijst verder op „het potentieel” van gedragsverandering, dat nu „onvoldoende scherp is geformuleerd”. Burgers verplichten tot groen(er) gedrag (zoals meer openbaar vervoer, minder vlees) ligt echter politiek gevoelig en ook de VVD is daar zelden voorstander van gebleken.

Ingrijpend

In de aanbevelingen van het PBL en de Raad klinkt de suggestie aan het kabinet door om sommige klimaatplannen, zoals stoppen met de warmtepompverplichting, te heroverwegen. Achterliggende gedachte is dat de resterende alternatieven vaak nog ingrijpend zijn.

Komende maanden moet blijken hoe de politiek reageert op deze aanbevelingen. Feit is dat het kabinet-Schoof zich in een ingewikkelde positie heeft gemanoevrerd door zowel zich aan klimaatdoelen te committeren als manieren om daar te geraken te schrappen of af te zwakken.

Minister Hermans zal moeten laveren tussen wat nodig is en wat haar, gezien de politieke verhoudingen, ook lukt.

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres? Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN 575- 2e pers half geld per 1 januari 675-

Hotel vd Valk Breukelen
Gratis Handels robot

Met humor en een borrel halen we circa 400 euro uit de beurs, terwijl u erbij bent.

Originele reacties cursisten

■ € 6.445 opgehaald
In drie maanden heb ik € 6.445 opgehaald met automatische trades van de robot.

Medecursisten

Ik vind het leuk om de reacties van medecursisten te lezen. Je hebt de mensen die precies het plan volgen en mensen met wat meer lef. De tijd zal leren wie het goed heeft gedaan.

■ Waardevolle lesjes
Geweldig idee die meekijk-sessies. Elke sessie zit steeds boordevol waardevolle lesjes.

✓ Cursus in hotel van de Valk Breukelen / Daarna acht weken 5 morgens via Zoom live meekijken hoe wij handelen
vrijdag 27 dec en vrijdag 24 jan Hotel vd Valk Breukelen
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

www.robwessels.nl 010 519 21 15

Facebook Instagram BijzondereZaken.nl

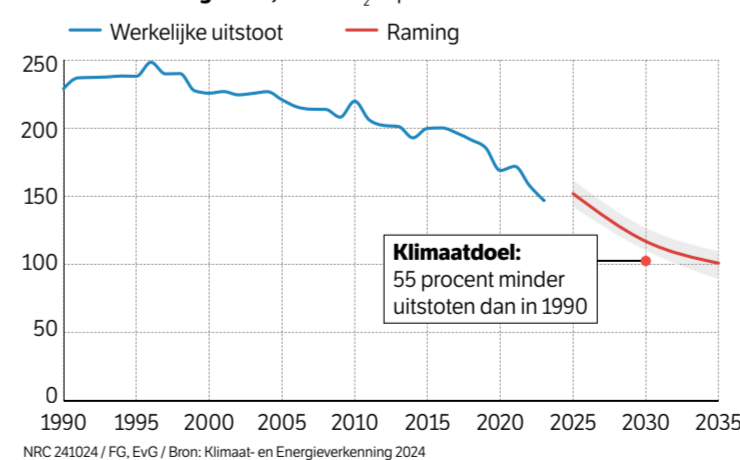
het de belasting op aardgas en maakt het elektrisch rijden minder aantrekkelijk. Op sommige trajecten mag 130 kilometer per uur worden gereden en de industrie hoeft niet aan een hogere CO₂-heffing te voldoen. De verplichting om bij het vervangen van een cv-ketel een warmtepomp aan te schaffen verviel en bij de bouw van windmolens op zee wordt meer rekening gehouden met de visserij.

Dat het kabinet kiest om meer in kern-energie te investeren en minder in waterstof, kan op kritiek rekenen van de Raad van State. Het adviesorgaan vraagt zich af of het „verschuiven” van geld naar kern-centrales „opweegt” tegen het bezuinigen op „andere noodzakelijke maatregelen die op korte termijn” bijdragen aan de klimaatdoelen, zoals batterijen.

In principe hebben vrijwel alle nieuwe plannen van het kabinet-Schoof een licht negatief klimaateffect en leiden ze tot meer CO₂-uitstoot. Het voornemen om windmolens niet meer op land en zoveel mogelijk op zee te bouwen met de voorwaarde meer rekening te houden met de visserij, leidt tot verdere vertraging, waarschuwt de Raad. Het doel om in 2035 een elektriciteitssector zonder CO₂-uitstoot te hebben, raakt daarmee verder uit zicht.

Klimaatdoel 2030 wordt met plannen niet gehaald

Uitstoot broeikasgassen, in Mt CO₂-equivalent in Nederland

NRC 241024 / FG, EvG / Bron: Klimaat- en Energieverkenning 2024

In de landbouw, maakt het PBL duidelijk, is het kabinetsvoornemen om in Brussel een nieuwe mestuitzondering te vragen een verslechtering ten opzichte van het nu uitgestippelde pad om klimaatdoelen te halen. Nederland is via internatio-

nale afspraken gebonden aan het verminderen van de uitstoot van methaan (34 keer zo sterk als CO₂).

Het PBL schat in dat met de aangekondigde plannen (zoals vrijwillige uitkoopregelingen) en een einde aan de mestuit-

zondering, het aantal koeien in Nederland tot 2030 met 18 procent afneemt. Mocht het kabinet in Brussel een nieuwe mestuitzondering in de wacht slepen, dan blijft die krimp van de veestapel beperkt, de methaanuitstoot hoog en is het nog onzeker hoe de landbouw dan moet verduurzamen.

Megaton

Klimaatminister Hermans erkent dat meer doen nodig is en heeft aangekondigd in het voorjaar met aanvullende plannen te komen. Volgens de Raad van State is het „onzeker” of dat „alternatieve beleid toereikend” is en bijtijds om de doelstellingen voor 2030 te halen.

Bovendien is 2030 pas de eerste horde, benadrukt het PBL. Volgens de PBL-ramingen haalt Nederland pas in 2035 het klimaatdoel voor 2030. Tegelijkertijd moet Nederland in 2050 klimaatneutraal zijn en wil het kabinet een Europees tussendoel voor 2040 afspreken van 90 procent minder uitstoot ten opzichte van 1990. De opgave wordt dus alsmar groter.

En dat terwijl het tempo van verduurzamen vertraagt. „Onze CO₂-uitstoot zal even weer toenemen en verder in de toe-

Iedereen heeft baat bij consistent, langdurig beleid

Marko Hekkert
PBL-directeur

Om de doelen te halen, moet Hermans andere ministers overtuigen met haar mee te bewegen

WERKEN VER VAN HUIS

Zhi Xin Koo is embryoloog. Het loon in haar vakgebied ligt in Maleisië hoger dan in Japan. FOTO ANOMA VAN DER VEERE

ARBEIDSMIGRATIE

‘Cool Japan’-beleid trekt arbeidsmigrant, die ook snel vertrekt

De Japanse cultuur heeft een bijna magische aantrekkingskracht op hoogopgeleide arbeidsmigranten. Maar de salarissen zijn er te laag om ze vast te houden en discriminatie vormt eveneens een probleem.

Over deze serie

Nederlanders reizen gemiddeld zo'n dertig kilometer tussen huis en werk. In onder meer Azië is het veel gewoner ver van huis te werken. Niet alleen in eigen land, internationale arbeidsmigratie is daar ook veelvoorkomend. In dit vijftal belicht NRC vijf aspecten van het werken op grote afstand van huis en haard. Wat doet het met kinderen als een ouder overzees werkt? Zijn arbeidsmigranten tweederangsburgers? En hoe is uitbuiting te voorkomen?

Anoma van der Veere

TOKIO

Wandelend door de winkelende menigte in de hippe wijk Harajuku is de bijna twee meter lange Thom van Dam een opvallende verschijning. „Ik kwam hier voor het eerst elf jaar geleden op studentenuitwisseling en het beviel me meteen,” vertelt hij met een glimlach. Sindsdien woont en werkt hij in Japan, nu als it-medewerker bij een groot bedrijf in Tokio. „Mijn ervaring is tot nu toe vooral positief geweest.” Hij vindt het comfortabel in Japan „als een warm bed in de winter”.

Van Dam behoort tot de groeiende groep arbeidsmigranten in Japan. Hoewel het land bekend staat om zijn strenge migratieregels, zetten groeiende arbeidstekorten en een krimpende bevolking enorme druk op de overheid om de immigratiewetgeving te versoepelen. Met gevolgen: het land telde eind jaren tachtig nog geen miljoen buitenlandse inwoners. Inmiddels zijn het er meer dan 3,4 miljoen.

Toch worstelt Japan met het behouden van deze broodnodige groep werkers. Onder andere beperkte carrièremogelijkheden, een taalbarrière en lage lonen zorgen ervoor dat het steeds minder aantrekkelijk is om langdurig te blijven. „Nog twee jaar en dan ga ik naar Europa”, vertelt de Maleisische Zhi Xin Koo, die als embryoloog net buiten de hoofdstad Tokio werkt. „Ik heb hier dan genoeg ervaring opgedaan en dan is het tijd om een nieuwe stap te zetten. „Het loonverschil is volgens Koo enorm. In mijn onderzoeksveld betalen ze daar veel meer dan in Japan.”

Animatie, games en stripboeken

„Ik wilde weg uit de kleine plaats in Californië waar ik al mijn hele leven woonde en op zoek naar iets anders. Dat werd Japan”, vertelt Jack Peterson, die in 2020 voor zijn studie werktuigbouwkunde naar Osaka verhuisde.

Vanaf jongs af aan kwam Peterson al in aanraking met Japan, hij zag bijvoorbeeld Japanse animatieseries en zijn fascinatie voor het land groeide tijdens zijn jeugd. „Ik stelde me het leven in Japan voor als een prachtige mix van traditioneel en hypermodern”, legt hij uit.

Ook Koo kwam al op jonge leeftijd in aanraking met de Japanse cultuur. „In Maleisië zijn er veel Japanse restaurants bijvoorbeeld. En ik had het beeld dat alles schattig was en goed geregeld. Dat heeft grote invloed gehad op mijn beslissing om hier te werken”, vertelt ze.

In de jaren tachtig kwam de Japanse animatie- en gamesector enorm tot bloei. Samen met de wereldwijde introductie van spelcomputers van Nintendo en Sega werden de rechten van bekende animatiefilms als *My Neighbour Totoro* en *Castle in the Sky* opgekocht door Amerikaanse filmstudio's en vertoond in de hele wereld. De eerste sushirestaurants buiten Japan openden in steden als New York en Parijs, en miljoenen mensen liepen met koptelefoons en walkmans van Sony over straat.

Het legde de basis voor een generatie Japan-fans. „Mijn eerste indruk van het land kreeg ik van animatie, stripboeken en videospellen”, vertelt Van Dam. „Veel van mijn vrienden ook.” De trend heeft sindsdien doorgezet en sinds de jaren 2000 probeert de Japanse overheid actief gebruik van te maken van de populariteit van de culturele export. In 2010 werd zelfs officieel het 'Cool Japan'-beleid ingevoerd, met als doel het positieve imago van Japan in het buitenland verder te versterken.

„Als jonge tiener was ik verslaafd aan Japanse animatieseries en stripboeken,”

vertelt Mhairie-Claire Alvarez-Miller uit Singapore. „Ik was al heel lang geïnteresseerd in het eten en de cultuur. Daarom besloot ik in 2015, direct na mijn middelbare schooltijd, naar Japan te gaan.” Inmiddels zet de overheid alles-op-alles om de reputatie van het land te gebruiken om arbeidsmigranten, zoals Alvarez-Miller aan te trekken. Maar dat was niet altijd vanzelfsprekend.

Arbeidstekorten

In 2005 begon voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog de omvang van de Japanse bevolking in rap tempo te dalen. Het duurde slechts drie jaar voordat ook de beroepsbevolking begon te krimpen. Volgens recent onderzoek van het Recruit Works Instituut zal het land in 2040 een arbeidstekort hebben van ruim 11 miljoen mensen. Het is geen unieke situatie: landen in Europa en Noord-Amerika worstelen met vergelijkbare problemen. Maar terwijl deze landen actief bezig waren met het openen van de deuren voor buitenlandse werkers, hield Japan de deuren decennialang stevig op slot.

Dit beleid is mede het gevolg van de overtuiging, onder bureaucraten en politici, dat de nationale identiteit van het land verbonden is aan het behouden van de etnische zuiverheid van de bevolking. Buitenlandse 'besmetting' is en blijft voor hen ongewenst. „Als ik naar Tokio kijk zie ik dat er keer-op-keer afschuwelijke misdaden worden gepleegd door die buitenlanders,” vertelde oud-gouverneur van Tokio, Shintaro Ishihara, toen hij in 2000 een toespraak hield voor Japanse troepen. Hij bleef tot 2012 de hoogste bestuurder van de stad en symboliseerde gedurende deze tijd de weerstand tegen arbeidsmigratie onder beleidsmakers.

Deze afkeer werd nogmaals duidelijk toen een commissie van nationale bewindslieden van de regerende Liberale Democratische Partij (LDP) in 2008 voorstelde om tien miljoen immigranten te accepteren vóór 2050 om de arbeidstekorten op te lossen. Het beleid moest „de buitenlanders veranderen in Japanners”, volgens de commissie de enige manier waarop het land arbeidsmigranten kon accepteren. Het wetsvoorstel werd vanwege onvrede over het hoge aantal migranten door een meerderheid van de conservatieve regeringspartij afgewezen. Maar de boodschap was duidelijk: buitenlanders behoren zich op een Japanse manier te gedragen.

In de tussentijd zat het land nog steeds zonder concreet immigratiebeleid. In 2011 nam de druk om buitenlandse arbeidskrachten toe te laten weer toe. In de twee maanden na de grote aardbeving in Tohoku en de kernramp in Fukushima vertrokken meer dan een half miljoen arbeidsmigranten uit belangrijke sectoren zoals de bouw en autoproductie. Dat dwong Japan om arbeidsmigratie onder strikte voorwaarden toe te laten. Sindsdien mogen buitenlanders die naar Japan willen komen, zich laten beoordelen in een puntensysteem waarbij taalvaardigheid, opleidingsniveau en inkomenshoogte bepalen of ze in aanmerking komen voor een werkvisum.

Dit systeem is nog steeds de basis van het Japanse immigratiebeleid, alhoewel de strenge regels door de jaren heen stapsgewijs zijn versoepeld om steeds meer mensen toe te laten. Inmiddels is de minimuminkomens eis gehalveerd, van bijna 40.000 euro in 2013, naar momenteel 19.000 euro. Ook de benodigde werkervaring is verlaagd van minimaal vijf jaar naar drie jaar. Het uiteindelijke doel blijft echter onveranderd: Japan wil vooral hogeschoolde arbeidskrachten aantrekken.

Discriminatie en lage lonen

Ondanks deze versoepelingen blijft Japan hiermee worstelen. Meerdere onderzoeken wijzen uit dat de boosdoeners vooral sociale en institutionele belemmeringen zijn: beperkte carrièremogelijkheden, discriminatie op de werkvloer en integratie-

Arbeidsmigranten in Japan demonstren jaarlijks in maart om hun werkomstandigheden aan de kaak te stellen. FOTO'S RICHARD ATRETOER DE GUYZMAN/GETTY IMAGES

problemen. „Ik voelde me tijdens mijn verblijf in Japan vooral een gewaardeerde gast”, vertelt Peterson. „Je krijgt een warm welkom en mensen zijn benieuwd naar je afkomst. Maar je blijft een westerling in hun ogen, een buitenstaander.”

De Maleisische embryoloog Koo deelt dit gevoel. „In mijn industrie zie je dat bedrijven wel willen internationaliseren om meer buitenlandse werkers aan te trekken, maar tegelijk wordt je geconfronteerd met een conservatieve werkcultuur”, legt ze uit. „Toen ik tijdens een vergadering mijn mening gaf over de opmerkingen van een collega, werd ik apart genomen.” Ze kreeg een officiële waarschuwing: „De boodschap was duidelijk. Je mag de ideeën van oudere collega's niet bekritisseren, hoe stom ze ook zijn. Zo hoort dat in Japan.”

Daarbij krijgen buitenlandse werknemers een lange lijst aan beperkingen opgelegd. „Je bent in principe gebonden aan je werkgever en de duur van je werkverg-

ning,” vertelt Van Dam. Bij de meeste werkvisums in Japan is het verboden om van werkgever te wisselen. In de uitzonderlijke gevallen dat het wel mag, krijgen buitenlanders drie tot zes maanden de tijd om een nieuwe baan te vinden. „Als dat niet lukt, word je het land uitgezet. Daarom heb je nooit zekerheid of stabiliteit, en dat levert veel stress op”, vervolgt Van Dam.

Tegelijk is discriminatie op de werkvloer een groeiend probleem en laten de werkomstandigheden van buitenlandse migranten te wensen over. Op sociale media verschijnen regelmatig filmpjes van Vietnamese en Chinese werkers, de twee grootste groepen immigranten, die worden geslagen of uitgescholden door hun Japanse werkgevers. Een recordaantal van hen, bijna tienduizend, is in 2023 weggebleven van hun werk. Japan belooft het probleem grondig aan te pakken en de wetgeving aan te passen, al is er nog veel weerstand onder conservatieve parlementsle-

Lange tijd gold: buitenlanders moeten zich op een Japanse manier gedragen

den om ook deze regels te versoepelen. „Ik ben me er wel bewust van dat ik, als witte Europese man, anders behandeld wordt dan mensen uit andere delen van de wereld,” vertelt Van Dam. Koo, die naast hem zit, begint ongemakkelijk te lachen bij de opmerking. „Mijn ervaring is inderdaad wel anders dan die van witte mensen. Ik word meestal voor Chinees aangezien. Dan zijn de meeste interacties niet heel vriendelijk.” Ze merkt dat de houding van veel mensen verandert zodra ze vertelt dat ze van Maleisische afkomst is: „Dan krijg ik ineens complimenten over hoe goed mijn Japans is en dat ik er leuk uitzie.”

Teleurgesteld

Steeds meer werkgevers proberen hun werkvloer te internationaliseren om dit soort discriminatieproblemen tegen te gaan. Daarbij stuitten ze op een groot probleem: De meeste Japanners spreken nauwelijks Engels. In de English Proficiency Index staat het land op de 87ste plek op de wereldranglijst, een plek boven Afghanistan. „In mijn werkveld zijn er schrijnende tekorten,” vertelt Koo. „Maar als niemand Engels spreekt houdt het al snel op.”

Sollicitatieprocedures kunnen in Japan maanden duren en de lage lonen zijn eveneens grote drempels, vertelt Alvarez-Miller. „Ik spreek Japans, maar ook ik ben uiteindelijk anderhalf jaar bezig geweest met een baan zoeken. Bij alle bedrijven waren er meerdere rondes aan sollicitatiegesprekken en verschillende toetsen, bijvoorbeeld op taal- en rekenvaardigheid. Uiteindelijk besloot ze een baan in Engeland aan te nemen: „Dat was met één sollicitatiegesprek geregeld en mijn salaris is veel hoger,” vertelt ze. „Ik vind het echt jammer dat ik niet in Japan kon blijven.”

Van Dam ziet collega's om vergelijkbare redenen wegbleven. „Mijn bedrijf had een groot plan om een hoofdkantoor in Tokio te vestigen, maar ze konden niet genoeg mensen vinden die bereid waren om naar Japan te verhuizen”, vertelt hij. „Ik denk dat de onbetwistbare aantrekkingskracht van Japan die mensen in mijn generatie ervoeren voorbij is, en dat Japan extra zijn best moet doen om mensen te laten komen.”

Peterson besloot na zijn studie terug te keren naar de Verenigde Staten. „Voor mij duurde het sollicitatieproces te lang en het salaris dat ik zou ontvangen bij een Japans bedrijf is vergelijkbaar met minimumloon in mijn eigen land”, vertelt hij teleurgesteld. „Mijn advies aan mensen die graag in Japan willen werken: doe het tijdelijk. En begrijp waar je aan begint. Het is vreselijk ingewikkeld als buitenlander.”

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Spanje

PARADORES ZONNIG ANDALUSIE- 8 dg v.a. € 550 p.p.
Granada- Sevilla- Cordoba-Ronda- Malaga incl. ontbijt
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Scandinavië

Wintersport in de
SCANDINAVIAN MOUNTAINS
Ontdek je met

BBI TRAVEL
EXPERIENCE

Vertrek op 18 januari & 8 februari 2025
€ 99 korting pp!*

*Actie geldig t/m 31 oktober 2024, alleen op pakketreizen inclusief vluchten en verblijf.

www.bbi-travel.nl/scandinavian-mountains
050-3136000

Consumenten

Zakelijk

MEDIATOR VOOR HET BEDRIJFSLEVEN
Mr Bart Neervoort

Zakelijke geschillen kosten geld, tijd en ergernis. Oplossen via mediation lukt in 85% van de gevallen

www.conflictlopen.nl | tel. 0653202437

Duurzaam vergroenen

GENIETEN VAN JE TUIN!

ZWEMMEN IN NATUURLIJK WATER
GINKEL GROEP.NL

info@zadkine.nl - Telefoon 010 - 439 91 24 - Plein Eendragt 11B, 3111 AR Schiedam

Een boer op zijn akker, achter hem een koolcentrale in het Indiase Dadri, juni 2024. FOTO PRIYANSHU SINGH / REUTERS

UITSTOOT

Tussen het mondiale klimaatbeleid en wat nodig is, zit een grote kloof

Volgens de VN zijn de klimaatdoelen uit het Parijsakkoord nog steeds haalbaar. Maar dat vraagt een ongekende inspanning.

Paul Luttkhuis

AMSTERDAM

Bijna tien jaar nadat in het Klimaatakkoord van Parijs (2015) werd afgesproken om de uitstoot van broeikasgassen wereldwijd snel te reduceren en zo gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen, is er nog steeds geen sprake van een daling. In het jaarlijkse *Emissions Gap Report* becijferde UNEP, het milieuprogramma van de Verenigde Naties, dat de uitstoot van alle broeikasgassen in 2023 (omgerekend naar CO₂) ruim 57 gigaton bedroeg, dat is 1,3 procent meer dan het jaar ervoor.

Vervuilde steenkool

Het rapport is deze donderdag gepubliceerd tijdens de biodiversiteitstop in de Colombiaanse stad Cali, waarmee UNEP indirect de verwevenheid laat zien tussen klimaat- en natuurbeleid. De meeste uitstoot (ongeveer een kwart) wordt veroorzaakt door productie van elektriciteit - in snel groeiende economieën als China en India en in veel ontwikkelingslanden gebeurt dat vaak nog met het zwaar vervuilde steenkool. De snelste groei van de emissies (+19,5 procent) vond plaats in de luchtvaart, waar de dip die tijdens de coronacrisis ontstond ruimschoots is ingehaald.

Het rapport, getiteld *No more hot air... please*, is een smeekbede aan landen om hun uitstoot sneller te reduceren dan ze tot nu toe hebben gedaan. Deze vijftiende editie ver-

schijs aan de vooravond van de klimaatop die volgende maand plaatsvindt in de Azerbeidzjaanse hoofdstad Bakoe.

Volgens UNEP gaapt er een grote kloof tussen wat nodig is om te voldoen aan het Parijsakkoord (de opwarming beperken tot ruim onder de 2 graden Celsius en liefst onder de 1,5 graden) en wat er daadwerkelijk gebeurt. Landen moeten daarom hun klimaatbeleid aanscherpen en - zeker zo belangrijk - ze moeten hun beloftes nakomen.

Doen ze dat niet, dan kan de temperatuurstijging aan het einde van de eeuw oplopen tot 3,1 graden Celsius.

Als landen alle plannen uitvoeren, zal er 2,6 tot 2,8 graden opwarming zijn

„Catastrofaal”, volgens UNEP. Als landen alle geplande maatregelen uitvoeren, bedraagt de opwarming 2,6 tot 2,8 graden, nog steeds veel te veel. Komend jaar moet elk land zijn zogeheten nieuwe NDC inleveren, de nationaal bepaalde bijdrage aan de reductie van broeikasgassen. Mondiaal klimaatbeleid kan niet dwingend aan landen worden opgelegd. Wel is in Parijs afgesproken dat alle landen hun steentje bijdragen en dat ze hun die bijdrage aanscherpen als tussentijd blijkt dat het gezamenlijke einddoel uit zicht raakt.

UNEP wijst erop dat het „technisch” nog steeds mogelijk is om het meest ambitieuze doel uit het Parijsakkoord te halen. Het Nederlandse adviesbureau Common Futures becijferde in een apart rapport, *Bridging the gap*, het potentieel aan reductiemogelijkheden met een kost-

prijs van maximaal 200 dollar per ton CO₂. Daarin wordt een groot aantal mogelijkheden opgesomd die voor 2030 optellen tot 31 gigaton en voor 2035 zelfs tot 42 gigaton, ruimschoots voldoende voor de mondiale reductiedoelen.

‘Wereldwijde inzet nodig’

Het gaat wel om een immense opdracht. In een interview in NRC wees klimaatwetenschapper Johan Rockström er een aantal jaren geleden al op dat tijdens de coronacrisis de wereld-economie instortte, fabrieken werden stilgelegd, vliegtuigen aan de grond werden gehouden en mensen opgesloten zaten in hun huizen. Het leidde in 2020 tot een daling van de uitstoot met ruim 8 procent. „Om te voldoen aan het Klimaatakkoord van Parijs moeten de emissies tot 2050 ieder jaar met 5 tot 8 procent dalen”, zei Rockström.

„Dat is ook de boodschap van UNEP-directeur Inger Andersen. „We hebben een wereldwijde inzet nodig op een ongekende schaal en in een tempo dat we nog nooit eerder hebben gezien”, zei ze bij de presentatie van het rapport. „Zo niet, dan is het 1,5 graden doel binnenkort dood en ligt het ruim onder de 2 graden doel op de intensive care.”

Andersen roept landen op om tijdens de klimaatop in Bakoe hun nationale beleid aan te scherpen. De kans dat dat ook gebeurt, is niet groot. Formeel staat zo'n aanscherping pas volgend jaar op de agenda. Daar komt bij dat in Europa de nieuwe Commissie nog moet beginnen, dat de Verenigde Staten net de presidentsverkiezingen achter de rug hebben, en dat China een afwachtende houding aanneemt nu zowel de EU als de VS import van Chinese duurzame producten zoals elektrische auto's en zonnepanelen moeilijker maken.

President Poetin staat op een groepsportret tussen de Chinese leider Xi Jinping en de Indiase premier Narendra Modi. FOTO MAXIM SHIPENKOV / REUTERS

BRICS-TOP

Poetin trekt een lange neus naar het Westen met de BRICS-top

De Russische president toonde als gastheer van de jaarlijkse bijeenkomst dat Rusland niet geïsoleerd is. Maar uit de slotverklaring bleek dat hij er niet in slaagt om zijn visie op de oorlog in Oekraïne aan alle deelnemers op te dringen.

Michel Kerres

BRUSSEL

Voor Vladimir Poetin werd het een week in de schijnwerpers, maar de internationale vrienden die hij ontvinge in Kazan aan de Wolga vervulden niet al zijn wensen. De jaarlijkse BRICS-top toonde weliswaar aan dat Rusland niet geïsoleerd is, maar onderstreepte ook dat zijn invloed in het snel groeiende verbond van niet-westerse staten grenzen kent.

Poetin kreeg de begeerde groepsfoto die in één blik duidelijk maakt dat hij ondanks veertien Europese sanctiepakketten en een arrestatiebevel van het Internationaal Strafhof mondiaal nog veel politieke bewegingsvrijheid heeft. Op het groepsportret staat hij te glimmen tussen de Chinese leider Xi Jinping en de Indiase premier Narendra Modi. Even verderop staat de president van Zuid-Afrika, Cyril Ramaphosa en linksbuiten de minister van Buitenlandse Zaken van Brazilië, die zijn door ziekte verhinderde president Lula verving. Lula kon alleen per video deelnemen.

Voor de gastheer was de groepsfoto, en eigenlijk de hele top, het diplomatieke equivalent van een lange neus naar het Westen: ook na bijna drie jaar oorlog in Oekraïne sta ik niet alleen. De boodschap die Moskou wil

uitzenden is helder: Oekraïne is een Europees probleem, de rest van de wereld draait gewoon door.

Poetins gasten zoeken het gesprek met Rusland en doen er maar wat graag zaken mee. China is bijvoorbeeld goed voor 45 procent van de Russische export van fossiele brandstoffen, gevolgd door India met 22 procent. Brazilië is een grote afnemer van olieproducten. De Russische wapenexport is de afgelopen jaren weliswaar gehalveerd, maar de belangrijkste afnemers zijn India en China.

Lof voor bemiddelingspogingen

Maar uit de slotverklaring van de drie-daagse top bleek ook dat Poetin er niet in slaagt om zijn visie op de oorlog in Oekraïne op te dringen aan al zijn gasten. De slotverklaring van de top telt 32 pagina's en omvat 134 punten. Oekraïne komt er één keer in voor, weggemoffeld tussen oorlog in het Midden-Oosten en de oorlog in Soedan. De verklaring roept alle landen op zich te houden aan alle bepalingen in het VN-Handvest. Daarnaast wordt in de verklaring aangedrongen op onderhandelingen en is er lof voor bemiddelingspogingen.

Xi drong tijdens de top aan op vrede in Oekraïne. „We moeten werken aan een snelle de-escalatie van de situatie en de weg vrijmaken voor een politieke oplossing”, zei hij zittend

naast Poetin. Xi beval nogmaals het dit voorjaar gepresenteerde Chinees-Braziliaanse „vredesplan” aan. De Oekraïense president Zelensky ziet niets in het plan omdat het Rusland in de kaart zou spelen.

Poetin zei op een persconferentie dat hij bereid is om te onderhandelen, maar alleen op basis van de actuele situatie aan het front. Dat is voor Kyiv op dit moment onbespreekbaar omdat Rusland nu ongeveer een vijfde van Oekraïne bezet houdt.

Poetins gasten zoeken het gesprek met Rusland en doen maar wat graag zaken met het land

Opsteker voor Rusland in de slotverklaring is de afkeuring van sancties, waar vooral Moskou en Teheran last van hebben. Ook worden een aantal Russische initiatieven onderzocht om de BRICS minder afhankelijk te maken van de dollar, al zijn die vrij vaak. Een volwaardige concurrent voor het internationale betalingssysteem SWIFT komt er niet, zei Poetin tijdens de persconferentie.

Opmerkelijk was ook het bezoek van António Guterres, de secretaris-

generaal van de Verenigde Naties, aan Kazan. De BRICS-landen vertegenwoordigen ongeveer de helft van de wereldbevolking, op hun vergadering kan het hoofd van de „wereldorganisatie” moeilijk wegblijven. Maar Kyiv was witheet dat de VN-topman een leider die verdacht wordt van oorlogsmisdaden thuis opzoekt. Het was extra pijnlijk omdat Guterres afgelopen zomer versterkt liet gaan op een door Oekraïne en Zwitserland georganiseerde „vredesstop”.

In het bijzijn van Poetin zei Guterres: „We hebben vrede nodig in Oekraïne. Een rechtvaardige vrede in overeenstemming met het VN-Handvest, internationaal recht en resoluties van de Algemene Vergadering van de VN”. Poetin antwoordde, aldus persbureaus, als volgt: „Meneer de secretaris-generaal zei dat we allemaal als een grote familie moeten samenleven, maar helaas zijn in families vaak ruzies, schandalen, verdeling van bezittingen en soms zelfs vechtpartijen.” Guterres zou donderdagavond, na afloop van de top, een ontmoeting hebben met Poetin.

De oorspronkelijke BRICS-landen (Brazilië, Rusland, India, China, Zuid-Afrika) hebben dit jaar gezelschap gekregen van Egypte, de Verenigde Arabische Emiraten, Ethiopië en Iran. Saoedi-Arabië is uitgenodigd om aan te schuiven. Volgens Poetin staan dertig landen in de rij voor lidmaatschap,

een aantal van hen was ook in Kazan. Vlak voor de top waren China en India overeengekomen hun spleddende grensconflicten te de-escaleren. Tijdens een ontmoeting met Modi zei Xi dat Delhi en Beijing het goede voorbeeld moeten geven als het gaat om eensgezindheid onder ontwikkelingslanden. „China en India zijn beide oude beschavingen, vooraanstaande ontwikkelingslanden en belangrijke leden van het Mondiale Zuiden”, onderstreepte Xi.

Diplomatieke overwinning

Een in het oog springend aspirant-lid is Turkije. President Erdogan sprak woensdag in Kazan bijna een uur met Poetin en nodigde zijn gastheer uit voor een bezoek aan Ankara. Turkije was het enige NAVO-land dat de BRICS-top bezocht, een regelrechte diplomatieke overwinning voor het Kremlin.

Erdogan onderhoudt traditioneel een warme band met Poetin, al leidt dat tot irritatie bij zijn westerse bondgenoten. Ook positioneert hij zich sinds de grootschalige Russische inval in Oekraïne graag als bemiddelaar tussen Moskou en Kyiv. Zo speelde Turkije een belangrijke rol in de Graandke, die tijdelijk de export van Oekraïense tarwe via de Zwarte Zee mogelijk maakte. De open lijn met Moskou weerhield Ankara er dan weer niet van om drones te leveren aan Kyiv.

REPORTAGE VERKIEZINGEN IN BULGARIJE

Het wil maar niet lukken: een stabiele regering in Bulgarije

De Bulgaren kiezen zondag een nieuw parlement, voor de zevende keer in drie jaar. Corruptie verhindert politieke stabiliteit, een pro-Russische partij profiteert van wantrouwen jegens de democratie. „Bulgarije zit in een patstelling.”

Mark Middel
SOFIA

Zuchtend, puffend en schouderophalend. Zo reageert Todor Petrov (27) op de vraag hoe hij de voorbijgangers op het Cultuurpaleis-plein in Sofia probeert te overtuigen om te gaan stemmen op zijn partij voor de parlementsverkiezingen van zondag. Maar een antwoord heeft hij niet. „We proberen de mensen te overtuigen om überhaupt te gaan stemmen”, zegt Petrov, die de lokale afdeling van de pro-Europese PP-DB-partij in Sofia runt. „Mensen zijn verkiezingsmoe, teleurgesteld en ze zien het nut van stemmen niet meer in.”

En dat is niet gek. Bulgarije staat voor de zevende parlementsverkiezingen in drie jaar. En voor de tiende verkiezingen in veertig maanden tijd, met de presidentsverkiezingen, lokale verkiezingen en Europese verkiezingen erbij geteld. Ongeveer elke vier maanden moeten de Bulgaren dus naar de stembus. En dat doen ze in steeds minder grote aantallen.

Het opkomstpercentage is tijdens de laatste verkiezingen in juni gedaald naar net 30 procent, terwijl dat in 2021 nog bijna 50 procent was. Grote anticorruptie-protesten leidden toen tot het einde van jarenlange hegemonie van de conservatief-populistische Gerb-partij. Die partij staat onder leiding van ex-bodyguard en oud-brandweerman Boyko Borisov. Sinds 2009 was hij twaalf jaar lang de premier van het land. Maar hij kwam in opspraak nadat er foto's opdoken van zijn slaapkamer met een nachtkastje vol 500-eurobiljetten en een pistool.

Sindsdien is er een verkiezingscarroussel gaande in Bulgarije. Partijen willen niet met elkaar regeren en als ze dat al doen, houden ze het slechts enkele maanden vol. Ondertussen lopen hervormingen in Bulgarije vertragingen op. Zo wilde het land aanvankelijk volgend jaar de euro implementeren, maar dat lijkt er niet van te komen.

De enige partij die lijkt te profiteren van de politieke crisis in Bulgarije is de uitgesproken pro-Kremlin partij Revival (Vazrajzdane). Jarenlang haalde de partij net de kiesdrempel, maar zondag kan Revival de tweede partij worden van EU- en NAVO-land Bulgarije. En met die pro-Russische partij lijkt geen andere partij te willen regeren. „Lukt regeren niet, dan kijken wij uit naar de achtste verkiezingen volgend jaar”, zegt Revival-partijleider Kostadin Kostadinov tegen NRC.

Sprankje hoop

Op de bovenste verdieping van een modern winkelcentrum in Sofia verzamelen en Europese verkiezingen erbij geteld. Ongeveer elke vier maanden moeten de Bulgaren dus naar de stembus. En dat doen ze in steeds minder grote aantallen. Het opkomstpercentage is tijdens de laatste verkiezingen in juni gedaald naar net 30 procent, terwijl dat in 2021 nog bijna 50 procent was. Grote anticorruptie-protesten leidden toen tot het einde van jarenlange hegemonie van de conservatief-populistische Gerb-partij. Die partij staat onder leiding van ex-bodyguard en oud-brandweerman Boyko Borisov. Sinds 2009 was hij twaalf jaar lang de premier van het land. Maar hij kwam in opspraak nadat er foto's opdoken van zijn slaapkamer met een nachtkastje vol 500-eurobiljetten en een pistool.

Op het podium worden geen verkiezingsbeloftes gedaan, geen debatten gevoerd of campagneleuzen gescandeerd. PP-DB probeert op een andere manier stemmen te winnen: ze laten bekende Bulgaren hun steun uitspreken. Zo spreekt een bankier de zaal streng toe: „Hoezo moe om te gaan stemmen? Het is geen gewichtheffen”. Een academicus

waarschuwt dat „een dictatuur dichterbij is dan jullie denken”. En een acteur houdt het positief: „Al deze verkiezingen waren repetities, nu komt pas de première”.

Toch weet Dorohin van de jongerentak na afloop nog steeds niet hoe hij mensen om zich heen moet overtuigen om toch te gaan stemmen. „Mensen zijn klaar met de politiek.” Ook de 59-jarige Stefka Dafova uit Lovetsj ziet de opkomst van de komende verkiezingen somber in. „Hoe moet ik mensen aansporen om te gaan stemmen? Ik heb nauwelijks invloed in mijn woonplaats.”

Volgens PP-leider en voormalig premier Kiril Petkov zit de Bulgaarse politiek in een wurggreep. „Het is simpel”, vertelt hij tussen een selfsessie door. „We hebben te maken met een autocratische leider, Boyko Borisov, en zijn pro-maffia-partner Delyan Peevski. Peevski heeft Borisov onder controle vanwege oude corruptieschandalen. Deze twee mannen willen de macht niet opgeven en wij zijn nog niet sterk genoeg om de macht over te nemen. Pas als Peevski en Borisov uit de politiek stappen is er toekomst voor een politiek stabiel Bulgarije.”

En dat lijkt vooralsnog niet te gebeuren. De partij van Borisov, Gerb, is de laatste verkiezingen steeds de grootste, maar het lukt hem niet om een stabiele coalitie te vormen. Dat komt mede door oligarchie-Peevski, die door de VS en het VK is gesanctioneerd vanwege corruptie en omkoping van ambtenaren.

Peevski, zelf ook politicus, houdt de Bulgaarse politiek in de tang, omdat hij de controle heeft over het justitieapparaat, zegt politicoloog Boris Popivanov van de Universiteit van Sofia. „De politieke leiders vrezen Peevski omdat hij waarschijnlijk compromitterend materiaal van

hen heeft.” De verschenen foto van Borisov met de 500-eurobiljetten op zijn nachtkastje waren een eerste waarschuwing.

Nikolai Denkov, die dit jaar tijdelijk premier was namens PP-DB, beschreef Peevski recentelijk als „het grootste kwaad” dat het Balkanland met 6,5 miljoen inwoners is overkomen. Hij waarschuwde dat de corruptie in het land hand in hand gaat met Russische inmenging.

„Bulgarije zit in een patstelling”, zegt Popivanov. „Geen partij is sterk genoeg om een regering te vormen, maar bijna alle partijen zijn groot genoeg om een regering met andere partijen tegen te houden. Elke partij denkt dat wéér nieuwe verkiezingen een betere positie kan opleveren.”

Klaar met de corruptie

Voor het Cultuurpaleis in Sofia staat Georgi Netev met een Bulgaarse vlag om zijn lichaam gewikkeld. De 35-jarige Bulgaar, eigenaar van een transportbedrijf, stemde de afgelopen vijftien jaar niet maar is nu fervent aanhanger van Revival. Hij loopt deze maandagavond voor de verkiezingen mee in de 'Mars voor de vrede', georganiseerd door Revival, als reactie op alle oorlogen in de wereld. Waarom hij gaat stemmen? „Ik ben klaar met de corruptie, maffia en buitenlandse invloeden en wil een partij die er is voor de Bulgaren”, zegt Netev.

In de peilingen strijdt Revival samen met het prodemocratische PP-DB om de tweede plaats in de parlementsverkiezing, die waarschijnlijk gewonnen gaat worden door Gerb van Borisov. Revival is de enige partij in Bulgarije die in de verkiezingscarroussel blijft groeien. De partij lijkt te profiteren van de verkiezingsapa-

‘Verenigd voor vrede’ staat op de borden van deelnemers aan een mars in Sofia op 21 oktober, georganiseerd door de pro-Russische partij Revival. Ook partijleider Kostadin Kostadinov liep mee (onder, in het midden). Met de mars demonstreerde Revival tegen de Israëlische aanvallen op Gaza en Libanon. Revival scoort hoog in de peilingen voor de Bulgaarse verkiezingen van zondag. FOTO'S NIKOLAY DOYCHINOV/AFP EN VASSIL DONEV/EPA

Na al deze verkiezingen is een sterke leider nodig met een harde hand voor een soeverein land

Lubljana Kristova kiezer

thie en het lage vertrouwen in Bulgarije: slechts 27 procent van de Bulgaren vertrouwt hun regering, blijkt uit een jaarlijkse peiling van denktank Globsec.

Bovendien lukt het Revival, die nog nooit heeft meegergeerd, om invloed te winnen in het parlement. Zo stemde een meerderheid van het parlement voor een anti-lhbti wet, die vermeende homopropaganda op scholen verbiedt. Dat was een initiatief van Revival. Ook deed de partij een poging om een ‘buitenlandse agenten’-wet te introduceren. Zo’n wet kan ngo’s, media en andere organisaties die (deels) met buitenlands geld worden gefinancierd sanctioneren. Tot zover strandde de poging. Beide wetten zijn afgekeken van het Kremlin.

Leider Kostadin Kostadinov (45), historicus met een voorheen bekend eigen YouTube-geschiedenis kanaal, zegt te midden van ‘Mars voor de vrede’ dat de „mensen wanhopig zijn” en dat „de eigen politici de Bulgaarse samenleving vernietigen”. Hij wijst op het hoge aantal Bulgaren dat de afgelopen jaren is vertrokken uit het land - de bevolking kelderde met bijna een kwart, van bijna 9 miljoen inwoners in de jaren negentig naar nog geen 6,5 miljoen nu - voornamelijk vanwege economische redenen. „Het is een genocide op de Bulgaren”, zegt Kostadinov en dat wijt hij aan zijn collega's in het parlement.

‘Geregelde stemmen’

Opmerkelijk genoeg heeft zijn partij in de laatste verkiezingen van juni ruim zestigduizend stemmen verloren, terwijl hij procentueel gelijk bleef staan. Doordat steeds minder mensen gaan stemmen, telt elke stem zwaarder in Bulgarije. Dus kan Revival met veel minder stemmen, toch even groot blijven of zelfs groeien zoals de verwachting is voor de komende verkiezingen zondag.

Bovendien heeft Bulgarije te maken met een ‘geregelde stemmen’, zegt verkiezingswaarnemer Stoil Tsitselkov: „Veel Bulgaren zijn van hun baan of van projecten in hun woonplaats afhankelijk van de regering of een politieke partij.” Uit zijn verkiezingsdata blijkt bijvoorbeeld dat één dorp massaal op de ene partij stemde en een paar maanden later even massaal op een ideologisch tegenovergestelde partij. Tsitselkov: „In Bulgarije zijn zeker 200.000 stemmen ‘geregelde stemmen’”. Genoeg voor zo’n 20 van de in totaal 240 parlementszetels. „Alle partijen doen het in meer of mindere mate”, zegt Tsitselkov. En dat zorgt ervoor dat de politieke verschuivingen in het parlement na elke verkiezing beperkt zijn.

De 66-jarige Lubljana Kristova stemde de afgelopen zes verkiezingen altijd - op de socialisten, maar gaat nu waarschijnlijk voor Revival, zegt ze tijdens de mars. „Na al deze verkiezingen is een sterke leider nodig met een harde hand voor een soeverein land.”

Maar wie je het ook vraagt, iedereen gaat er vanuit dat de Bulgaren zich volgend jaar kunnen opmaken voor de achtste parlementsverkiezingen.

Advertentie

Voor jou als abonnee

NRC MASTERCLASS

Leer een vaardigheid of verdiep je in een onderwerp met NRC-redacteurs. Je ontvangt elke week een nieuwe les, direct in je inbox.

Hoe werk je met AI-tools

5 weken

Leer hoe je effectieve opdrachten schrijft voor AI-tools zoals ChatGPT

Hoe schrijf je een goed verhaal

7 weken

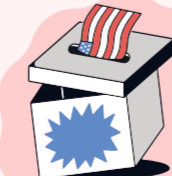
Leer waar een goed verhaal aan voldoet en hoe je er zelf een schrijft

Begrijp het Amerikaanse kiesstelsel

6 weken

Leer hoe het Amerikaanse politieke stelsel is ontstaan

Schrijf je in via nrc.nl/masterclass

nrc

REPORTAGE AMERIKAANSE VERKIEZINGEN

Na de kernproeven is Nevada nu het paradijs voor de energietransitie

Veel kiezers in de VS zijn bezorgd over klimaatverandering. In de electorale sleutelstaat Nevada roepen de klimaatambities van de regering-Biden verzet op, terwijl ze tweede stad Reno, waar Tesla elektrische trucks gaat fabriceren, juist tot *boomtown* maken.

Merlijn de Waal

AMARGOSA VALLEY/RENO

Daar klimaatverandering een ernstige kwestie is, gaat ook aan Amargosa Valley niet voorbij. Deze zomer werd de afgelegen nederzetting van 1.500 inwoners in de bergwoestijn van Nevada geroosterd door een hittegolf die drie maanden aanhield. Vorig jaar dumpte een orkaan zeldzaam veel regen in deze gortdroge uithoek van de westelijke Amerikaanse staat. En toen deze nazomer in het aanpalende Californië weer grote bosbranden uitbraken, moesten ramen dagenlang dichtblijven en grepen astmapatiënten onophoudelijk naar hun *inhalers*.

„We liggen in een vallei en alles komt hier samen”, klaagt Carolyn Allen in haar kantoor in het gemeenschapscentrum van het dorp. „Het was hier in de zomer dagen achter elkaar 48 graden (Celsius) en ook oktober blijft ongewoon heet. Er zijn de harde winden. Er zijn de bosbranden, waarvan de rook blijft hangen. We konden hier niet eens ademhalen.”

„Dat de opwarming van de planeet gevaarlijk begint te worden, beseffen dus ook de inwoners van Amargosa Valley wel, zegt Allen. Het is een beeld dat in landelijk opinieonderzoek steeds terugkomt: in groeiende meerderheden zeggen Amerikanen zich zorgen te maken over het klimaat en maatregelen te verlangen ook Republikeinse kiezers.

Toch gaat het in de campagne voor de presidents- en Congressverkiezingen van

begin november amper over klimaatbeleid. Tekenend was de wijze waarop het thema aan de orde kwam in het tv-debat tussen de Democratische kandidaat Kamala Harris en haar Republikeinse rivaal Donald Trump. Toen zij hem verweet klimaatverandering „een *hoax* te noemen, terwijl deze heel echt is”, negeerde hij dit en begon hij over autofabrieken die massaal naar Mexico zouden verhuizen.

'Green New Scam'

Het illustreerde hoe Trump en zijn Republikeinen niet langer zozeer klimaatverandering ontkennen, als wel de energietransitie aanvallen die de zittende Democratische regering-Biden de afgelopen jaren inzette. Die overschakeling van fossiele brandstoffen naar duurzame energiebronnen zet Trump weg als *Green New*

Links: het Tahoe-Reno Industrial Center, wordt het grootste industriepark ter wereld genoemd; **rechts:** het Ash Meadows National Wildlife Refuge, in de Amargosa Valley, waar bewoners te hoop lopen tegen plannen voor een lithiummijn. FOTO'S CAROLYN COLE / LOS ANGELES TIMES VIA GETTY, BIZUAYEHU TEFAYE/LAS VEGAS REVIEW-JOURNAL

Scam (een variatie op de door Biden gemunte term *Green New Deal*). Trump belooft deze terug te draaien als hij in november het Witte Huis herovert.

Die retoriek is bovenal gericht op het overwegend conservatief stemmende Amerikaanse platteland - zoals dat van het dunbevolkte, maar electoraal belangrijke Nevada. Veel Amerikanen zien die staat vooral als *wasteland*, een onontgonnen woestijn waar amper iemand zou wonen. Ruim driekwart van het land is er in handen van de federale overheid en die gebruikte de 'lege' staat vorige eeuw daarom al voor proeven met atombomben. Het Amerikaanse leger heeft er zijn grootste munitieopslagplaats, evenals streng afgegrensd militaire bases. Een ervan is Area 51, de mysterieuze basis bekend van de complottheorieën dat er buitenaardse wezens en ufo's verborgen worden.

De afgelopen jaren werd Nevada ook een van de staten waar Washington het meest investeerde in de energietransitie. Er liggen al uitgestrekte zonne- en windparken en er lopen tientallen aanvragen voor de winning van mineralen die onmisbaar zijn in accu's van elektrische auto's. Die projecten stuiten regelmatig op grote lokale weerstand.

Zo meldt het gemeenschapshuis van Amargosa Valley op zijn digitale mededelingenbord in kapitalen: „Nee tegen lithium”. De nederzetting loopt al maanden te hoop tegen de plannen van een mijnbouwbedrijf om even verderop lithium te gaan delven. Dit 'witte goud' is de belangrijkste grondstof voor de accu's van stekerauto's. De bodem van Nevada bevat enorme voorraden, maar de winning kost veel water en inwoners vrezen dat hun leefomgeving er onomkeerbaar door verandert. Allen: „Voor ons is het een kwestie van overleven.”

Zeldzame pupvisjes

„Wetenschappers weten nog steeds niet precies hoe onze ondergrondse waterservoirs erbij liggen en met elkaar in con-

tact staan”, zegt Dave Pall. De gepensioneerde hydroloog is aangeschoven in Al-lens kantoor en noemt het onverantwoord hier zomaar grote hoeveelheden water op te pompen. Een dalend grondwaterpeil kan onder andere de unieke draslanden van het nabijgelegen Ash Meadows-natuurpark laten droogvallen en de inheemse zeldzame 'pupvisjes' (*Cyprinodon nevadensis mionectes*) doen uitsterven, waarschuwen de inwoners, gesteund door milieu-activisten.

Een andere lokale zorg is dat de mijnbouw en andere economische activiteiten de bovenste bodemkorst van de bergwoestijn beschadigt. „Deze is al miljoenen jaren onaangeroerd gebleven en we weten niet wat er allemaal aan bijvoorbeeld bacteriën vrijkomt, als we hem overhoop halen”, zegt Allen. Volgens haar maken inwoners al vaker melding van buikgriep sinds in een desolaat stuk woestijn een groot zonnepark is gekomen. „En we zien nu vogels zich te pletten vliegen op die panelen, omdat ze denken dat het een waterplas is.”

De grootste vrees van de bewoners is echter dat hun dorp binnen enkele jaren ontvolkt raakt. De belangrijkste werkgever is nu een melkveehouderij met duizenden koeien, waaruit allerlei mineralen wordt door een legertje - vooral Latijns-Amerikaanse - landarbeiders. Een producent van zonne-energie wil de grond van de boer echter opkopen, wordt beweerd. „Dan zou al dat personeel vertrekken, inclusief hun kinderen, en kan de school wel sluiten.” En zodra een dorp zijn school kwijtraakt, weten plattelanders, verliest het zijn toekomst.

De opgewekte elektriciteit gaat bovendien vooral naar de grote steden of stroomslurpende datacentra van de technologie uit buurstaat Californië. Daar rijden ze al toenemend elektrisch, terwijl hier nog nagenoeg iedereen zweert bij een pick-uptruck op benzine. „Ik snap dat we een ideale omgeving bieden: het is hier relatief vlak en de zon schijnt bijna altijd”, zegt Allen over de zonneparken

die er gepland staan. „Maar voor ons voelt het alsof wij plattelanders eruitgewerkt worden.”

Eén operationele lithiummijn

Nu de Amerikaanse auto-industrie de verbrandingsmotor uitfaseert, moet meer elektriciteit worden opgewekt en meer lithium worden gedolven. Tegelijkertijd produceren de VS zelf amper lithium. Vooral Reno is er in het hele land maar één lithiummijn operationeel: die van Silverpeak in Nevada - en die bestaat al decennia.

De vraag is hoe snel er mijnen bij komen: Amargosa Valley is lang niet de enige plek waar milieu-activisten, bewoners of inheemse volkeren zich verzetten tegen de opening van mijnen.

De wens om onafhankelijker te worden van China - de grote geopolitieke concurrent, die veruit de meeste lithium delft - leeft breed in Washington. De regering-Biden strooit daarom met miljarden om de zogeheten *lithium loop* te dicht. Over enkele jaren gaat de eerste generatie elektrische voertuigen met pensioen, waarna de kostbare materialen uit hun accu's gerecycled kunnen worden. Nu al belanden tonnen aan apparatuur op de schroothoop, waaruit allerlei mineralen en metalen gewonnen kunnen worden, wat bekendstaat als *urban mining*.

Voor Reno, in het noorden van Nevada, moet die lithiumambitie gaan waarmaken. Na een autorit van zeven uur door een spectaculair landschap van afwisselend pikzwarte vulkaanvleien, desolate bergen en heblauwe bergmeren, en langs plaatsen als Silverpeak, Goldfield en Mina die Nevada's lange geschiedenis van mijnbouw verraden, dient deze nieuwe boom-regio zich aan. Reno - dat zichzelf van oudsher de *biggest little city in the world* noemt - heeft door de energietransitie een groeispurt ingezet. Het wegennet is er de afgelopen jaren uitgebreid met onder meer Terabyte Drive, Innovation Road en Superloop Circle.

Van alle klimaatdollars die de regering-Biden investeert, zijn - per hoofd van de bevolking - de meeste in de aanpalende Storey County neergeslagen, berekende denktank Brookings Metro. In deze gemeente ligt het snelgroeiende bedrijvenpark Tahoe-Reno Industrial Center, waar onder meer techgiganten Google, Switch en Apple enorme datacentra laten draaien. Tesla opende er onlangs een 'Gigafactory' waar zijn nieuwe semi-trucks groten-deels in elkaar gesleuteld zullen worden.

Recyclingbedrijf

Op een paar minuten rijden van die enorme fabriek zit Redwood Materials. Dit recyclingbedrijf is opgericht door J.B. Straubel, die vijftien jaar lang Tesla's hoogste technologie-directeur (cto) was. Bij deze fabrikant zag hij aankomen dat de grootschalige productie van e-automobielijen kon vastlopen op een mondiale lithiumschaarste. In 2017 richtte Straubel daarom Redwood op, al blijft hij verbonden met Tesla: na enkele jaren afwezigheid zit hij als medeoprichter in de raad van bestuur van Elon Musks autobedrijf.

In de open lucht, langs de toegangsweg naar het hoofdgebouw van Redwood, staan honderden pallets e-schroot om verwerkt te worden. Het droge woestijnklimaat is hier redelijk ideaal voor, legt Redwood-voorzitter Adam Kirby uit tijdens een rondleiding. „Hier ligt van alles opgeslagen. Vaak afgekeurde partijen, van elektrische tandenborstels tot tondeuses, en van powerbanks tot e-steps. Die laatste gaan heel snel kapot en leveren veel op.”

In 2020 werd Redwood operationeel en kon het beginnen met de winning van 'zwarte massa', de waardevolle mix van lithium, nikkel, ijzer, titanium en andere metalen. Kirby toont enorme shredders, die de afgedankte apparatuur verpulveren, en de nog grotere verhitingsovens waar de *black mass* daarna wordt gescheiden van de bekisting en bedrading van de batterij. Even verderop is de eerste van

vijf fabrieken in aanbouw, waar Redwood de zwarte massa gaat omzetten in nieuwe accu's, bestemd voor onder meer Tesla en Panasonic.

Patriottisme

Ook Redwood krijgt miljarden subsidie uit Bidens klimaatwet, de Inflation Reduction Act (IRA) van 2022. Aan die steun wil Trump een einde maken, mocht hij winnen. Toch benadrukt Alexis Georgeson, bij Redwood als vicepresident verantwoordelijk voor overheidsrelaties, dat het bedrijf al bestond voor de regering-Biden aantrad. „Ik laat altijd graag weten dat wij onder de regering-Trump opgericht werden”, zegt ze in videogesprek vanuit San Francisco.

Terwijl Harris en de Democraten de energietransitie bij kiezers aan de man brengen als 'patriottische' noodzaak om de *American way of life* te beschermen, blijft Trump de *Green New Deal* afkraken. Daarbij krijgt hij deze campagne volop financiële en publicitaire steun van Tesla-topman Elon Musk, aan wie hij al een economische adviesrol heeft bevestigd in zijn volgende regering. Menig Tesla-rijder besluit Elon Musk dit verkiezingsjaar maar te negeren.

Op de rol die Musk speelt in de campagne gaat Georgeson liever niet in. Maar ze wijst er op dat voor het terugdraaien van IRA-maatregelen, zoals de belastingkorting van 7.500 dollar op de aanschaf van elektrische voertuigen (EV's), Trump behalve het Witte Huis ook het Congres (ruim) moet winnen. „Hij moet dan zowel het Huis als de Senaat veroveren, wat wij niet als heel waarschijnlijk scenario zien. We verwachten eerdere enkele kleine wetwijzigingen.”

In weerwil van Trumps retoriek ziet Georgeson dat de wens om minder afhankelijk te worden van buitenlandse grondstofleveranciers bij beide partijen in Washington heeft postgevat. „Je hoeft niet van EV's te houden om in te zien dat onze aanvoertekens duurzamer en weerbaarder moeten worden.”

Advertentie

INVESTEER IN

Den Hoorn Groningen

- ✓ Zorg gerelateerde huurders
- ✓ Maandelijkse rente-uitkeringen
- ✓ Deelname vanaf €100.000

7%
RENTE

Meerdervoort®

meerdervoort.com
088 770 44 44

Meer weten?
Scan deze QR-code

”
Voor ons is het een kwestie van overleven

Carolyn Allen tegenstander lithiumwinning in haar dorp Amargosa Valley

nrcwebwinkel

D e jas voor alle
weersomstandighedenVoor
dames &
heren

CORTAZU

Adviesprijs
349,00,-
249,-

- > Ideale regenjas: 100% waterdicht
- > Winddicht, gemaakt met slimme 3-laagse technologie
- > Meer dan 15 handige functies

De All Weather Hardshell jas van Cortazu is volledig winddicht en super ademend. Gecreëerd om maximale bescherming te bieden tegen allerlei veelzijdige weersomstandigheden; of dit nu in de stad of bergen is.

De jas is gemaakt met 3-laagse technologie en waterdichte stoffen. Inclusief volledig waterdichte ritsen, verstelbare capuchon en meer.

In de kleuren: ● ● ● ● ●

Bestel nu > [nrcwebwinkel.nl/cortazu](https://www.nrcwebwinkel.nl/cortazu)

ELEKTRISCHE BUSSEN

Aandelenuitgifte als reddingsboei voor Ebusco: hoop op 36 miljoen euro

Het kwakkelende Ebusco krijgt van aandeelhouders toestemming om nieuwe aandelen uit te geven.

Milo van Bokkum

DEURNE

De kans op overleving van de noodlijdende fabrikant van elektrische bussen Ebusco is donderdag iets toegenomen. Aandeelhouders stemden er mee in dat het bestuur nieuwe aandelen mag uitgeven om te proberen 36 miljoen euro op te halen.

Het Noord-Brabantse Ebusco (750 werknemers) verkeert in zware financiële problemen. Het bedrijf krijgt bussen al langere tijd niet goed afgebouwd door onder meer problemen in de toeleveringsketen en een moeizame omschakeling naar de productie ervan in China. Klanten annuleren orders en willen compensatie zien voor te late leveringen.

Schuld van 33 miljoen euro

Donderdagochtend gaf Ebusco enig inzicht in hoe groot de problemen zijn. Het bedrijf heeft schulden van 33 miljoen euro, onder meer bij de Belastingdienst, die het lastig kan afbetalen. Woensdag verloor het bovendien een kort geding van vervoerder Qbuzz, die volgens de rechter een grote order mocht annuleren en terecht beslag had laten leggen op 1,2 miljoen euro aan banktegoeden.

Bij dat geld kan Ebusco inmiddels weer, liet het bedrijf donderdag weten, na gesprekken met Qbuzz.

De beurskoers van het bedrijf daalde deze week al bijna met de helft, en donderdag legde de AFM de handel stil in afwachting van de uitkomst van de vergadering. Die was voor het bedrijf positief: Ebusco mag van de aandeelhouders, waaronder

ING, nieuwe aandelen uitgeven waar beleggers op kunnen intekenen.

Of Ebusco de benodigde 36 miljoen ophaalt, is onzeker. De nieuwe aandelen moeten nog gekocht worden, door de huidige beleggers of nieuwe. De directie zegde toe nog dit jaar een prospectus te publiceren, waar bijvoorbeeld uit moet blijken of huidige beleggers korting krijgen.

Op de bijeenkomst in Deurne presenteerde de nieuwe topman Christian Schreyer zijn plannen om de situatie te verbeteren, in een poging beleggers over te halen nieuw geld in te leggen. Schreyer verving eerder dit jaar oprichter, grootaandeelhouder en topman Peter Bijvelds, die het

»
» We zitten als bedrijf in een negatieve cyclus

Christian Schreyer topman Ebusco

veld moest ruimen van de raad van commissarissen. Voormalig rallycoureur Bijvelds richtte het bedrijf op in 2012 en bezit nog wel de meeste aandelen. Hij was ook aanwezig in Deurne, maar hield zich op een van de achterste rijen stil.

In de plannen van Schreyer gaat Ebusco banen schrappen, wil het licenties uitgeven om de eigen technologie te verkopen en wil het de productievestigingen van Deurne en Venray samenvoegen. Met de vraag naar de bussen en het product zelf is niks mis, zo benadrukte hij regelmatig, maar in „de uitvoering” loopt het spaak. Het bedrijf verwacht vooral begin 2025 een tekort aan werkkapitaal en wil met het nieuw opgehaalde geld die spannende periode overbruggen.

„We zitten als bedrijf in een negatieve cyclus”, zei Schreyer. „We kon-

den onze leveranciers niet betalen, daardoor kwamen er productievertragingen, daarom kwam er te weinig cash binnen.” Ebusco moet volgens hem veertig à vijftig bussen per maand gaan bouwen, waar dat er vorig kwartaal slechts 37 waren. En vooral: het moet het vertrouwen terugwinnen van klanten, die - zoals blijkt uit de kwestie met Qbuzz - hun buik vol hebben van Ebusco.

Op de vergadering hadden sommige aandeelhouders felle kritiek, hoewel de overgrote meerderheid uiteindelijk instemde met de plannen. Namens de Vereniging voor Effectenbezitters (VEB) wees André Jorna op het hoge verloop in de raad van bestuur, waar de afgelopen drie jaar zeker twaalf verschillende mensen in hebben gezeten. Hij zei dit in reactie op het nieuws van donderdag dat financieel directeur Jurjen Jongma nu ook van plan is te vertrekken. „Ik ken geen ander bedrijf dat zo'n hoog verloop voor elkaar heeft gekregen.” De VEB onthield zich uiteindelijk van stemming.

'Not a Brabant company'

De vergadering begon erg chaotisch. Vrijwel direct werd er geschorst, nadat voorzitter van de raad van commissarissen Derk Haank zijn openingspeech in het Engels wilde houden. Een aantal aandeelhouders maakte daar bezwaar tegen: de vergaderingen van Ebusco werden altijd in het Nederlands gehouden. Volgens Haank zou dat vanaf nu anders gaan omdat topman Schreyer geen Nederlands spreekt. „Ebusco is not a Brabant company”, zei die laatste nog, maar een „international” bedrijf.

Uiteindelijk werd de vergadering ruim een kwartier geschorst om de speech van Haank te vertalen in het Nederlands. Daarna vond de vergadering voor een groot deel in het Nederlands plaats, met bijdragen van Schreyer in het Engels.

Koning Willem-Alexander bij de opening van de fabriekshal van Ebusco in Deurne, in 2021. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP/HH

Koffiebranderij Douwe Egberts in Utrecht. De koffiemarkt heeft het moeilijke dit jaar, onder meer dankzij een explosie van de prijs van koffiebonen. FOTO ROBIN UTRECHT/ANP

KOFFIEMARKT

Verrassende investering in het bedrijf achter koffiemark Douwe Egberts

De Luxemburgse investeerder JAB trekt 2 miljard euro uit om zijn aandeel in het koffiebedrijf achter Douwe Egberts te vergroten.

Jorg Leijten

AMSTERDAM

Vier bestuursvoorzitters in een jaar tijd, een beurskoers die in enkele jaren tijd is gehalveerd en een explosie van de prijs van koffiebonen, waardoor productiekosten stegen. Een rustig jaar was het tot nu toe allermest voor het Nederlandse koffiebedrijf JDE Peet's - bekend van onder meer Douwe Egberts. Verrassend was dan ook de mededeling maandag dat de Luxemburgse investeerder JAB meer dan 2 miljard euro neertelt voor een groter belang in de onderneming. Daarnaast werd er een nieuwe topman gepresenteerd.

JAB is nu voor 68 procent eigenaar van het bedrijf achter koffiemarken als Douwe Egberts, Senseo en L'Or Barista en theemer Pickwick. Eerder was dat nog 59 procent. Het investeringsconcern is in handen van de Duitse miljardairsfamilie Reimann, goed voor een vermogen van ongeveer 31 miljard euro.

Opvallend is vooral de prijs die het Luxemburgse bedrijf ervoor betaalde: meer dan 25 euro per aandeel, terwijl JDE Peet's vrijdag op de Amsterdamse beurs nog minder dan 20 euro noteerde. JAB-bestuurder Joachim Creus liet weten „een sterk vertrouwen” te hebben „in de veerkracht

van de wereldwijde koffiesector”. Ook prees hij de „vooruitzichten” van JDE Peet's.

Prijs koffiebonen geëxplodeerd

Door een koersstijging van 16,4 procent beleefde JDE Peet's maandag de beste beursdag sinds het bedrijf in 2020 naar de beurs ging.

De timing van die beursgang was ongelukkig: de coronapandemie en de lockdowns in de jaren erna veroorzaakten ook in de financiële wereld veel onzekerheid. JDE, een eerdere fusie van koffiemarken Jacobs en Douwe Egberts, had net de samenwerking met de Amerikaanse koffiemarket Peet's afgerond. JAB bracht de onderneming opnieuw naar de beurs, nadat Douwe Egberts begin vorig decennium ook al enkele jaren beursge-noteerd was. Maar de stap leverde niet het gewenste resultaat op. Het aandeel stond binnen enkele maanden op 38 euro, om vervolgens in korte schokken terug te vallen tot rond de 19 euro afgelopen week.

Daarvoor zijn verschillende verklaringen. „De groeiverwachtingen werden meermaals niet waargemaakt, er zijn veel wisselingen in het management en JDE Peet's is extreem afhankelijk van de koffieprijzen”, zegt ABN Amro-analyst Robert Jan Vos. Dat wil zeggen: de prijs van koffiebonen en in hoeverre die verwerkt kan worden in

de prijs van het eindproduct.

Daar waar een concurrent als Nestlé, de grootste koffieproducent ter wereld, nog een brede portefeuille aan andere consumptiegoederen heeft, leunt JDE Peet's vooral op de verkoop van koffie. En de koffiemarkt heeft het moeilijk, dit jaar. De prijzen op de grondstoffenmarkt liggen op recordhoogte, mede als gevolg van klimaatverandering en verhoogde transportkosten. Leveringen uit Oost-Afrika en Azië werden dit jaar

JAB heeft „veel vertrouwen” in de „veerkracht” van de koffiesector

prijziger doordat schepen die normaal door de Rode Zee varen nu andere routes moeten kiezen door de aanvallen van Houthi-rebellen.

De prijs van robustabonen, een van de meest gebruikte koffiemarkten, bereikte in september een piek. Voor een ton van deze bonen werd toen op de termijnmarkt in Londen 5.535 pond neergelegd. Dat was drie keer zoveel als begin 2023. Inmiddels ligt die prijs weer zo'n duizend pond per ton lager.

Bij JDE Peet's is echter meer aan de hand. Zo rommelt het intern al een tijdje. Topman Fabien Simon moest begin maart vertrekken na tegenvallende resultaten en de kwakkelende beurskoers. Zijn tijdelijke vervanger, Luc Vanvelde, stopte in augustus onverwachts vanwege „onvoorziene zaken die zijn onmiddellijke aandacht vereisen”. Daarna werd financieel directeur Scott Gray tijdelijk topman.

Jongeren nieuwe doelgroep

Onder Simon werd ingezet op het zogeheten „premiumisation”. Dat komt erop neer dat producenten hopen duurzame koffie te slijten met luxere koffiesoorten en zo hun winsten te vergroten, schetst ING-analyst Reg Watson. „Verschillende generaties drinken verschillende types koffie. Oudere consumenten drinken vooral filterkoffie, jongeren houden meer van speciale koffie zoals espresso en latte machiatto. Die zijn vaak gemaakt met een apparaat waarmee je een kop kunt zetten. Een kop koffie van een dergelijke machine kost drie keer zoveel als een kop filterkoffie omdat je bijvoorbeeld steeds nieuwe cups gebruikt. Daar is dus flink wat meer winst op te behalen.”

Simon had de wind niet mee. Economische ontwikkelingen als de forse inflatie van de afgelopen tijd hielpen niet om de duurzame merken in de

markt te zetten. Watson: „Groeit de economie, dan wordt er meer van dit soort koffie gedronken. Maar als de kosten van levensonderhoud stijgen, kijken consumenten ook naar de koffieprijs en groeien premiummerken minder.”

Wat ook nog meespeelt bij de lagere aandelenkoers is de beperkte hoeveelheid aandelen die beschikbaar is om te verhandelen, stellen de analisten. Tot deze week hadden investeerders JAB en Mondelez een belang van respectievelijk 58 en 18 procent in JDE Peet's. Daardoor was maar 23 procent van de aandelen verhandelbaar op de beurs. JAB nam het belang van Mondelez over en heeft nu aangekondigd de helft van de verworven aandelen op de markt te brengen. Dat moet zorgen voor meer handel en een hogere koers. JAB verwacht dat de koers minstens naar 25 euro kan groeien.

De aanstelling van de nieuwe topman Rafael Oliveira moet bovendien zorgen voor interne stabiliteit. Hij komt van voedingsmiddelenconcern Kraft Heinz. ABN Amro-analyst Vos: „Goed dat ze niet iemand van buiten halen. Het verkopen van koffie is weliswaar iets anders dan het verkopen van bijvoorbeeld ketchup, maar het zijn allebei goederen die snel worden geconsumeerd, dus in die zin zijn ze vergelijkbaar.”

VLIERTUIGFABRIKANT

Stakers Boeing wijzen nieuw loonbod af

Boeing-medewerkers in fabrieken in het noordwesten van de VS staken nu al zes weken.

Door een onzer redacteurs
AMSTERDAM

De 33.000 stakende medewerkers van de Boeing-fabrieken in Seattle en Portland gaan voorlopig niet aan het werk. In meerderheid wezen ze woensdagavond (Nederlandse tijd) een nieuw loonbod van de Boeing-directie af. Dat betrof onder meer 35 procent salarisverhoging in vier jaar.

Boeing-medewerkers in fabrieken in het noordwesten van de VS staken nu al zes weken. De productie van de Boeing 737 MAX, de 767 en de 777 ligt stil. De grootste bond van Boeing-personeel wil 40 procent meer loon en herstel van bepaalde pensioenvoorzieningen.

De staking toont de jarenlange wrok onder werknemers die zich door het bedrijf bedrogen voelen, door wat er gebeurde bij de onderhandelingen tien jaar geleden over

nieuwe pensioenen, zegt de bond. Boeing dreigde destijds de bouw van de 777 te verplaatsen naar andere regio's in de VS. De 787 Dreamliner wordt al gemaakt in Charleston, South Carolina.

Stakers klaagden tegen persbureau AP dat hun salarissen al tien jaar achterblijven bij de inflatie. Boeing heeft de afgelopen jaren wel tientallen miljarden dollars uitgegeven aan inkoop van eigen aandelen en recordbonussen voor het management.

Onze salarissen blijven al tien jaar achter bij de inflatie, zeggen de stakers

Woensdag meldde Boeing een verlies in het derde kwartaal van liefst 6 miljard dollar (5,6 miljard euro), inclusief voorzieningen. De staking verergerd de financiële crisis bij de Amerikaanse vliegtuigfabrikant. Het aandeel Boeing verloor sinds begin dit jaar 40 procent van z'n waarde.

Woningen in Edam. Uit cijfers blijkt dat het aantal 'betaalbare' woningen rap afneemt. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

HUIZENPRIJZEN

Minder 'betaalbare' woningen

In twee op de drie Nederlandse gemeenten moet je voor ruim de helft van de verkochte woningen vier ton of meer betalen.

Door een onzer redacteurs
AMSTERDAM

Het was al bekend van de laatste NVM-cijfers: de stijging van de Nederlandse huizenprijzen zet maar door. Dat werd donderdag nogmaals bevestigd door onderzoekers van het

Kadaster. Uit cijfers over het derde kwartaal blijkt vandaag dat het aantal 'betaalbare' woningen rap afneemt. In twee op de drie Nederlandse gemeenten moet je voor ruim de helft van de verkochte woningen vier ton of meer betalen.

Volgens de overheidsdefinitie is 'betaalbaar' onder de 390.000 euro. De rijksoverheid stelt die grens jaarlijks opnieuw vast; het is ongeveer de maximale hypotheek die een stel met twee keer een modaal inkomen kan krijgen. Met name in de grote steden zijn amper nog woningen waarvoor je minder dan 390.000 euro betaalt. Zo werd in Amsterdam slechts 17 procent van de woningen onder die grens ver-

kocht. In de vier grote steden stegen de prijzen met 13 procent op jaarbasis. Landelijk is dat bijna 11 procent.

Aan de randen van Nederland heb je meer kans een betaalbare woning te vinden. In de meeste gemeenten in Zeeland, Groningen, Friesland en Limburg was nog ruim de helft van de woningen volgens de politieke definitie betaalbaar.

In een recordaantal van 57 gemeenten moest je gemiddeld met 550.000 euro komen voor een koopwoning. Waar? Naast voor de hand liggende plekken als Amsterdam, Haarlem en Het Gooi moet je denken aan locaties als Sint Michielsgestel, Woudenberg, Uithoorn en Ermelo.

BIOLOGIE

Particuliere tuinen in het boerenland redden bestuivers van de hongerdood

Tuinen blijken essentiële voedselbronnen voor bestuivers tijdens voedselschaarste in landbouwgebieden.

Harold Timans

AMSTERDAM

Tuinen in landbouwgebieden redden bestuivende insecten letterlijk van de hongerdood. In boerenland is de plantendiversiteit te laag om het hele jaar door genoeg nectar te produceren terwijl dit de belangrijkste voedselbron voor bestuivers is. Dichtbij gelegen tuinen maken tijdens schaarste het verschil, blijkt uit een Britse studie in het blad *Proceedings Of The Royal Society B*.

„Het is niet zozeer de hoeveelheid nectar, maar de continuïteit in de voorziening ervan waardoor tuinen bestuivers redden van de hongerdood”, legt bioloog Thomas Timberlake uit. Hij is verbonden aan de uni-

In de vroege lente en in de nazomer zijn tuinen verantwoordelijk voor bijna de gehele nectarproductie in landbouwgebieden

De tuin van de Menkemaborg in Groningen. FOTO KEES VAN DE VEEN

versiteit van Bristol. „De plantendiversiteit is heel laag in boerenland.

Nectar is gedurende het jaar vooral aanwezig wanneer enkele soorten massaal bloeien, zoals koolzaad en kruipende boterbloem. In de vroege lente en in de nazomer bloeit vrijwel niets. In het onderzoek zien we dat tuinen in deze perioden verantwoordelijk zijn voor bijna de gehele nectarproductie in landbouwgebieden.”

Tijdens voedselschaarste verschuiven hommels hun activiteit naar tuinen. Het onderzoek focuste specifiek op hommels omdat deze representatief zijn voor veel bestuivers. Veel tuinplanten zijn exoten die op andere momenten bloeien dan inheemse soorten. In tuinen is daardoor altijd wel iets bloeiends te vinden. Het planten van exoten in de tuin vindt Timberlake daarom eerder handig dan onverstandig. Wel is het goed om

tuinplanten uit te zoeken waarvan bekend is dat ze veel nectar produceren, zoals lavendelsoorten.”

Daarnaast zag Timberlake een patroon in de landschapsverdeling: landbouwgebieden liggen zelden ver van tuinen. Timberlake: „90 procent van het boerenland in het Verenigd Koninkrijk is nog geen kilometer verwijderd van een tuin.” Binnen deze afstand weten hommels tuinen goed vinden. Timberlake: „Dit maakt tui-

nen een echte levenslijn voor bestuivers in boerenland.”

De Nederlandse landverdeling lijkt erg op die van het Verenigd Koninkrijk. Timberlake denkt daarom dat tuinen ook hier essentieel zijn voor bestuivers. Dit is hoopgevend voor mensen die graag een steentje bijdragen aan natuurbescherming, Timberlake vervolgt: „Bij natuurbescherming voel ik mij vaak machteloos. Daarom vind ik dit onderzoek zo posi-

tief. Door een plantentuin aan te leggen kan iedereen bijdragen.”

Timberlake baseerde zijn analyse op eigen metingen van boerenland in Zuidwest-Engeland, en *citizen science*-data verkregen uit BeeWalk, een programma waarin amateur-wetenschappers transecten lopen en onderweg de hommels noteren die ze zagen. Hiermee kon Timberlake de activiteit van hommels in tuinen en aangrenzend boerenland verkennen.

BEERDIERTJE

Straling weerstaan dankzij gen uit een bacterie

Beerdertjes kunnen goed tegen straling. Chinese biologen hebben voor één soort ontrafeld hoe dat mechanisme werkt.

Gemma Venhuizen

AMSTERDAM

Ze staan bekend om hun extreme stralingsbestendigheid: beerdertjes. Maar hóé de microscopisch kleine achtpotige organismen zulke sterke ioniserende straling kunnen overleven was lang onbekend. Nu ontrafelen Chinese biologen in *Science* dit, in ieder geval voor één nieuw ontdekte beerdertjessoort.

Wereldwijd zijn er zo'n 1.500 beekend, variërend in grootte tussen de

0,25 en 0,5 millimeter. Ze leven vaak in vochtige omstandigheden, bijvoorbeeld tussen het mos, maar kunnen ook goed tegen droogte. Dan verschrompelen ze en gaan ze in ruststand tot ze weer in aanraking komen met water. In Nederland komen zo'n twintig soorten voor, met namen als vulpenstekelstrandbeerdertje.

In 2007 werden beerdertjes wereldberoemd, als eerste dieren die zonder bescherming een ruimtereis overleefden. Na tien dagen straling, vacuüm en kou ontwaakten ze op aarde onbeschadigd. Afhankelijk van de soort kunnen ze 3.000 tot wel 5.000 gray aan (de straling die omgerekend per kilo materie wordt opgenomen). Dat is zo'n 1.000 keer meer dan de dodelijke dosis voor mensen. Slechts één diergroep is nog stralingsbestendiger: de bdelloidea - eveneens microscopisch kleine organis-

Er zijn circa 1.500 bekende soorten beerdertjes. FOTO SCIENCE PHOTO LIBRARY/ ANP

men die tot de raderdierjes behoren. Om te onderzoeken hoe de stralingsbestendigheid van bepaalde 'extremofielen' werkt, brachten de onderzoekers het genoom in kaart van een door hen ontdekte nieuwe beerdertjessoort, *Hyphsibius henanensis*. Zo ontdekten ze onder meer een gen,

vermoedelijk overgedragen van bacteriën op beerdertjes en dat beschermt tegen straling door de aanmaak van speciale betalainepigmenten. Ook zagen ze diverse eiwitten die voor snellere reparaties bij dna-schade zorgen, waaronder een eiwit dat uitsluitend bij beerdertjes voor-

komt. Twee eiwitten worden bovendien in grotere hoeveelheden aangemaakt bij straling en zorgen zo voor extra bescherming. De auteurs noemen de stralingsweerstand een schatkamer van „onontdekte moleculaire mechanismen” in reactie op stress. Ze hebben goede hoop dat de bestudering uiteindelijk ook de menselijke gezondheid ten goede zal komen: zoals van astronauten na een ruimtereis. Karine Van Doninck, hoogleraar evolutionaire biologie aan de Franstalige Universiteit Libre de Bruxelles en expert op het gebied van bdelloidea, noemt het artikel in *Science* interessant. Zij wijst erop dat bij bdelloidea „andere genen zijn betrokken dan bij de beerdertjes. En ook bijvoorbeeld antioxidanten. Het zou interessant zijn uit te zoeken of dat bij beerdertjes eveneens het geval is. We kunnen als onderzoekers van elkaar leren.”

Advertentie

nrc webwinkel weekdeals

Bestel direct op nrcwebwinkel.nl/deals

Geldig t/m 27 oktober 2024

Travelin' sloffen

- ✓ Gemaakt van warm en zacht vervilt wol
- ✓ Met een suède of rubberen zool
- ✓ Comfortabel voetbed met goede demping
- ✓ Verkrijgbaar in verschillende kleuren
- ✓ Keuze uit dames- en herenmodellen
- ✓ Bekijk meer sloffen van Travelin' online

50% korting 79,95 ADVIESPRIJS 39,95	50% korting 89,95 ADVIESPRIJS 44,95	50% korting 99,95 ADVIESPRIJS 49,95
---	---	---

nrc webwinkel weekdeals

Geldig t/m 27 oktober 2024

Ten Cate bedtextiel

✓ Dekbedovtreksets en hoeslakens van katoensatijn ✓ Zeer zacht, ademend en vochtregulerend ✓ Dekbedovtreksets in effen kleur met een subtiele streep of met dessins ✓ Keuze uit gewone of topper hoeslakens ✓ Bekijk meer van Ten Cate online

<p>Tot 68% korting</p> <p>79,95 ADVIESPRIJS V.A. 29,95</p>	<p>Tot 58% korting</p> <p>34,95 ADVIESPRIJS V.A. 15,95</p>	<p>Tot 60% korting</p> <p>89,95 ADVIESPRIJS V.A. 44,95</p>
---	---	---

Bestel direct op nrcwebwinkel.nl/deals

nrc webwinkel

Adviesprijs 99,95
79,95

Zeldzame Bordeaux Collectie

Drie topjaren in één doos.

Het fameuze Château de Pitray uit Castillon, pal naast Saint-Émilion, is al jaren topfavoriet bij de Amerikaanse wijngoeroe Robert Parker. En terecht. Want de wijn is verbluffend goed. We selecteerden de 2015, 2016 en 2018 voor je. Drie topjaren in één collectie. De 2015 biedt een verfijnde Saint-Émilion stijl, de 2016 is de meest Pomerol-achtige wijn, en de 2018 bereikt het niveau van een stellige Saint-Émilion Grand Cru Classé.

NIX18

Onze wijnen worden gratis thuisbezorgd vanaf €50

*minimale afname: 6 flessen, geldig tot en met 11 november 2024, zolang de voorraad strekt en onder voorbehoud van eventuele druk- of zetfouten. Bekijk ons volledige wijnaanbod op nrcwebwinkel.nl/wijn

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/chateau-pitray

WORLD SERIES

Honkbalsterren Ohtani en Judge tegenover elkaar in gedroomde finale

Dankzij een tijdsklok en spelers Shohei Ohtani en Aaron Judge groeit de populariteit van de Major League Baseball.

Koen Marée

AMSTERDAM

In veel opzichten lijken honkballers Aaron Judge en Shohei Ohtani op elkaar. Ze zijn lang (2,01 om 1,93 meter), verbreken het ene na het andere record en zijn al jarenlang sterren in de Amerikaanse honkbalcompetitie, met meerdere *Most Valuable Player*-titels achter hun naam. Ook delen ze een gat op hun cv: zowel de Amerikaan als de Japanner wist nog nooit met zijn club de World Series te winnen, de finale van de Major League Baseball (MLB).

Komende week komt daar verandering in. Vrijdagavond staat de eerste ontmoeting tussen de New York Yankees van Judge en de Los Angeles Dodgers van Ohtani op het programma. In een *best-of-seven* strijd van twee clubs om de prestigieuze MLB-titel. Op uiterlijk 3 november valt de beslissing.

Voor honkballers is het de gedroomde ontknoping van het seizoen. Yankees-Dodgers is een historisch affiche: elfmaal stonden de clubs tegenover elkaar in de finale, voor het laatst in 1981. Maar bovenal staan met Judge en Ohtani de beste slagmannen van het reguliere seizoen in de finale, met elk een uniek verhaal.

„Dit is nog mooier dan gedacht”, zei Judge zaterdag nadat hij en zijn teamgenoten zich hadden geplaatst voor de World Series, ten koste van de Cleveland Guardians. In 2017, 2019 en 2022 schopten de Yankees het ook al tot de finale van de oostelijke Amerikaanse divisie, maar telkens liep de club de MLB-finale mis. „Elke keer dat we het niet afmaken vreet het aan me”, zei Judge begin oktober tegen de *New York Post*. „Als we niet winnen, neem ik verantwoordelijkheid, voelt het alsof het mijn fout is.”

Duurste contract ooit: 700 miljoen

In aanloop naar de ontmoeting met de Dodgers omschreef Judge zijn concurrent Ohtani als „de beste speler in het spel”. De dertigjarige Japanner beschikt over een uniek talent: hij kan niet alleen slaan, maar ook werpen. Na vijf jaar uit te zijn gekomen voor de Los Angeles Angels en nooit de play-offs te hebben bereikt, stapte hij dit seizoen transfervrij over naar stadsgenoot Dodgers. Hij tekende een tienjarig contract ter waarde van 700 miljoen dollar, de meest lucratieve spelersdeal in de sportgeschiedenis. Zowel Ohtani als zijn nieuwe werkgever hoopten nu voor de prijzen te kunnen spelen.

Ohtani's komst was wel met enige twijfel omgeven. In september 2023 liep de Japanner een elleboogblessure op, waaraan hij moest worden geopereerd. Dit seizoen kon hij daardoor nog niet zijn kwaliteiten als werper laten zien. Speculaties over een eventuele rentree als pitcher tijdens de World Series werden door Dodgers-coach Dave Roberts tot nu toe resoluut beantwoord met een 'nee'. Pas volgend jaar zal Ohtani waarschijnlijk weer als werper in actie komen.

Als slagman bewees Ohtani alsnog zijn waarde voor de Dodgers. Naast de 54 homeruns stal hij ook nog eens 59 honken, waarmee hij de eerste speler werd die toetrad tot de '50/50-club'. Een fan die de bal van Ohtani's vijftigste

Boven: Aaron Judge van de New York Yankees. Midden en onder: Shohei Ohtani van de Los Angeles Dodgers. FOTO'S DAVID DERMER/REUTERS, KATELYN MULCAHY/GETTY IMAGES/AFP, HARRY HOW/GETTY IMAGES/AFP

homerun ving op de tribune, besloot deze te veilen. Een koper legde woensdag 4,39 miljoen dollar (ruim 4 miljoen euro) neer voor de bal, waarmee het oude record van 3,05 miljoen dollar voor een in 1999 door Mark McGwire geslagen bal ruimschoots werd verbroken. Een rechter moet nog wel bepalen of de fan het geld mag houden, want een andere supporter claimt eveneens de rechtmatige eigenaar te zijn van de bal. Tegenover de topprestatie van Ohtani noteerde de 32-jarige Judge 58 homeruns, vier minder dan zijn record van 62 uit 2022. Gemiddeld vlogen zijn ballen met een snelheid van 155 kilometer per uur het veld of de tribunes in, waarmee hij de nummer één *hardhitter* van de competitie werd. Honkbalcommentatoren raken niet uitgepraat over de vraag wie van de twee nu het beste seizoen heeft gehad.

Werkplok voor hoger tempo

Het afgelopen decennium werd de honkbalcompetitie vaker dan eens 'doodverklaard'. Een vergrijzend publiek, te lange wedstrijden die pas laat in de avond eindigen en binnenlandse concurrentie van attractieve sporten als American football en basketbal zorgden voor een afnemende stadionbezetting. Zelfs bij grote clubs als de Dodgers of de Yankees bleven gemiddeld duizenden stoeljes per wedstrijd leeg.

De werkplok leidt tot meer blessures bij werpers, stelt de spelersvakbond

Ook het aantal tv-kijkers zakte in, waarmee de belangrijkste inkomstenbron voor honkbalclubs onder druk kwam te staan. Twee jaar geleden presenteerde de MLB een masterplan om het tij te keren. Er kwamen timers die tussen elke worp gingen lopen, om zo de snelheid van het spel op te voeren. De duur van een wedstrijd nam sindsdien met gemiddeld 24 minuten af tot 2 uur en 40 minuten. Kritiek kwam er ook: zo stelde de spelersvakbond dit voorjaar dat de werkplok leidt tot meer blessures bij werpers.

De maatregelen hebben het beoogde effect. De MLB noteerde dit jaar het hoogste aantal toeschouwers in zeven jaar. Gezinnen komen vaker naar doorweekte wedstrijden, nu deze eerder eindigen en beter te combineren zijn met school en werk. Sportprogramma's houden kijkers vast en worden vaker bekeken door jonge honkballers. Ook nam de ticketverkoop onder mensen tussen 18 en 35 jaar met 8,5 procent toe.

Tegelijk kan de toegenomen populariteit niet los worden gezien van de successen van Judge en Ohtani. Bij wedstrijden waar een van de twee, of beiden, op het veld stonden, waren dit jaar veel meer kijkers, zag databureau Nielsen. Datzelfde zal gelden voor de World Series, waarvoor losse ticketprijzen inmiddels zijn opgedreven tot gemiddeld 1.368 dollar. Een van de sterren bekoort volgende week zijn carrière, de ander zal na een topjaar teleurgesteld afdruppen.

Overleden

In herinnering aan een vrouw die met haar intelligente geest en energie onze levens kleurde, nemen wij afscheid van

Ir. Hennie van Elk - de Cneudt
Stedenbouwkundige

*Amersfoort, 18 maart 1939 †Almere, 19 oktober 2024

Rob
Bruno Anna Philip Annelies
Pia Tacke Zephyr Feyou
Esmée Olivier Roderick

Wij nemen vandaag afscheid van Hennie in besloten kring.

Correspondentieadres:
Rob van Elk, Muiderzandweg 24, 1361 BS Almere

Na een periode van onzekerheid hebben wij afscheid moeten nemen van Peter, onze broer, zwager en oom.

Peter Edwin Hollenkamp

11 april 1951 † 21 oktober 2024
Amsterdam Javea (Spanje)

Wij denken aan Cecilia, Joost, Thijs en Sophie en de (klein)kinderen en wensen hen veel sterkte met dit grote verlies. Het afscheid heeft inmiddels plaatsgevonden in Denia (Sp).

Walter Hollenkamp en Ingrid Wolven
Ruud Hollenkamp († 1990)
Anita Hollenkamp en Willem Schippers
Monique Hollenkamp, Martijn Burer, Nina Burer

Met haar muzikaliteit, empathie en haar originaliteit in denken en expressie gaf zij het leven kleur en volgde ze haar eigen pad...

Annelies Brinkman
Anna Louisa

* Amsterdam, 26 januari 1937
† Sint-Michiëlsgestel, 15 oktober 2024

Onze lieve Annelies is niet meer.
We gaan haar zo missen.

Frits † en Pauline Brinkman-Wilmink
Femke Wesly en Bart van Hoof
Job en Bregje Floris-van Woensel
Nick en Hillie Devons-Smit

Correspondentieadres:
Pauline Brinkman-Wilmink
Socrateslaan 143, 5216 CT 's-Hertogenbosch

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

PROFIEL ANTONI MILAMBO FEYENOORD-TALENT

Op pleintjes op Zuid leerde hij met lef en gif spelen

Met zijn techniek en dynamiek symboliseerde Antoni Milambo (19) de superioriteit van Feyenoord tegen Benfica. Zijn spel viel al op jonge leeftijd op.

Steven Verseput

ROTTERDAM

Verboden te voetballen', staat op de achtergevel van het appartementencomplex in Rotterdam-Zuid. In zijn jonge jeugd, trok Antoni Milambo (19) zich daar weinig van aan. De middenvelder van Feyenoord was vaak te vinden in de voetbalkooi op het binnenterrein van de Peperklip, een langgerekt wooncomplex in de wijk Feijenoord. „Hij deed altijd mee met de oudere jongens”, zegt buurtbewoner Ailton Gomes Dias. „Zijn techniek, drive en vooral zijn gif in het spel vielen toen al op.”

Woensdagavond riep aanvoerder Quinten Timber zijn ploeggenoot voor de camera bij een interview met Ziggo Sport, na de 3-1 zege op Benfica in de Champions League. „Sterspeler, door hard te werken”, zei Timber. Milambo lachte verder, terwijl hij de bokaal voor 'man of the match' vasthield. Twee goals in de Champions League, zei hij. „Heerlijk.”

Door een formidabele eerste helft, met verzorgd positiespel, vloeiende combinaties en goede pressing, wist Feyenoord te verrassen tegen Benfica. Dat was thuis al een jaar ongeslagen.

Met zijn techniek en dynamiek weerspiegelde Milambo de superioriteit van Feyenoord. Als aanvallende middenvelder vond hij slim de ruimtes en maakte bijna geruisloos zijn sprints in de diepte. Met een handig 'poortje' speelde hij bij zijn eerste doelpunt de ervaren Argentijnse verdediger Nicolás Otamendi uit om vervolgens hard door de benen van de doelman te schieten. Bij zijn tweede goal mikte hij met binnenkant voet bekeken in het kleine gat in de korte hoek.

In de vorige speelronde maakte Milambo al een doelpunt tegen Girona. Met drie goals in de Champions League staat hij nu tussen topscorers als Vinicius Júnior van Real Madrid, Erling Haaland van Manchester City en Robert Lewandowski van FC Barcelona. Na Patrick Kluivert halverwege de jaren negentig, is Milambo met 19 jaar en 203 dagen de jongste Nederlandse speler die in twee opeenvolgende Champions League-duels scoort, meldt Opta Sports.

Groot talent

Milambo geldt al langer als een van de belangrijkste talenten van de jeugdopleiding van Feyenoord. „Op fysiek vlak was hij al vrij jong sterk, maar dat aspect gebruikte hij weinig omdat hij de goede keuzes maakte aan de bal”, zegt Pieter Schrassert Bert. Hij zag de ontwikkeling van Milambo van dichtbij, als coördinator middenbouw in de Feyenoord-opleiding en later als trainer van Oranje onder-15. „In de kleine ruimtes weet hij zijn keuzes uit te stellen of aan te passen. Dat is het kenmerk van een topspeler. Hij kon dat al op jonge leeftijd.”

Met de onder-15 van Oranje speelde Milambo in februari 2020 de finale van een toernooi tegen gastland Spanje. „Die bleven wij mede door Milambo van het veld”, zegt Schrassert Bert. Het werd 6-1, Milam-

bo scoorde twee keer. „Daar droop de klasse vanaf. Op de juiste momenten voelde hij aan dat de ruimtes groter werden, daar voetbalde hij naar toe.” Schrassert Bert noemt hem een „bereidwillige, taakbewuste” speler. „Hij deed nooit een vlieg kwaad, maar bepaalde wel op het veld.”

In interviews vertelde Milambo dat hij iedere dag op het pleintje voetbalde met Lutsharel Geertruida en Crysencio Summerville, twee jongens uit de buurt die ook lang in de jeugdopleiding van Feyenoord speelden. „Hij is niet bang, durft veel in het veld”, zegt Ailton Gomes Dias, een goede vriend van Geertruida, die beiden ook in de Peperklip opgroeiden. Gomes Dias herinnert zich dat Milambo al op jonge leeftijd zijn mindere linkerbeen probeerde te ontwikkelen door veel met die kant te spelen.

Op juiste momenten voelde hij dat ruimtes groter werden

Pieter Schrassert Bert coach Oranje-15

Met zestien jaar en 131 dagen debuteerde hij bij Feyenoord, waarmee Milambo de jongste speler in de clubhistorie is. Maar zijn ontwikkeling stagneerde. Na zijn debuut dacht Milambo „dat het vervolgens vanzelf zou gaan”, zei hij twee maanden geleden tegen Voetbal International. „Ik heb een tijd niet begrepen dat ups-and-downs bij het leven van een voetballer horen, dat je van een zestienjarige niet

Antoni Milambo na zijn eerste goal (de 0-2) tegen Benfica, woensdagavond in Lissabon. FOTO KOEN VAN WEEEL / ANP

kan verwachten dat hij meteen hele seizoenen speelt.”

Hij voelde veel druk, begon te twifelen en had negatieve gedachten. Tot zijn teleurstelling moest hij weer jeugdwedstrijden spelen en vorig seizoen werd hij bijna verhuurd. Gesprekken met een mental coach hielpen, zei hij onlangs tegen de NOS. „We hebben het veel gehad over mijn zelfvertrouwen.” Door die mentale begeleiding is hij „weer de oude”, zei hij. De afgelopen weken groeide Milambo uit tot basisspeler, mede door een blessure van Calvin Stengs.

Lutsharels moeder is trots

Milambo's ouders komen uit Congo, thuis wordt om die reden ook Frans gesproken, zegt een Rijnmond-verslaggever die de familie thuis bezocht. Milambo is de jongste van drie zoons. Oudste broer Manuel was in de jeugd zeer talentvol, zegt Gomes Dias. De broers speelden bij SV DEHMusschen op Zuid, voordat Antoni in 2014 naar Feyenoord vertrok.

Hij wordt nu vrij snel volwassen, zei Feyenoord-trainer Brian Priske woensdagavond in Lissabon. „De keuzes die hij maakte aan de bal zijn van topkwaliteit, ook in een wedstrijd waar de intensiteit zo hoog lag. Dan kalm blijven en goede beslissingen maken, is bijzonder voor zo'n jonge jongen.”

In de wijk Feijenoord, volgen ze zijn ontwikkeling nauwgezet. „In de buurt zijn we trots op hem”, zegt Sharmin Geertruida, moeder van Lutsharel, die nu bij RB Leipzig speelt. „Na Lutsharel, weer zo'n goede speler.”

BRIEVEN

ILLUSTRATIE TOMASSCHATS

MANSPLAINEN

Het advies: mannen, ruim je ego op

Mijn rol als onversneden betweter is uitgespeeld. 65 jaar, boomer, monddood (*Help de mainsplainende man sterft uit*, 21/10). Ik leg mijn vrouw niet eens meer uit waarom ik niks meer mag uitleggen. Stil zit ik in een hoekje, mijmerend over vroeger, toen ik nog ongehinderd alles kon duiden en uitleggen. „Kijk schat, als we de hypotheek nog een beetje verhogen, dan betaalt de fiscus eigenlijk de helft van de nieuwe keuken.” Mijn kinderen studeren en houden zich bezig met vakken waar ik de ballen verstand van heb. Maar ik moet bekennen dat het ook wel veel rust geeft. De last op mijn schouders dat vader overal wel een antwoord op heeft, is van mij afgegleden. Wat een verlichting! Schoudera's ophalen en zeggen dat je het ook niet weet is in het begin best wel lastig, maar wat voelt dat

nu heerlijk! En warempel, het wordt gewoon geaccepteerd. Je knapt er zo van op. Al dat beter weten kostte zo verdomd veel energie. Nu ga ik als een volleerd tai chi-beoefenaar met de stroom mee. Voorbeeld? Zegt de navigatie, sla rechts af en de vrouw naast je zegt dat je hier toch echt naar links moet, gewoon linksaf slaan. Heb je biologische broccoli in je mandje, maar wordt die door je boodschappenpartner vervangen door prei in de aanbieding? Ook goed! Adem in, adem uit... en accepteer! Dus mijn advies: mannen, ruim je ego op, stop het in een mooi doosje met een strik erom en verstop het goed. En beste Japke-d, hou ons scherp en op het rechte spoor. Want voor je het weet, komen we weer als een duveltje uit een doosje. Begrepen? **Jos Groenenboom** Maassluis

SEKSISME

Bijbels machtsmisbruik

In het verslag over de urgente expositie over Susanna wordt het Bijbelse verhaal aangehaald (*Het naakte vrouwenlichaam wil niet bekeken worden, maar we doen het toch*, 24/10), maar wel erg weinig toegelicht. De uitspraak „...Gods Woord als glijmiddel en religie als mantelje der liefde” schiet tekort als commentaar op dit Bijbelse verhaal. Susanna is een voorbeeld van een lijdende rechtvaardige; ze wordt niet alleen aangerand, maar bijna ook nog eens onrecht gestraft. Dankzij Daniël, die als omstander ingrijpt, wordt ze op het nippertje van tenminste straf en publieke veroordeling gered. Dit verhaal legt juist machtsmisbruik en seksuele intimidatie bloot, of het nu oude of jonge viezeriken betreft. **Stefan van Dijk** Haarlem

ATHEÏSME

Ken uw geschiedenis

Zowel Stine Jensen (*God blijft dood. Leuker kan ik het niet maken*, 19/10) als brieven schrijfster Elisabeth van Oostrom kennen hun geschiedenis niet. Het is een grote misvatting dat liberalen niet opkwamen voor gelovigen. Het was juist de grote Thorbecke, gesteund door verlichte liberalen, die initiatief nam tot vastlegging in de grondwet van 1848 dat religieuze scholen mochten worden opgericht. De achterliggende gedachte was emancipatie van de katholieke minderheid die werd gediscrimineerd. Het waren ook de liberalen die later stemden voor gelijke financiering van openbare en religieuze scholen. Zij stonden pal voor een pluriforme democratie gebaseerd op vrijheid van geweten en godsdienstuiting.

Het tekent de verrechtsing van liberalen en atheïsten nu dat zij juist intoleranter zijn geworden ten opzichte van gelovige minderheden dan ongeveer 200 jaar geleden. Het normstellend 'middenveld' werkt nu als frame van de dominante macht die niet open staat voor nieuwe geluiden. **Tineke Bennema** Breda

ATHEÏSME

Geen scheiding

Weer beweert iemand - dit keer Elisabeth van Oostrum in haar lezersbrief van 24/10 - dat Nederland de scheiding van kerk en staat kent. Was het maar waar. De grondwet legt nergens die afbakening principeel vast. Diverse bepalingen bevoorrechtten religie juist. Het erkennen van de vrijheid van godsdienst geeft aan religie een hogere status dan het hebben van een mening, wat religie gewoon is. De staat stelt kerkelijke gebouwen vrij van Onroerend Zaak Belasting. Hij financiert de opleiding van geloofspredikers en de niet-wetenschappelijke studie Godgeleerdheid. En dan hebben we het maar niet over de bevoorrechtiging van confessioneel onderwijs krachtens artikel 23, dat zorgt voor afscheidingen tussen kinderen. **Anton van Hooff** Nijmegen

Het is een grote misvatting dat liberalen niet opkwamen voor gelovigen

RECHTSSTAAT

Dubbelfunctie

Dat de rechtspraak op grotere afstand van de politiek moet komen te staan (*'Er is geen wetswijziging nodig om rechtelijke macht te beïnvloeden'*, 24/10) lijkt mij een groot goed. Wel is het vreemd dat de geïnterviewde Jonathan Soeharto geen enkel probleem schijnt te hebben met zijn eigen functies. Hij is niet alleen fulltime hooger naar aan de UvA, maar heeft voldoende tijd over om advocaat bij De Brauw te zijn, naast een aantal andere functies. Maar het opvallendste is zijn functie als raadsheerplaatsvervanger bij het gerechtshof 's-Hertogenbosch. Dat schijnt dus normaal te zijn; de ene dag ben je advocaat en de volgende dag rechter. **David Barnour** Amsterdam

CORRECTIES/AANVULLINGEN

Transistor

In het artikel *Dankzij hem zat voetbalminnend Nederland gekluisterd aan de radio* (24/10, p. 27) stond dat de luisteraars tussen 1928 en 1940 hun transistor op Han Hollanders commentaar afstemden, maar de transistor is pas na de oorlog uitgevonden. Ze luisterden voor de oorlog naar een radio met buizen.

Elon Musk

In de brief *Om Mars te koloniseren heeft Musk politieke macht nodig* (24/10, p. 29) suggereerde de briefschrijver dat Elon Musk in de nabije toekomst een gooi zou willen doen naar het Amerikaanse presidentschap. Dat kan niet: volgens de Amerikaanse wet moet een presidentskandidaat in de VS geboren zijn. Musk is geboren in Zuid-Afrika.

Commentaar

ASIELNOODWET

Opluchting over dit compromis over asiel is misplaatst

Ierect hebben de coalitiepartijen besloten het noodrecht niet te zullen misbruiken voor de invoer van strengere asielregels. Tot die conclusie komen zij rijklijk laat. Pas na weken van onenigheid, waarin met woorden werd gegoocheld, onderling werd bedreigd en premier Dick Schoof moest bemiddelen over iets dat zich al in het hoofdlijnenakkoord aandeed als pijnpunt, is een 'compromis' bereikt. Staatsnoodrecht is bedoeld voor echte crises, voor 'buitengewone omstandigheden' als een oorlog, een overstroming of een pandemie. Niet voor „een ervaren crisis”, een gevoel dat is aangewakkerd door retoriek van politici. Er is geen asielcrisis. Maar wie nu opluchting voelt, moet zich ernstig achter de oren krabben. Politiek is misschien de val van dit kabinet voorkomen, of uitgesteld tot een volgende crisis. Staatsrechtelijk is de boel gered - als het kabinet met een wetsvoorstel komt, zijn de volksvertegenwoordigers aan zet. Zoals het hoort. Wat overblijft, is echter een voorstel dat misschien minder extreem lijkt maar het wel degelijk is. De asielnoodmaatregelen die nu op tafel liggen, zijn groten- deels dezelfde als in het hoofdlijnenakkoord van juli. Zij zijn juridisch onhaalbaar, en moreel onwenselijk.

De democratische ondergrens in Nederland schuift op - gepresenteerd als compromis

Zo schuift de democratische ondergrens in Nederland op, gepresenteerd als compromis van een man die - zo werd her en der smalend geconcludeerd - toch „de ruggengraat van een banaan” blijkt te hebben. Maar die toch zijn zin krijgt.

Neem de wens om delen van Syrië veilig te verklaren. Daar zijn, zo meldde het kantoor van de VN-gezant voor Syrië woensdag nog. „Alle ingrediënten aanwezig voor een militaire, humanitaire en economische storm in een al verwoest Syrië, met gevaarlijke en onvoorspelbare gevolgen voor burgers”.

Of neem het plan om ongedocumenteerde asielzoekers vast te zetten. Als zij nergens voor zijn veroordeeld, is dat vrijheidsontnemingen en in strijd met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Praktisch punt: het detentiecentrum in Rotterdam weigert nieuwe opnames, meldde NRC eerder deze maand. De capaciteit van het centrum is verkleind door het kabinet, en er is personeelsgebrek.

Dat laatste geldt ook voor de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) die volgens de voorstellen geen permanente verblijfsvergunningen meer mag uitdelen, maar alleen tijdelijke. De overwerkte dienst moet die elke drie jaar gaan toetsen in plaats van vijf jaar. Moet gezinshereniging gaan tegenhouden (ook een burgerrecht). De achterstand bij de dienst is al maanden hoog: het aantal aanvragen in behandeling (49.470 in september) is aanzienlijk hoger dan het aantal beslissingen. Al die mensen wachten in een asielzoekerscentrum of in de noodopvang.

De spreidingswet die is bedoeld om Ter Apel en Budel eindelijk te ontlasten, wordt ingetrokken. Minister Marjolijn Faber (Asiel en Migratie, PVV) zei deze week nog tegenover RTL *Nieuws* dat deze lijkt te werken, gemeenten zijn inderdaad bezig asielzoekerscentra in te richten. Dat maakt kennelijk niet uit.

Dit is geen compromis. Dit is de crisis die er is - de schijnende opvangcrisis - verergeren. Decennia van verwaarloosd en onvoorspelbaar asielbeleid doorzetten. De terecht zorgen van burgers over een tekort aan woningen, over moeizame integratie, en over een falende en niet luisterende overheid, met symboolpolitiek camoufleren. Dit compromis valideert louter de ideeën die de PVV initieert. Dat is schadelijk.

Pas op journalist, laat je niet meeslepen in de *bullshit*

Journalisten die allereerst de haalbaarheid van controversiële asielpunten bevragen, missen volgens *Galina Cornelisse* de kern: ministers die de plannen voorstellen, lullen maar wat.

Zouden de PVV-ministers Reinette Klever en Marjolein Faber bekend zijn met de gevleugelde uitspraak van Jan Schaefer, dat je in gelul niet kan wonen? En waarom richt de journalistiek zich bij het kritisch bevragen van de proefballonnenpolitiek vooral op de vraag of de ideeën juridisch haalbaar zijn? In essentie wil de journalist telkens hetzelfde van de jurist weten: kan het wel of niet? Passen de terugkeerhubs van Faber binnen de kaders van de huidige Europese regelgeving? Kan de invoering van het staatsnoodrecht - zoals PVV wilde, voordat ze deze eis woensdag inslikte - dragend gemotiveerd worden? Is een asielslop in overeenstemming met het Europese recht? Is het plan van minister Klever om uitgedroefde asielaanvragers naar Oeganda te sturen juridisch haalbaar?

En als 'het niet kan', dan volgt de onvermijdelijke vraag of de regelgeving veranderd kan worden, of verdragen opgezegd. Welke obstakels zijn daarbij te verwachten en hoe lang gaat dat duren?

En helder 'ja' of 'nee' op de vraag of beleid, hoe onzinnig ook, juridisch gezien door de beugel kan, valt in veel gevallen best te geven. Maar journalisten die zich beperken tot het stellen van zulke vragen, geven blijk van een te beperkte visie op de rol van het recht in politieke besluitvorming. Het recht is geen exacte wetenschap en een jurist is

geen ingenieur die een oordeel geeft over de vraag of een brug in staat is om een bepaald gewicht te dragen.

Bovendien: als je een ingenieur vraagt uit te rekenen hoeveel vrachtwagens er over een papieren brug kunnen rijden, is de kans groot dat diegene je recht in je gezicht uitlacht. Voor een overtuigende interpretatie van bestaande juridische normen en voor het ontwerpen van adequate nieuwe regelgeving zal je uitdrukkelijk ook de zin en onzin van de voorgestelde oplossingen in ogenschouw moeten nemen.

Daarbij speelt mee dat het recht niet alleen een instrument is om beleidsdoelen in de praktijk te brengen, maar dat het ook een belangrijke intrinsieke waarde heeft. Dat cruciale aspect blijft onderbelicht als we bewindspersonen het nu al sleetse verwijt maken van symbolpolitiek.

Als je een minister beticht van symbolpolitiek, zeg je eigenlijk dat de voorgestelde oplossingen niet mogelijk zijn of niet effectief. Maar vergis je niet: je kunt het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens opzeggen als je wilt dat Nederland niet langer strikt gebonden is aan de regel dat mensen niet mogen worden teruggestuurd naar landen die ze onmenselijk behandelen. Je kan je hardmaken voor aanpassing van Europese regelgeving omdat je liever ziet dat mensen in de bossen van Wit-Rusland sterven, dan dat je geopolitieke oplossingen bedenkt voor het gebruik van migranten door landen buiten Europa als politiek drukmiddel.

Galina Cornelisse is hoogleraar aan de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Vrije Universiteit in Amsterdam.

De vraag die zich dan wel opdringt - en die de journalist dus veel vaker zou moeten stellen - is de volgende: waarom zou je de moeite eigenlijk nog nemen om het recht te veranderen, als je dit soort politieke beslissingen gerechtvaardigd acht?

In zijn essay *On Bullshit* (1986) beschrijft Harry G. Frankfurt, dat *bullshit*, in goed Nederlands 'gelul', een grotere vijand van de waarheid is dan de leugen. Kenmerkend voor bullshit is dat het zich op geen enkele manier tot de waarheid verhoudt, zoals iemand die liegt dat tenminste nog wel doet. Het onachtzame van bullshit ten aanzien van de waarheid ligt besloten in de uitdrukking 'hij lult maar wat'.

Minister Faber loog niet, maar lulde toen ze zei dat ze terugkeerborden bij asielaanvragers wilde plaatsen. Bij asielaanvragers wordt immers in de eerste plaats onderzocht of mensen recht hebben op bescherming in Nederland. Minister Klever lulde net zo goed maar wat, toen ze zei dat Oeganda een gastvrij land was en dat ze met de Oegandese minister van Buitenlandse Zaken Jeje Odongo had gepraat over het opvangen van uitgedroefde asielaanvragers. Niet alleen bleef ongewis of ze dat plan nu wel echt had besproken met Odongo, maar ons eigen ministerie van Buitenlandse Zaken waarschuwt reizigers voor veiligheidsrisico's in Oeganda. Het benoemt daarbij expliciet de vluchtelingenkampen, waar de leefomstandigheden slecht zijn.

Een zuiver instrumentele of louter technische benadering van het recht bij

het bevragen van dit soort gelul is misplaatst en zelfs gevaarlijk. Journalisten die de beperkte vraag stellen of 'het kan', en juristen die deze vraag beantwoorden, gaan allemaal mee in de bullshit die in toenemende mate de toon zet in het politieke en maatschappelijke debat.

Yuval Noah Harari legde afgelopen zondag in *Buitenhof* mooi uit dat demo-

cratie een gesprek is. De werking en het voortbestaan ervan hangen af van de voor handen zijnde informatietechnologie. Binnen deze context waarschuwt Harari specifiek voor de negatieve gevolgen van kunstmatige intelligentie. Ook bullshit kan je zien als een informatietechnologie, zij het technisch veel minder geavanceerd dan door kunstmatige intelligentie gecreëerde desinformatie.

Een louter technische benadering van het recht bij zulke vragen is gevaarlijk

Maar dat bullshit primitiever is, maakt het niet minder destructief. Volgens Frankfurt is bullshit gevaarlijk omdat het „de normale gewoonte van de mens om erop te letten hoe de dingen echt zijn, verzwaakt of verloren laat gaan”. Aan juristen slechts vragen om bullshit op zijn juridische haalbaarheid te beoordelen, leidt af van het destructieve effect van dit gelul op onze democratie.

Minister van Asiel en Migratie **Marjolein Faber** (PVV) eerder deze maand in de Tweede Kamer. FOTO REMKO DE WAAL / ANP

COLUMN
HASSNAE BOUAZZA

Bij onrecht hoort geen middenpositie

Na de aankondiging van het zogeheten 'asielcompromis' tussen Wilders en NSC, waarmee de rechten van vluchtelingen verder worden afgebroken, twiterte D66-voorman Rob Jetten dat de coalitie voor „de nettere weg” heeft gekozen door het parlement niet te omzeilen.

Dat rechten eroderen en de onmenselijkheid voortduurt, vind Jetten kennelijk van minder belang, zolang het maar 'netjes' en volgens de regels verloopt. Het doet me onwillkeurig denken aan mensen die schelden erg vinden, maar racisme niet. Die de leus 'over de rivier en de zee' willen verbieden, maar de genocide niet veroordelen.

Die positie, zogenaamd redelijk en objectief, staat voor mij voor 'het midden'. Mensen die zichzelf tot het midden rekenen, vinden zichzelf vaak gematigd, of godbetert, genuanceerd. Wanneer mensen beweren dat iets 'genuanceerd' is, bedoelen ze meestal dat ze het ermee eens zijn. Dan verklaren ze trots dat ze door zowel links als rechts bekritiseerd worden, 'dus dan zal ik wel iets goed doen'.

Ik ben niet tegen een middenpositie, maar het huidige probleem van 'het midden' is dat die comfortabele plek, gespeend van een duidelijke kleur, een soort hoger doel op zich is geworden, zonder rekening te houden met de constant veranderende ontwikkelingen in de wereld die om een helder standpunt vragen.

Nuance is niet ergens in het midden nutteloos blijven hangen terwijl de verhoudingen steeds verder verschuiven richting de afgrond, maar de complexiteit van onderwerpen en mensen zien en op basis daarvan een positie innemen. In de huidige situatie betekent dat niet toekijken hoe een gebouw afbrandt met de bewoners er nog in, 'het is complex' roepend, maar met emmers water aan de slag gaan.

De 'middenpositie' houdt niet veel meer in dan het herhalen van politieke frames

Maar tegenwoordig zijn de mensen die uit zichzelf emmers water halen om de ellende in de wereld te blussen de extremisten. Klimaattactivisten die nog een toekomst voor zichzelf en hun kinderen willen. Activisten die tegen de mensenrechtenschendingen in Libanon en voortdurende genocide in Palestina protesteren. Die de noodklok luiden over de humanitaire crises in Soedan en Congo. Wetenschappers die politieke leugens ontmaskeren en tegen de desastreuze afbraak van wetenschap in actie komen.

Ze doen dat tegen de klippen op, want de media werken fanatiek tegen door een zogenaamde 'middenpositie' in te nemen die niet veel meer inhoudt dan het herhalen van de politieke frames. Zo nodigde het programma *Bar Laaf* deze week wiskundige Jan van de Beek uit om de leugens over de asielsloep te herkauwen, nadat hij dat al gedaan had bij WNL en in *de Volkskrant* - de geestelijke armoede van reacties is hemeltergend. Dat is dezelfde Van de Beek die eerder dit jaar twiterte dat we „weg moeten van mensenrechten garanderen voor iedereen”, wat in mijn oren niet veel anders is dan 'eigen volk eerst'.

Het klinkt als een theoretisch voorstel waar je een boom over kunt opzetten, er zit geen onvertogen woord bij, maar het verdraagt een gevaarlijke kijk op de wereld. Als je dat hoort, in welke variatie dan ook, moeten alle alarmbellen afgaan. We zien elke dag wat het betekent als het ene volk zich beter voelt dan het andere. En wie bepaalt wie meer waard is?

Na mensenrechten, rechtsstaat en vrijheid van meningsuiting volgt een punt, geen 'maar', geen 'wij eerst'. Bij onrecht hoort geen middenpositie; je kiest tegen het onrecht. Als dat radicaal is, dan hebben we meer radicalen nodig.

Gijs Korenblik is docent geschiedenis en voorzitter van de VGN vmbo-commissie. **Hendri Schut** is docent geschiedenis en Latijn.

Hassnae Bouazza is schrijver, journalist, columnist en programmamaker.

Advertentie

ONTVANG ALS EERSTE
DE NIEUWE QUOTE 500
BIJ 6 NUMMERS QUOTE

Ga naar **quotenet.nl/actie**

Het geschiedenisonderwijs op het vmbo is al jaren een ondergeschoven kindje. Zo hebben de meeste vmbo-leerlingen hoogstens twee jaar geschiedenisles, is het examenprogramma eurocentrisch en staan de lessen al jaren in de verdrinking. Met de komst van de 'nieuwe leerweg', de samenvoeging van de gemengde- en theoretische leerwegen in het vmbo, wordt de laatste nagel geslagen in de doodskist van het vak geschiedenis. Zo staat het geschiedenisonderwijs op het vmbo wederom op de tocht.

Vanaf het huidige schooljaar mag elke school een 'praktijkgericht programma' (PGP) aanbieden binnen beide leerwegen van het vmbo; de theoretische leerweg (tl) en de gemengde leerweg (gl). Het PGP bestaat uit praktijkgerichte opdrachten (bijvoorbeeld het ontwikkelen van een duurzame menukaart voor een restaurant) en een programma 'overstijgende vaardigheden' (zoals taalvaardigheid, analytisch denken en samenwerken). Deze curriculumwijziging is bedoeld om leerlingen zich beter te laten oriënteren op hun toekomstige beroep.

De bedoeling van het PGP is niet

Ook vmbo-leerlingen hebben recht op goed geschiedenis- onderwijs

Een nieuw praktijkgericht programma op het vmbo verdringt het vak geschiedenis. Maar jongeren hebben historische kennis nodig om de complexe werkelijkheid te begrijpen, schrijven *Gijs Korenblik* en *Hendri Schut*.

onzinnig. Maar de manier waarop het wordt geïmplementeerd, staat haaks op de wensen van politiek Den Haag en de samenleving. Moest er namelijk ook niet meer aandacht komen voor het koloniale verleden, burgerschap en de Holocaust? Daarnaast worden Nederlandse jongeren dagelijks via sociale media gecon-

fronteerd met beelden van bijvoorbeeld de conflicten in het Midden-Oosten en de Oekraïne. Om deze zaken te begrijpen, heb je historische kennis nodig. Die heb je eveneens nodig om kritisch te kunnen omgaan met nepnieuws. Ook dat is een typische denkvaardigheid binnen het schoolvak geschiedenis.

Maar door de introductie van PGP staat het vak geschiedenis nu onder druk - net als alle 'gewone' algemeen vormende (avo) vakken zoals aardrijkskunde, biologie, Frans, etcetera. Dat komt door de maximum hoeveelheid studielasturen (slu's) in het onderwijs. Scholen die het PGP aanbieden in de theoretische leerweg hoeven in het derde jaar één avo-vak minder te geven. Hierdoor wordt het vak geschiedenis in een 'concurrentiestrijd' geplaatst met het PGP, maar ook met vakken als aardrijkskunde, biologie, en Frans. Daardoor wordt de kans nog groter dat een vmbo-leerling maar tot zijn veertiende levensjaar geschiedenis krijgt.

Sterker, de komst van het PGP vergroot het risico dat zelfs al in de onderbouw (de eerste twee leerjaren van het vmbo) de kwaliteit van het vakonderwijs zal afnemen door samenvoeging van avo-vakken onder wazige paraplu's als 'mens en maatschappij'. De kans bestaat dat schooldirecties besluiten om van meet af aan bijvoorbeeld de vakken geschiedenis, economie en aardrijkskunde niet meer los in het rooster aan te bieden, maar samen te voegen. Hierdoor ontstaan er moge-

lijkheden om meer ruimte in het schoolprogramma te creëren voor bijvoorbeeld een PGP in de onderbouw, ten koste van lessen bij de avo-vakken.

Het gevolg is dat leerlingen gewoonweg over minder historische kennis en vaardigheden beschikken en dat is in strijd met het fundamentele doel van algemeen vormend onderwijs: de mentale en fysieke vermogens van het kind zo optimaal mogelijk tot ontwikkeling brengen, door een verscheidenheid aan samenhangende kennis en vaardigheden. In menig schoolcurriculum is de verscheidenheid zichtbaar, maar ontbreekt het aan samenhang. Alleen in een coherent, afgestemd lesprogramma kan kennis- en vaardighedenopbouw beklijven. Dat kan niet als vaklessen en projectlessen zomaar uitgeruild kunnen worden.

Juist de manier waarop het PGP wordt geïmplementeerd veroorzaakt het wezenlijke probleem. Nu lijkt het alsof de onderdelen van het curriculum inwisselbaar zijn, dat als je iets weghaalt het kind net zoveel leert, zelfs beter leert. Zou dat niet eerst onderbouwd moeten wor-

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

Hoe condoleer je?

Je leest betrekkelijk weinig over een van de lastigste vormen van sociaal gedrag: het condoleren. Hoe doe je dat goed en, niet te vergeten, hoe doe je dat fout? Zelf ben ik achteraf zelden of nooit tevreden over mijn eigen condoleancegedrag: te stijfjes of juist te sentimenteel, of iets daartussen dat evenmin overtuigend was.

Ik voel me dan één groot, wandelend cliché, dat weer eens te lui is geweest om iets origineels te bedenken. Gelukkig sta ik daar niet alleen in, merkte ik onlangs dankzij een artikelje in *The New York Times*. De schrijfster, Jancee Dunn, had twee goede vrienden die na de dood van een dierbare naaste te horen hadden gekregen: „*Everything happens for a reason*.” Alles gebeurt met een reden, ach ja, maar welke, zou ik reageren. Meestal bedoelen ze dat Onze Lieve Heer erachter zit, maar als je daar nou toevallig niet in gelooft? Dan krijg je toch een ongemakkelijk gesprekje terwijl de rij van wachtende condolencebezoekers achter je steeds langer wordt.

In Nederland wordt deze frase niet zo vaak gebruikt in het rouwbetoon, vermoed ik, maar wij hebben onze eigen droevige alternatieven. Toch gaat het ook hier uiteindelijk om een beperkt arsenaal waar zo vaak uit geput wordt dat originaliteit ver te zoeken is. Dat werkt ontmoedigend voor degene die moet condoleren. Ik voel het aan mijn knieën als ik naar voren schuif in zo'n wachtrij: die beginnen lichtjes te knikken. „Nog iets goeds bedacht?“, plagen ze, „of kom je weer met ouwe kost?“

Maar er valt niets te bedenken dat niet al door miljarden mensen vóór je, inclusief jezelf, bedacht is. „Gecondoleerd“, begin je, of mag je ook met wat meer nadruk zeggen: „Van harte gecondoleerd?“ Nee, vinden strenge rouwdeskundigen, want dat 'van harte' hoort bij iets posi-

tiefs, je zou er bijna mee suggereren dat de rouwende ook wel enige opluchting zal ervaren. Dus verval je al snel in:

„Sterkte!“, „Ik voel met je mee“, „Ik zal er voor je zijn“, „Hou je goed“, „Neem de tijd om te rouwen“ et cetera, of de rauwere rouwvariant: „Dit is klote voor je.“

Daarna stap je onvoldaan opzij om ruimte maken voor de volgende rouwklant, die hopelijk je gesprek niet heeft afgeluisterd en zijn eigen clichés heeft meegenomen.

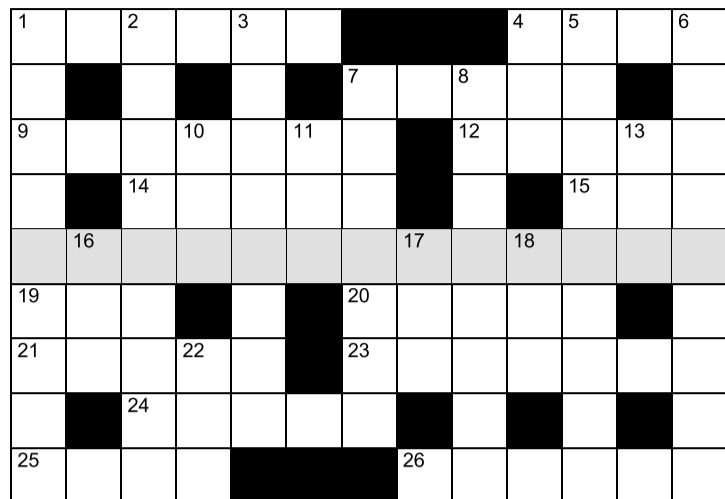
Volgens de Amerikaanse psycholoog Alexandra Solomon hebben de meesten van ons niet geleerd hoe ze het verdriet van anderen moeten benaderen. „Daarom zoeken we naar aforismen en platitudes om die ruimte te vullen.“ Dat zal best, maar wat moeten we anders nu we wereldwijd de bodem van onze rouwclichétrommel - goddank eindelijk een nieuw woord! - hebben bereikt?

Wereldwijd is de bodem bereikt van onze rouwclichétrommel

Het enige dat ons rest is het voorkomen van al te openhartige onnozelheden. Dus nooit met een iets te opgewekt gezicht relativerende woorden zeggen als: „Hij was al boven de 80, een mooie leeftijd“, of „Dit heb ik ook meegemaakt“, „Het is maar beter zo“, „Voor haar hoefde het niet meer, denk ik“ en „Het eerste jaar is het ergst“.

In mijn particuliere stervensgeval wil ik alvast een voorzichtige suggestie doen voor een bondige tekst op een spandoekje, dat in het crematorium boven het hoofd van de rouwspreekster op het podium - één is meestal wel genoeg - wordt bevestigd: „Zijn laatste stukje“.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. 'Stakende werknemers noodlijdend ... slaan loonbod af' 4. Soort schietstoel? 7. Moet het asielplan nu toch langs 9. Ralph Waldo of Keith 12. Merlene ..., oud-sprintkampioen 14. Noemen wij Rijssel 15. Positief verhaal 19. Stof in bed 20. Aardige kleur 21. Bijzetobjecten 23. Daarin wordt weinig weggelaten 24. Soort eend 25. 'Stevig debat in Flevoland over beschadigd kunstwerk De ...' 26. Franse anjisdrank

Verticaal: 1. Principe van een goedkoop product 2. Cleopatra baadde in hun melk 3. Aan het opzoeken 4. Bedekt een geheim 5. Zangvogels 6. Won overtuigend van Benfica 7. Stapel 8. Geringe aandrijving 10. Past voor ram of pels 11. Magnum, Raket, Schatkist 13. 'Dode bij brand en explosie in portiekflat ...' 16. Prul 17. Brengt Diggy en Dexter bij elkaar 18. Past voor metaal of gast 22. In wezen korter

Oplossing puzzel 24 oktober. Horizontaal: 1. SWITCH 5. HARIG 8. HOUSE 10. TARIEF 13. PRIEST 15. DIO 16. KNOT 18. BEA 23. BENZ 24. MAN 25. AUTIST 26. INGMAR 29. ESPEN 30. KLEUR 31. KORNET **Verticaal:** 1. SET 2. IRRITATIE 3. CHE 4. HOFKOETS 5. HERTZ 6. ROEPNAMEN 7. GATES 9. SPOTZIEK 11. ADIEU 12. IOS 14. SIENA 17. NON 19. U-BALK 20. TBS'ER 21. OMG 27. NNO 28. ROT **In het midden:** UITSTOOTZONES

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

FOKKE & SUKKE
WILLEN SNEL EEN NOODWET

DEZE AANVAL OP ONZE NEDERLANDSE CULTUUR MOET GESTOPT!

RGVT

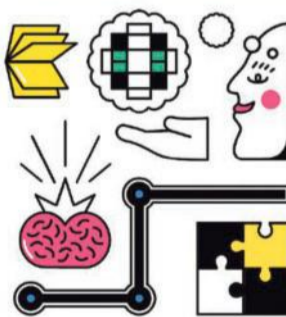
Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

GEZOND EGOÏSME

Ik was laatst in een boekwinkel, eentje met veel verdiepingen, trapjes en gangetjes. Omdat het er zo druk was moesten mensen zich soms langs elkaar wurmen. Halverwege de bovenste verdieping werd mijn weg versperd. Daar, midden in de gang, zat een vrouw op de grond rustig te lezen. Om zich heen: stapeltjes boeken. Toen ik daar overheen stapte, voelde het bijna alsof ik daarmee háár privacy verstoorte. Toch keek ik nieuwsgierig naar wat de vrouw nou zo geconcentreerd zat te lezen: *Gezond Egoïsme*, heette het boek.

Isa Bovenberg

PUZZELS

Nog niet uitgepuzzeld? Op nrc.nl/puzzels vindt u nog meer dagelijkse spellen.

SUDOKU

								9
				2				
1			8		9			
2								
5			3	1				6
	6	4			8			
		8		5				6
		1				4	3	7
					1			

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter RitmeesterPZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

4	2	7	8	9	6	1	5	3
5	1	6	7	3	4	9	2	8
9	3	8	5	2	1	7	6	4
7	4	9	2	6	5	8	3	1
6	5	3	1	8	9	4	7	2
2	8	1	3	4	7	5	9	6
3	6	5	4	7	8	2	1	9
8	7	2	9	1	3	6	4	5
1	9	4	6	5	2	3	8	7

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op wzzl.com

Hoe eerder, hoe beter

Voor hun ONTIME-project ontving **Metakids** een extra bijdrage van € 1,2 miljoen. Zo kan Metakids jeugdartsen en huisartsen helpen om dodelijke metabole ziekten bij kinderen zo vroeg mogelijk te herkennen. Hoe eerder de diagnose, hoe groter de kans op een levensreddende behandeling.

[Lees meer >](#)

'Ik vind zonnigheid een groot talent'

PAULIEN CORNELISSE OVER HAAR NIEUWE CAVIA-BOEK

PAGINA C8-9

FOTO ROGER CREMERS

Cultuur

BOEKEN

cultuur&media

IN HET NIEUWS

ZAP

Gover Meit (links) en Joost Klein bij Eva Jinek.
BEELD AVROTROS

Na Jineks interview met Klein blijft die ene vraag

Het nieuws dat Nederland toch meedoet aan het Eurovisie Songfestival kwam woensdagavond niet als een verrassing. Dat Joost Klein niet nog een keer zijn land zal vertegenwoordigen was wel nieuws. De zanger zat bij talkshow *Eva* (NPO 1) om erover te praten. Joost Klein werd in mei gediskwalificeerd voor de finale van de zangwedstrijd, hij zou zich agressief hebben gedragen tegen een cameravrouw. AVROTROS was zo boos over de uitsluiting, die in veler ogen onterecht was, dat ze lange tijd in het midden liet of Nederland volgend jaar mee zou doen. „Het doet me pijn om niet te gaan maar ik denk dat het beter is. Voor iedereen”, zei Klein bij *Eva*. Hij gelooft niet dat de EBU, de organisator die hem uitsloot, echt veranderd was. Verder voelde hij veel pijn en schaamte over de diskwalificatie: „Ik ben gewoon kapot.” De derde reden: hij kreeg doodsb bedreigingen. Klein had zijn sidekick Gover Meit (Donny Ronny) meegebracht, die aanvalde dat er „een probleem is met puur zijn”, en in het tv-stramien zitten.”

Klein is een wonderlijke, enigszins onaangepaste man die best moeilijk te interviewen is. Hij geeft ze dan ook zelden. Presentatrice Eva Jinek loodste hem er met tact doorheen. Mensen vertellen haar, en terecht. Maar ook Jinek lukte het niet om uit Klein te krijgen wat er in mei achter de schermen van het Songfestival precies gebeurd was. Het stelde niets voor, wilde hij nog wel kwijt, maar dat hij geen uitleg gaf, vergrootte alleen maar de mystificatie. Onbevredigend.

Welkom in Europa. Ikenna Azuïke bezoekt in de zesdelige documentaire *De Afro-European* (NPO 2) Afrikaanse gemeenschappen in Europese steden. Net als in het boek *Afropean* van Johnny Pitts wil hij zo een ander beeld van Europa geven, een aanvulling op het overwegend witte beeld. Verder is dit een zelfonderzoek: door zich steeds aan te passen aan de dominante witte cultuur, voelt Azuïke dat hij een deel van zijn persoonlijkheid verwaarloosd heeft. *De Afro-European* is een hybride, wat een verrijking kan zijn, maar wat ook verschermd kan voelen.

Vorige week begon de tv-maker dicht bij huis, bij de Nigeriaanse Britten waar hij er zelf een van is. Deze week was hij bij de Kaapverdise Portugezen. Ze hebben zelf met vereende krachten hun huizen in Lissabon gebouwd, maar de overheid dreigt ze steeds te slopen.

De Afro-European is een essentiële aanvulling op het aanbod aan reisprogramma's, omdat ze uitgaat van het zwarte perspectief. Ik had dan ook uitgekeken naar de serie. Maar ik kom er niet in. Dat komt door de vertel vorm. Azuïke en de geprotretteerden blijven zelf op de achtergrond, dominant is de voice-over. Hierin vertelt regisseur Soraya Pol uitgebreid het verhaal, in de derde persoon, in een literaire stijl. Deze vorm werd eerder gebruikt door Jurjen Blick in *De Hokjesman* en *Stuk*, tv-programma's waar Pol ook aan meewerkte. De bedachtzame voice-over kan een documentaire optillen, maar creëert ook veel afstand.

Neemt niet weg dat er ook deze aflevering veel prachtige, schrijnende scènes te zien zijn. Dit keer veel aandacht voor de verbindende kracht van muziek en van culturele evenementen. Maar ook voor het lot van migranten: behandeld worden als tweederangs burgers, hard werken voor weinig geld, en de pijn van het afgesneden zijn. Dat is wat van zeer diverse groep van Afro-Europeanen verbindt.

Azuïke gaat in Lissabon op zoek naar belangrijke volksmuziek. De Funaná-accordeonist Julinho vindt hij in zijn weelderige volks-tuin. Percussionist Lela bliet de traditionele parade Kola San Jon nieuw leven in. Maar Lela heeft een beroerte gehad. Zwijgend in zijn rolstoel aanschouwt hij het feest en ondergaat het eerbetoon.

Wilfred Takken

Snikjes en vibrato's tillen 'Onze Jordaan' naar een hoger niveau

MUSICAL Ebbinges eerste musical ontroert, vooral door de fantastische mix van belcanto-aria's en smartlappen. Het is zelden soapachtig sentimenteel.

Amber Wizinizer

AMSTERDAM

“Het is mijn buurt niet meer...” Bitterzoet en melancholisch galmt de liedtekst van Willy Alberti's “De buurt” door de zaal. Aanzwellende accordeonmuziek, plat Amsterdams accent, stemmen met snikjes erin. „Het is voorbij...”

Bestaat de Jordaan nog? Je zou denken van wel: er is in het 750ste levensjaar van Amsterdam zelfs een speciale musical opgetuigd om de bekende buurt in Amsterdam te vieren. Tegelijkertijd is diezelfde musical vervuld van de onontkoembare weemoed die veel oude Jordanezen delen; van eindeloze heimwee naar hun vroegere buurt. Niet de huidige Jordaan, nee - de oude Jordaan. Hún Jordaan. „Die buurt ben ik gaan zoeken”, zingt de cast. „Die buurt bestaat niet meer. Alleen nog maar in boeken, en foto's van weleer.”

Onze Jordaan komt uit de koker van acteur en tv-maker Diederik Ebbing, die zich daarmee voor het eerst aan het schrijven en regisseren van een musical waagde. Na zijn re-

pertoire van satirische programma's moest de toon van deze musical serieuzer worden. Minder ironie, meer oprechte ontroering. En dat is opvallend goed gelukt.

Knorrige moeder

Centraal in het verhaal staat de familie van Greet (Ellen Pieters): ze verliest haar man Jopie (Richard Spijkers) op de Dam op 7 mei 1945, wanneer een groep Duitsers het vuur opent op een menigte blijde Amsterdammers die de aanstaande bevrijding viert. Jopie komt om en Greet blijft achter in hun huisje in de Jordaan, met baby Jan (Peter Gijsbertsen) en dochtertje Loes (Roosmarijn Luyten). De kinderen groeien op met een knorrige moeder, die altijd bang blijft voor verlies en verandering.

Maar verandering houdt je niet tegen. Kinderen groeien op, wijken worden vernieuwd, jaren gaan voorbij. *Onze Jordaan* maakt sprongen door de tijd om die veranderingen uit te lichten en om te laten zien wat voor effect ze hebben op een personage als Greet. In een verzorgingshuis in Amsterdam-Noord blikt ze terug op haar Jordanese leven en mopert ze op alles wat los- en vastzit, waaronder haar verzorgster van Nederlands-Turkse komaf. Dat is het enige verhaallijntje dat zo nu en dan lichtjes op de zenuwen werkt: het vergt engelengeduld van de verzorgster om alle toespelingen op haar afkomst glimlachend naast zich neer te leggen, en om haar cliënt te doen in-

zien dat ze best veel gemeen hebben.

Al passen die ongemakkelijke interacties goed bij de eerlijkheid en empathie waarmee het verhaal geschreven is. Ebbing schetst geen idyllisch beeld van de oude Jordaan. ‘Vroeger’ was de saamhorigheid er misschien groter, maar een wijk is nooit perfect. Niet iedereen was welkom, niet alles was bespreekbaar. Als de sluimerende spanning binnen Greets familie nog groter wordt door vragen over Jans geardheid, lijkt een breuk onvermijdelijk.

Wat familiedrama wordt zelden soapachtig sentimenteel, met dank aan de geestige dialogen, de kribbige verwensingen en de Amsterdams nuchterheid van alle personages. Dat is op zichzelf al lovenswaardig, maar wat *Onze Jordaan* echt onderscheidend maakt zijn de fantastische muzikale arrangementen van Jeroen Sleijfer. De beste vondst van de makers was om van Greets man een belcanto-zanger te maken, en om de musical te vullen met een mix van operamuziek en smartlappen, slim bewerkt en waanzinnig goed gezongen. De snikjes en vibrato's van het Amsterdams lijfje tillen *Onze Jordaan* naar een hoger niveau.

Recensie Musical

Onze Jordaan. Van Diederik Ebbing. Gezien: 23/10, DeLaMar, Amsterdam. Op tournee t/m 1/2/25. Info: onzejordaan.nl
●●●●●

Scène uit de musical *Onze Jordaan*. FOTO WIM LANSEER

Mozarts klassieke superhit 'Requiem' als drempelverlager - waarom niet?

REQUIEM VAN MOZART

Orkest van de 18de eeuw en Cappella Amsterdam zijn op tournee met Mozarts geliefde *Requiem*.

Mischa Spel

UTRECHT

Wie herinnert zich nog de beruchte beschimping van fluitist/dirigent Frans Brügger (1934-2014)? In 1969 merkte hij op dat „el-

ker noot tot en met Mozart die het Concertgebouworkest speelt, van a tot z gelogen is!” Uit dat gevoel sproeit het op authentieke instrumenten spelende Orkest van de 18de Eeuw, dat ook tien jaar na Brügger's dood nog springlevend is in het streven naar frisse én historisch geïnformeerde uitvoeringen. De samenstelling van het orkest zie je daarbij langzaam verjongen: achter een krimp-aantal lessenaars duiken de grijze en witte kuiven op van musici die al sinds de oprichting bij het orkest betrokken zijn.

Op de donkerende dagen voor Al-

lerzielen maakt het Orkest van de 18de eeuw een uitverkochte tournee met Mozarts *Requiem*. Nieuwe trend? Ook de Nederlandse Bachvereniging toert deze week rond met een Allerzielen-programma. De vrolijk stemmende aanblik van een uitpuilend Vredenburg met - op de timing van het applaus afgaand - deels nieuw en jonger publiek, zette in elk geval aan het denken. Een paar keer per seizoen een klassieke superhit als drempelverlager en steunpilair voor kwetsbaarder, avontuurlijker programma's - waarom niet?

Dirigent Daniel Reuss memoreer-

William Kentridge: *A Natural History of the Studio*. (Afllevering 1 uit *Self-Portrait as a Coffee Pot*.)

Dana Linssen

AMSTERDAM

INTERVIEW WILLIAM KENTRIDGE KUNSTENAAR

'In het hoofd strijden logica en intuïtie om voorrang'

In zijn schitterende animatieserie *Self-Portrait as a Coffee Pot* gebruikte de Zuid-Afrikaan zijn studio als decor voor alles wat zich in zijn hoofd afspeelt. Te zien op de Biënnale van Venetië en nu ook bij streamingdienst Mubi.

ters vergezeld door dansers of music met wie Kentridge onder andere samenwerkte in het door hem opgericht kunstenaarscentrum 'Center for the Less Good Idea'. De filmpjes spelen zich allemaal af in zijn studio in Johannesburg, die hij ombouwde tot decor, en waar we hem aan het werk zien - zijn karakteristieke manier van tekenen, uitwissen, overschilderen. Ook een grimmige metafoor voor alles wat we niet willen zien in de wereld en de geschiedenis. Hij beplakt zijn werk met krantenkoppen. Rijdt er overheen met een fietswiel. Te kent zijn schaduw na. Projecteert filmpjes op zijn schetsboeken. En 's nachts razen de papiermuizen over zijn tekenafel om de weggooide prappen weer open te vouwen.

Kentridge is niet alleen een perfectionist, maar ook iemand voor wie het 'goede idee' te beperkt is. Het

minder goede biedt misschien meer artistieke vrijheid, vertelde hij ooit. En het is minder totalitair. Want hoevel hij zichzelf niet nadrukkelijk een politiek kunstenaar noemt, zijn politieke thema's ook in *Self-Portrait as a Coffee Pot* weer overal. Zijn werk is geworteld in de geschiedenis van Zuid-Afrika waar hij als zoon van twee anti-Apartheid-advocaten opgroeide en als kind van de Koude Oorlog met een kritisch en een gefascineerd oog keek naar het mislukken van de utopieën van de twintigste eeuw. In die dubbele blik hebben we die twee zielen weer.

Doormidden gespleten

Kentridge: „In de studio zijn als het ware altijd twee mensen aan het werk. Het 'zelf' wordt doormidden gespleten in de persoon die de tekening aan het maken is en degene die

ontstaat als je een stap achteruit doet en naar het resultaat van je werk kijkt. Plotseling wordt je criticus in plaats van kunstenaar. Je ziet dat er van alles mis is, begint aanwijzingen te geven aan je andere zelf. En dan doet die een stap terug naar voren en gaat verder met de tekening.”

Dat Kentridges studio het toneel is van de films met zichzelf als belangrijkste tegenspeler, is geen toeval. Het werk ontstond tijdens Covid, en veel mensen hadden toen geen andere gesprekspartner dan zichzelf. Maar gedurende het proces werd de studio ook een stand-in voor het hoofd van de kunstenaar. De plek waar dingen ontstaan voordat ze een weg naar buiten vinden. Waar de droomlance overheerst. En waar alles vloeit in met elkaar in verbinding staat. Een oord van eindeloze mogelijkheden. Net zo goed als de koffie-

pot een zelfportret van hem kan zijn, is de studio dat ook, zegt hij in de serie.

We zien hem in een variatie op de beroemde spiegelscène uit de politieke slapstick *Duck Soup* (1933) van de Marx Brothers oog in oog met zichzelf staan. „Maar je ziet ook mijn studio-assistent Diego Sillans en danseres Teresa Phuti Mojela als mijn spiegelbeeld opdrukken, of ik als dat van hen. We hebben ook dubbelgangers die we niet per se zelf zijn. De spiegel is een van de oudste filosofische illusies, maar tegelijkertijd doorbreek ik die illusie en maak ik de kloof tussen jezelf en de rest van de wereld zichtbaar door niet alles synchroon te laten lopen.”

De laatste aflevering heet *In Defence of Optimism* - een vederlicht einde. Dat optimisme moeten we heel letterlijk nemen. „Het is geen onderwerp”, zegt hij. „Maar een activiteit.” Het gaat volgens hem over het persoonlijke plezier dat ontstaat uit het werk: „Uit de zekerheid dat je iets aan het maken bent dat door anderen gezien zal worden. Het is een optimisme van ‘agency’, van handelingsvrijheid, van de erkenning van het zelf. Het is die stap terug doen en het werk aan de wereld geven. Het optimisme is het kunstwerk.”

Self-Portrait as a Coffee Pot. Van William Kentridge. 9 afleveringen van ongeveer 30 minuten. Te zien op de Biënnale van Venetië en op arthousestreamingkanaal Mubi.

Cappella Amsterdam met *Requiem* in TivoliVredenburg. FOTO JANKO DIJNKER

de in een korte toespraak Gustav Mahlers aforisme dat „traditie het doorgeven van het vuur is, niet de aanbidding van het vuur” en koppelde daar het nieuwtje aan dat concertcentrum TivoliVredenburg woensdag de instrumenten van de failliet verklaarde Utrechtse Muziekschool heeft gekocht. Leerlingen kunnen hun lessen voortzetten in hetzelfde gebouw, dat door de docenten nu direct van de gemeente wordt gehuurd. Ook dat is werken aan het publiek van de toekomst.

Het *Requiem* werd voorafgegaan door twee instrumentale canon-krakers.

Mozarts *Veertigste symfonie* en de *Ouverture Die Zauberflöte* werden gespeeld zonder dirigent en met leidende rol van concertmeester Alexander Janiczek. De energieke Janiczek serveert Mozarts meest dramatische momenten graag met een flinke schep jus, maar hij houdt de totaalklank overal doorzichtig. En, opvallend, ondanks de verjonging heeft het Orkest van de 18de Eeuw zijn zoevend luxueuze limousineklank behouden.

Ook de - snelle - uitvoering van het *Requiem* wordt daardoor op warme handen gedragen. Cappella Am-

sterdam telt hiervoor 32 zangers, relatief veel. Dirigent Daniel Reuss kan met die zangers en de musici lezen en schrijven en dat betaalt zich uit in geconcentreerde ontspanning.

Reuss' aanpak is het tegenovergestelde van plechtstatig en gedragen. Zijn energie volgt de tekst. Het „vreselijke vuur” dat de schuldenaren wacht (‘Confutatis maledictis’) vonkt met knetters, de menselijke roep om mededogen klinkt engelachtig zoetgevoisd. En tijdens het ‘Pie Jesu’ schiet er, ook zo raak getimed, toch een brok in je keel - hoe goed je de noten ook kent. *Ave Verum Corpus*,

met de zangers in u-vorm om het orkest heen, is de volmakte afsluiter: zinderend van warmte en intensiteit, maar eerder medemenselijk dan devoot.

Recensie Klassiek

Mozart, Requiem. Cappella Amsterdam, Orkest van de 18de Eeuw o.v.v. Daniel Reuss. Gehoord: 23/10 TivoliVredenburg Utrecht. Herh.: 24/10 Concertgebouw Amsterdam; 25/10 Nijmegen; 27/10 Haarlem. Info: orchestra18c.com
●●●●○

Scènes uit de nieuwe Call of Duty-game Black Ops 6. BEELD ACTIVISION BLIZZARD

Ron Vorstermans

AMSTERDAM

Black Ops 6, de jongste telg in de wereldberoemde schiet-spellenreeks Call of Duty, komt deze vrijdag uit. Gamers kijken daar niet meer van op: sinds 2005 verschijnt er ieder najaar een nieuw deel. En elk jaar opnieuw zijn de games een zo goed als gegarandeerd kassucces. Begin 2023 stond de teller op een totaal van 425 miljoen verkochte Call of Duty-games, goed voor een totaalomzet van meer dan 30 miljard dollar (28 miljard euro).

Toch was het nog maar de vraag hoe en wanneer deze nieuwe Call of Duty zou verschijnen. In januari van 2022 kondigde Xbox-uitgever Microsoft aan de bekende spellenmaker Activision Blizzard over te nemen. Dat bleek achteraf minder makkelijk gezegd dan gedaan. Pas 21 maanden later werd de deal, waarmee 68,7 miljard dollar (64 miljard euro) gemoed is, beklonken. De aankondiging van de acquisitie was in 2022 vooral het startschot van een slepende serie rechts-zaken.

Toezichthouders struikelden wereldwijd over elkaar heen om de overname te bekritisieren. In alle rapporten en analy-

Call of Duty: twijfelachtig imago, hoge winsten

GAMES Deze vrijdag verschijnt de nieuwe Call of Duty-game *Black Ops 6*. Wat maakt de schietspellenreeks zo ongekend populair?

ses ging het geregeld over één game-serie: Call of Duty, de geldautomaat van Activision Blizzard. Zowel gamers als toezichthouders vroegen zich af: wat als Microsoft plots besluit om Call of Duty enkel nog uit te brengen op zijn eigen spelcomputer, de Xbox?

Een 'Call of Duty-monopolie' zou een aardverschuiving betekenen in het gamelandschap, maar zover kwam het niet. Microsoft ondertekende al snel contracten met concurrerende gameplatformen. De afspraak is dat Call of Duty nog zeker tien jaar lang op andere spelcomputers en diensten zal verschijnen. De deals zeggen veel over het gewicht van de reeks: hoe kan het dat één game-serie zo populair en belangrijk is geworden?

De formule

Call of Duty is een schietspel waarvan ieder jaar een nieuw deel verschijnt, maar niet ieder deel is hetzelfde. Sommige delen spelen zich af in de verre toekomst, andere in de Tweede Wereldoorlog. De actie kan razendsnel zijn, maar ook log en traag. En dan is er nog een versie van het spel waarin je uit een vliegtuig wordt gegooid met tientallen anderen, om het op grond uit te vechten tot de beste spel-overblijft.

Maar het belangrijkste verandert nooit: de fundering. De basis is eigenlijk een

cocktail van alles wat videogames *mainstream* maakt. De schietspellenreeks is toegankelijk, audiovisueel ontzettend imponerend en barst van dingen om te doen. Bovenal speelt het gewoon erg vloeien. Spelers rennen, glijden en duiken moeiteloos door een level terwijl ze de ene na de andere tegenstander omleggen.

De meeste spelers doen dat online, op servers met of tegen elkaar. Call of Duty werd daar ongekend populair mee. Met name omdat je als speler je uitrusting volledig zelf kunt samenstellen. Heb je zin om te sluipen en tegenstanders te verrassen? Zet een demper op je wapen. Wil je juist de Rambo in jezelf ontketenen? Een granaat- of raketwerper is ook gewoon een optie.

Sommige spelers focussen zich daarentegen liever op de verhalende hoofdmodus. De actie bevindt zich dan grotendeels 'op rails': spelers kunnen zelden afwijken van de route die de makers voor ze hebben uitgestippeld. Door gamers wordt de modus daarom wel eens spottend een achtbaanrit genoemd. De lineaire structuur heeft ook een voordeel: de actie kan door makers tot in de puntjes worden geregisseerd.

Elk spel is bijna zonder uitzondering een indrukwekkend totaalpakket. Er zijn talloze spelsystemen waarmee gamers

Black Ops 6 Razend tempo

NRC heeft vooraf geen recensie-exemplaar van Black Ops 6 ontvangen, maar kon wel begin september de online modus van het spel spelen. Meest opvallend in dit gedeelte is de snelheid. Dit zesde Black Ops-deel wordt op een razend tempo gespeeld.

Spelers rennen als bezeten door het level en hebben meer vrijheid van bewegen dan in voorgaande edities. Ze kunnen nog preciezer wegduiken of rennen. De tegenstanders vliegen daardoor soms letterlijk door het scherm. In die zin kan de actie wat overweldigend zijn, maar waarschijnlijk vergt ze gewoon nog wat gewinning. Dat zou niet voor het eerst zijn in een nieuwe Call of Duty-game.

nieuwe upgrades, gadgets en wapens vrij kunnen spelen. Die formule vormt al sinds 2007 de fundering.

No Russian

Het is niet aan de imposante verkoopcijfers af te zien, maar niet iedereen is fan van deze aanpak. Call of Duty heeft sowieso geen geweldig imago. Veel gamers zien de reeks als de recalitrante blowen-tiener van de game-industrie. Zo eentje die over alles een mening heeft, maar zich opsluit in de slaapkamer als het over serieuze en ingewikkelde thema's gaat.

Zo ook in oktober 2009, daags voordat *Call of Duty: Modern Warfare 2* verscheen. Er lekten beelden uit van de nieuwe hoofdmodus. Het probleem: No Russian, een missie die begint in een lift op een Russisch vliegveld. De speler is omringd door enkele gewapende mannen in kogelwerende vesten. „Vergeet niet, praat geen Russisch”, zegt een van hen. De mannen herladen hun Amerikaanse wapens en de liftdeuren gaan open. Een bloedbad volgt, minutenlang, waarbij het leed uitvoerig in beeld wordt gebracht.

De beelden van de bloedige aanslag gingen de wereld over. Zelfs overheden gingen zich ermee bemoeien. Het level werd gecensureerd in Japan en Duitsland, in Rusland werd de missie geheel verwij-

derd uit de game. No Russian is nog steeds een veelgebruikt voorbeeld in de discussie over realistisch geweld in videogames.

Call of Duty zoekt zulke controverses op. Veel oorlogen in het spel spelen zich af in fictieve landen, maar er zijn altijd verwijzingen naar echte conflicten of politieke figuren. De makers noemen Call of Duty 'ripped from the headlines' - fictie die herkenbaar en actueel aanvoelt, maar alsnog fictief is. Die scheidslijn is blijkbaar makkelijk te overschrijden, want in 2019 waren media wereldwijd opnieuw onthutst over het verhaal in een Call of Duty-game.

Het ging om de missie Highway of Death. Daarin wordt een bergweg gebombardeerd in het fictieve Urzikistan. Een kraakheldere verwijzing naar de 'echte' Highway of Death in Koeweit. Terugtrekkende Iraakse troepen werden daar in 1991 tijdens de Golfoorlog gebombardeerd door westerse vliegtuigen onder leiding van de Amerikanen. Een Amerikaanse oorlogsmisdad, maar in de mis-sie zijn het Russen die de weg bombarderen.

De missie werd door critici uitgelegd als historisch revisionisme. In de marketing werd bovendien benadrukt dat er voor bepaalde aspecten van het spel werd samengewerkt met het Amerikaanse le-

ger. De link met propaganda werd op sociale media snel gelegd, zeker omdat in Call of Duty de Amerikanen uiteindelijk bijna altijd de helden zijn. Activision hield de lippen overigens stijf op elkaar. Net als na de ophef rond No Russian.

Traditie

En net als na No Russian waren de Russen in 2019 boos. Sony besloot zelfs om het populaire spel niet meer op PlayStation uit te geven in Rusland. Ondanks de controverses ging de game alsnog zeker 30 miljoen keer over de toonbank. Call of Duty-spelers willen gewoon knallen, lijkt de conclusie. Wat overigens niet betekent dat zij snel tevreden zijn. Want ook dat is traditie: onvrede. Ieder jaar stroomt het internet over met kritiek op het spel.

De lezingen lopen traditioneel uiteen. Het tempo is te laag of te snel, sommige wapens zijn te sterk of te zwak, de levels zijn te klein of te groot; fans zijn altijd verdeeld over wat Call of Duty idealiter moet zijn. Zo wordt *Modern Warfare 3*, dat vorig jaar verscheen, gezien als een van de slechtste delen in jaren. Dat kwam met name door de hoofdmodus. Het verhaal stelde er geleur en veel missies waren saai - iets wat een achtbaanrit als Call of Duty natuurlijk nooit mag zijn. De geluiden over de nieuwe Call of Duty: Black Ops 6, dat NRC niet vooraf kon spelen, zijn vooralnsg stukken positiever.

JOURNALISTIEK

Israël beschuldigt journalisten Al Jazeera opnieuw van terrorisme

Ruben Stiff

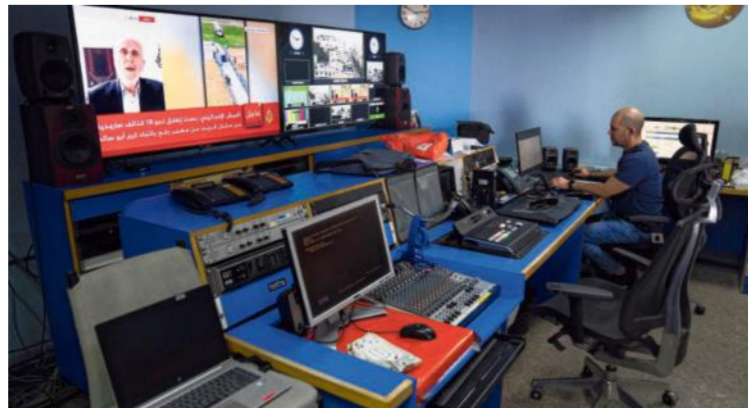
AMSTERDAM

Israël beschuldigt zes journalisten van Al Jazeera ervan terroristen te zijn. Het Israëlische leger publiceerde op X hun volledige namen en foto's. De journalisten zouden onder andere „propaganda van Hamas verspreiden”. Ook publiceerde Israël documenten waaruit zou blijken dat de journalisten „militair betrokken” zijn bij Hamas en de Islamitische Jihad. NRC kan niet vaststellen of deze documenten authentiek zijn.

Het door Qatar gefinancierde Al Jazeera is de enige internationale zender die nog meerdere correspondenten heeft in Gaza en bericht kritisch over de verrichtingen van het Israëlische leger. De aantijgingen van Israël zijn volgens de zender „categorisch onjuist” en een poging om „de laatste journalisten in de regio het zwijgen op te leggen”.

Al Jazeera is in Israël verboden. In september werd een kantoor van de zender op de Westelijke Jordaanoever gesloten door Israëlische militairen.

Het Comité ter Bescherming van

Studio van Al Jazeera in de Westelijke Jordaanoever, in mei dit jaar.

Journalisten (CPJ), een internationale non-profitorganisatie, heeft sceptisch gereageerd op de beschuldigingen van Israël. „Israël heeft vaker soortgelijke beweringen gedaan zonder geloofwaardig bewijs te leveren”, aldus het Comité.

Het is niet voor het eerst dat Israël journalisten van Al Jazeera beschuldigt van affiliatie met terroristische organisaties. Ook na de dood op Al Jazeera-correspondent Ismail al-Ghoul bracht het leger documenten naar buiten die Hamas-lidmaatschap zouden bewijzen. Dat bewijs was „tegenstrijdig”, aldus het CPJ.

LOST IN EUROPE

Prijs voor onderzoek naar vermiste asielkinderen

Een onzer redacteurs

AMSTERDAM

Het internationale journalistieke onderzoekscollectief *Lost in Europe* heeft de Daphne Caruana Galizia Prize for Journalism gewonnen met onderzoek naar vermiste alleenreizende asielkinderen in Europa. Dat werd woensdagavond bekendgemaakt bij het Europees Parlement in Straatsburg.

Het onderzoek werd uitgevoerd door verschillende Europese media, waaronder NRC. 'Lost in Euro-

Prijuitreiking in Straatsburg.

pe' onthulde dat in Europa tussen 2021 en 2023 het aantal alleenstaande asielkinderen dat als vermist stond geregistreerd meer dan verdubbeld, Het gaat om ten minste 50.000 geregisteerde vermisingen, bleek uit een uitgebreide data-analyse op basis van cijfers uit 31 Europese landen.

Wat zijn omgerekend zo'n 47 vermisingen per dag. „We hebben deze kinderen anoniem gemaakt”, reageerde kinderombudsman Margrite Kalverboer tegen NRC.

Het is voor de vierde keer dat het Europees Parlement de prijs

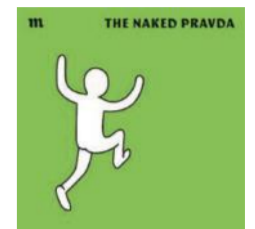
heeft uitgereikt. Daphne Caruana Galizia was een onderzoeksjournalist uit Malta die op 53-jarige leeftijd om het leven kwam door een autobom. Ze bleek vermoord.

De verontwaardiging over de manier waarop de autoriteiten het onderzoek naar haar dood hebben afgehandeld, leidde uiteindelijk tot het aftreden van de toenmalig Maltese premier Joseph Muscat. In oktober 2020 kondigde het Europees Parlement aan een nieuwe, jaarlijkse journalistieke prijs naar de vermoorde journaliste te verlenen.

LUISTEREN

PODCASTCLUB

Pippen Sardjoe tipt deze week de beste podcasts over Rusland en Midden- en Oost-Europa.

The Naked Pravda
Wekelijkse aflevering van 30-45 min.
Meduza

Podcast in ballingschap over Poetins Rusland

Onafhankelijke, kritieke journalistiek over Rusland, uit Rusland, is onder Poetin zo goed als onmogelijk gemaakt. Het online nieuwsmedium Meduza heeft zich hierdoor gedwongen in 2014 in Riga gevestigd en probeert vanaf daar waarheidsgetrouwe en onbevooroordeelde verslaggeving over Rusland te bieden. Zelf zijn ze als eerste Russische medium aangemerkt als 'buitenlands agent'. Door de buitenlandse agent-wet wordt staatskritiek onderdrukt en onafhankelijke organisaties en media gemarginaliseerd. Recent hebben de Russische autoriteiten dit label ook op de Meduza-oprichter en hoofdredacteur Galina Timtsjenko geplakt. In Meduza's Engelstalige podcast *The Naked Pravda* houden ervaren journalisten hun vele gasten scherp met als resultaat diepgang en achtergrond over kwesties die cruciaal zijn voor het begrip van modern Rusland. In hoeverre vormt Russische desinformatie werkelijk een gevaar voor de VS? Wat betekent het Russisch-Iraanse partnerschap voor de oorlog in Oekraïne? Waarom heeft het Russische hoogge-rechtshof een niet-bestaande organisatie, 'de internationale LHBT-beveging', verboden?

De thema's die aan bod komen zijn zeldzaam luchtig, maar de hosts slagen erin om deze serieuze onderwerpen op een ontspannen manier te bespreken met hun gasten. Aan de makers is te merken dat zij zich niet laten ontmoedigen door het regime. Ze komen optimistisch, bijna strijdlustig over.

Perestrojka
elke veertien dagen.
BNR

Aanstekelijke liefde voor Midden- en Oost-Europa

Voor echte Midden- en Oost-Europa liefhebbers is BNR's *Perestrojka* onmisbaar. Journalisten Floris Akkerman en Geert Jan Hahn werpen zich met gasten op het gebied van Praag tot aan Vladivostok, en van Riga tot Tbilisi. Hun liefde voor de regio slaat volledig over op de luisteraar. De afleveringen worden soms wat wollig, maar dat doet niet af aan de thema's die aan bod komen en de expertise van de hosts en gasten. Iedere aflevering wordt afgesloten, in Russische stijl, met een mop van de in Tbilisi gevestigde Rusland-correspondent Joost Bosman. „Toen Aleksandr Loekasjenko leerde voetballen, werden er in elk dorp van het land voetbalstadions gebouwd. Toen hij leerde ijschokken, werden er in elk dorp van het land ijsbanen aangelegd. Sinds een week of drie worden er in elk dorp van het land bibliotheken gebouwd.”

Beluister de besproken podcasts in onze app.
De NRC-podcastclub gids u door podcastland.

NRC.NL/PODCAST

MICHEL KRIELAARS

Een samenleving van gehoorzame idioten

Steeds vaker waan ik me dezer dagen in 1938. Om een oorlog met Duitsland te vermijden offerden Frankrijk en het Groot-Brittannië toen Tsjecho-Slowakije op aan Hitler. Die oorlog brak een jaar later alsnog uit, juist omdat Hitler de Fransen en Britten niet meer serieus nam en zich alles meende te kunnen veroorloven.

Het 'verraad van Tsjecho-Slowakije' lijkt zich in Oekraïne te herhalen, nu Frankrijk en Duitsland zich steeds krampachtiger opstellen in hun weigering om zware aanvalswapens aan dat belegerde land te geven. Alleen daarom al ga ik maandag naar de Oktoberlezing van kennisplatform Raam op Rusland. Dit jaar spreekt daar de in Berlijn wonende Russische schrijver Sergej Lebedev over wat er met Rusland zal gebeuren na de dood van Poetin. Het hardnekkige imperialistische denken van een groot deel van de Russische bevolking speelt in zijn analyses een grote rol. Want wie denkt dat Rusland na Poetins dood Oekraïne met rust zal laten, heeft het mis.

Sergej Lebedev (Moskou, 1981) geldt als een van de beste jonge Russische schrijvers van dit moment. Zijn vijf romans gaan alle over de onuitroeibare nawerking van de Stalin-terreur in het huidige Rusland. Merkwaardig is dat ze in twintig talen vertaald zijn, maar niet in het Nederlands. Dat is jammer, want Rusland kun je alleen goed begrijpen door zijn schrijvers te lezen.

De nawerking van de Stalin-terreur heeft in Poetins Rusland iedereen in zijn greep

Nieuwsgierig naar het werk van Lebedev, dat ik niet kende, las ik zijn uit 2011 daterende roman *De grens van de vergeetheid* (in het Engels vertaald als *Oblivion*). Meteen was ik onder de indruk van zijn natuurbeschrijvingen, vooral van die van de toendra boven de Poolcirkel. Tegen die onherbergzame achtergrond koppelt Lebedev het heden aan het gruwelijke verleden van de Stalin-dictatuur. En eens te meer beseft ik daardoor dat de erfenis van het strafkamp in de genen van iedere Rus zit.

De verteller in deze in fraaie taal geschreven roman dankt zijn leven op tweeërlei wijze aan een blinde, bejaarde buurman op de datsja van zijn ouders. Die oude man, Grootvader II genaamd, rouwt om zijn vrouw en zoon, die allang dood zijn. Mede daarom heeft hij de ouders van de verteller aange-spoord een kind te nemen, al waren zij gewaarschuwd dat moeder en kind een bevalling mogelijk niet zouden overleven.

Als de verteller vijf is, redt Grootvader II hem het leven door middel van een bloedtransfusie, waarbij hij zelf bezwijkt. Sindsdien voelt de verteller een bloedband met hem. Eenmaal volwassen gaat hij daarom op zoek naar diens verleden. Het voert hem naar de Poolcirkel, waar hij ontdekt dat Grootvader II commandant van een strafkamp is geweest.

Lebedev laat in zijn roman zien hoe gewone mensen absolute gehoorzaamheid van anderen kunnen eisen in een omgeving waar vrijheid niet bestaat en alles om macht draait. Die orde wordt verstoord als het zoonje van de kampcommandant een houten fluitje van een gevangene krijgt. Het is zijn eerste speelgoed. Door de geluiden die het ventje uit dat fluitje haalt ontdekt hij dat er buiten het kamp nog een andere wereld bestaat. En dat kan zijn vader niet toelaten. Niet voor niets is hij het tevredenst over een groep krankzinnigen in het kamp, die het gehoorzaamst zijn en keihard werken. Waarschijnlijk zijn zulke idioten ook ideaal dat Vladimir Poetin voor ogen staat.

Met humor op weg naar het einde

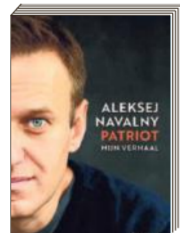
ALEKSEJ NAVALNY Acht maanden na zijn dood is zijn autobiografie verschenen. Het is het verhaal van een man met daadkracht en humor, die Poetin een trap na geeft.

Door **Michel Krielaars**

Het leek een grap zoals alleen hij die kon maken. Want ineens was Aleksej Navalny er weer. Alsof hij acht maanden na zijn dood Vladimir Poetin nog even iets wilde inwrijven, zo van 'Je hebt me weliswaar vermoord, maar ik zal je alsnog krijgen.' Hij deed dat met zijn autobiografie *Patriot*, die dinsdag in 22 talen, inclusief het Russisch, werd gelanceerd.

Van over het graf klonken Navalny's woorden nog even strijdlustig als toen hij nog leefde. 'Julie en niet ik worden bang gemaakt en de wil om je te verzetten wordt jullie ontnomen', lees je bijvoorbeeld nadat hij op 4 augustus 2023 opnieuw veroordeeld is tot een lange gevangenisstraf. Hij weet inmiddels dat hij de gevangenis niet zal verlaten zolang Poetin leeft.

Navalny (1976-2024) begon aan zijn autobiografie toen hij in 2020 in Duitsland herstelde van zijn vergiftiging door de Russische geheime dienst. Maar het grootste deel schreef hij in gevangenschap, na zijn terugkeer naar Rusland, in januari 2021. Hoe hij erin slaagde dat te doen, is een raadsel. Hoogstens kun je je voorstellen dat hij zich, na afloop van zijn dwangarbeid achter de naamachine, in een hoekje terugtrok om zijn levensverhaal op te schrijven. De schrijftjes waarin hij dat deed werden door zijn advocaten naar buiten gesmokkeld.

Aleksej Navalny: Patriot. Mijn verhaal. (Patriot. A Memoir) Vert. Frans Reusink. Atlas Contact 520 blz. € 32,99 ●●●●○

Naarmate Navalny langer in het strafkamp zat, maakten zijn cipiers hem het schrijven moeilijker. Tijdens zijn laatste maanden kreeg hij nog maar een half uur per dag pen en papier. Zijn laatste dagboeknotitie dateert van 17 januari 2024, toen hij nog maar een maand te leven had: 'De overwinning is onvermijdelijk. Maar voorlopig moeten wij niet opgeven en vasthouden aan onze overtuiging.'

'Doodgaan doet in het echt niet zo'n pijn', luidt de laconieke beginzin van Navalny's relaas. Hij schrijft die woorden in een Berlijns ziekenhuis over zijn vergiftiging die hem in het vliegtuig van Tomsk naar Moskou had moeten doden. Op het nippertje overleefde hij het, dankzij een fatsoenlijke piloot die een noodlanding maakte en Angela Merkel die hem naar Duitsland haalde.

Vanaf die gebeurtenis gaat hij terug in

De Russische oproerpolitie houdt Navalny aan tijdens een anti-Poetin-demonstratie in 2012 in Moskou. FOTO KONSTANTIN ZAVRAZHIN/GETTY IMAGES

Navalny op een beeldscherm tijdens een hoorzitting in Moskou, 2021. FOTO AFP

de tijd en vertelt hij over zijn leven, dat in de eerste twintig jaar typerend is voor de meeste Sovjet-burgers van zijn generatie. Toch laat juist die periode zien waar zijn gevoel voor onrecht vandaan komt. Het grote kantelpunt in zijn leven is de ramp met de kerncentrale in Tsjernobyl in 1986. Navalny is dan tien en woont met zijn ouders - zijn vader is beroepsmilitair - op een militaire basis in de buurt. Terwijl de ramp zich onder zijn ogen voltrekt, wordt op het televisienieuws iets heel anders verteld. Vanaf dat moment weet hij dat de staat leugens verspreidt. En als ze dat over Tsjernobyl doen, zal dat in andere gevallen niet heel anders zijn.

Zijn ouders moeten toch al niets van de staat hebben, ook al zijn ze patriotten. Voortdurend zijn ze bang om afgeluisterd te worden. Als er vrienden op bezoek komen, verstopt zijn moeder de telefoon zelfs onder een kussen. De staat beschouwen ze 'als een vergissing die we zelf hadden begaan.'

Gorbatsjov als voorbeeld

Zoals Navalny's Oekraïense grootmoeder Lenin haat, wiens ideeën tot de collectivisatie van de landbouw en de daaropvolgende hongersnoden hebben geleid, haat hij Gorbatsjov, die met zijn halfslechtelijke hervormingen de Sovjet-Unie in een chaos heeft gestort. Toch krijgt Navalny op den duur bewondering voor de Sovjet-lei-

der, omdat hij anders dan zijn meeste ministers niet corrupt was. Ook heeft Gorbatsjov laten zien dat de door veel Russen aangehangen opvatting dat een individu geen invloed op de geschiedenis kan hebben niet altijd opgaat. Daardoor is hij voor Navalny een voorbeeld in zijn strijd tegen het Kremlin.

Van elke bladzijde in het met veel schuwung geschreven *Patriot* spat de dandrand. Na zijn rechtenstudie aan de Moskouse Loemoemba Universiteit, waar hij zich ergert aan de corruptie, werkt hij bij een vastgoedmakelaar en verdient hij goed. Tegelijkertijd lonkt de politiek en de strijd voor een beter, eerlijker Rusland. Dan duikt ineens de anti-corruptieactivist Navalny op, die voor niets en niemand bang is en zijn dapperheid met de dood zal bekopen. Maar ook als politicus bij de liberale oppositiepartij Jablako, die hij te laf en traag vindt, ligt hij dwars. Anders dan zijn partijgenoten beseft hij dat je alleen met een zo breed mogelijke aanhang een vuist tegen Poetin kunt maken. Daarom sluit hij zich in 2006 aan bij de Russische Mars, een verzamelbak van alles wat extreem-rechts, nationalistisch, monarchistisch en fascistisch is. Het leidt er toe dat hij uit Jablako wordt gegooid. Tot na zijn dood zal hem zijn deelname aan die Russische Mars worden nagedragen. Andere oppositiepolitici zoals Boris Nemtsov of wantrouwen hem hierdoor, maar trek-

ken vanaf de grote anti-Poetindemonstraties in Moskou van 2011 en 2012 samen met hem op, zij het niet van harte.

Over de Krim laat hij zich spaarzaam uit. Weliswaar veroordeelt hij de Russische annexatie van het schiereiland in 2014, maar nergens komt hij terug op zijn uitspraken dat de Krim de facto bij Rusland hoort en dat Oekraïne het nooit zal terugkrijgen. Uit het weinige dat hij over de oorlog in Oekraïne schrijft, kun je gerust opmaken dat het Russische imperialistische denken ook bij hem zijn sporen heeft nagelaten.

Veel nieuws bevat *Patriot* niet voor wie Navalny nauwlettend heeft gevolgd. Wel laten zijn hartverscheurende gevangenisdagboeken, die de laatste tweehonderd bladzijden van het boek beslaan, zien hoe hem op sadistische manier het leven onmogelijk is gemaakt, onder meer door de 295 dagen die hij in eenzame opsluiting doorbrengt en door het weinig voedzame eten dat hij na een hongerstaking krijgt. En zelfs dan laat zijn gevoel voor humor hem niet in de steek. Steun vindt hij ook in de Bergrede, die hij in het Russisch, Engels, Frans en Latijn uit het hoofd wil leren. Ineens wil de atheïst Navalny naar de kerk en heeft hij het over 'die goeie oude Jezus'. Met de dood op de hiel en is hij een Dostojevski-achtige Messias geworden. Iemand voor wie Poetin de rest van zijn leven bang zou moeten zijn.

Tom Parfitt: High Caucasus. A Mountain Quest in Russia's Haunted Hinterland. Hachette Collections, 352 blz. € 26,99 ●●●●○

Elena Kostyuchenko: I Love Russia. Reporting from a Lost Country. Random House, 384 blz. € 16,95 ●●●●●

De Russische staat als de grootste terrorist

RUSLAND Uit de boeken van twee journalisten, de Brit Tom Parfitt en de Russische Jelena Kostjoetsjenko, blijkt hoezeer de Russische veiligheidsdiensten hun eigen volk terroriseren, of het nu in Tsjetsjenië is of aan het front in Oekraïne.

Door **Eva Cukier**

In 2008 wandelde de Britse Rusland-correspondent Tom Parfitt van de Russische badplaats Sotsji aan de Zwarte Zee naar de Dagestaanse stad Derbent aan de Kaspische Zee. Een wandeltocht van ruim 1.500 kilometer, dwars door een van Ruslands gevaarlijkste regio's. Vrienden in Moskou vonden zijn plan absurd, maar Parfitt maakte zijn wandeling niet voor zijn plezier. Hij wilde in het reine komen met het extreme geweld in de Noordelijke Kaukasus, waarvan hij voor de Britse krant *The Times* jarenlang verslag had gedaan.

De schoolgijzeling in het Noord-Ossetische Beslan in 2004 was voor Parfitt het keerpunt geweest. In zijn comfortabele Moskouse appartement, ver weg van het geweld, werd hij geplaagd door nachtmerries over de rouwende moeders van Beslan. 'Niets wat ik deed leek nog dezelfde intensiteit of emotie te hebben', schrijft hij. Liever dan artikelen tikken voor de krant, wilde hij schrijven over zijn persoonlijke ervaringen en over het brute geweld waarmee Moskou de opstandige bergvolkeren van de Kaukasus al eeuwen onderdrukt. Maar hij kon zich er niet toe zetten.

Tot Rusland in 2022 Oekraïne binnenviel. Dankzij zijn ervaringen in de Kaukasus zag Parfitt meteen hoe nauw de Tsjetsjeense oorlogen (1994-1996 en 1999-2009) en die in Oekraïne (sinds 2014) met elkaar verbonden zijn. Op dezelfde manier waarop de Russische propaganda de Oekraïners als 'fascisten' neerzet, worden de inwoners van de Noordelijke Kaukasus door Russische politici geframed als 'terroristen' en als 'primitievelingen, die getemd moeten worden', schrijft Parfitt. Het is een effectieve vorm van ontmenselijking, waarmee nietsontziend geweld tegen burgers uitmondt in een eindeloze geweldsiraal.

Tot Parfitts verdriet besloot *The Times* hem vanwege de risico's al kort na de invasie van Oekraïne uit Moskou terug te halen. Maar hij zag ook dat deze nieuwe oorlog een actueel haakje bood om zijn epische wandeltocht alsnog te boekstaven. Het resultaat is het prachtig geschreven en informatieve *High Caucasus. A Mountain Quest in Russia's Haunted Hinterland*, dat wonderwel nauwelijks gedateerd aan doet. Dat komt mede door het feit dat Parfitt zich niet laat verleiden tot historische en politieke uitweidingen over Poetin en consorten. In plaats daarvan trekt hij de lezer moeiteloos mee de ruige bergen in.

Meeslepend reisverslag

Naast het zware thema dat de rode draad vormt van het boek, is *High Caucasus* een meeslepend reisverslag. Wandelen door het Russische Kaukasus-gebergte is minder idyllisch dan het klinkt. De bergen zijn ruig, markering ontbreekt en de aanwezigheid van wolven en beren maakt dat de broodnodige nachtrust na een zware dagtocht nog weleens uitblijft. Naast herders we-

melt het in de zwaarbewaakte regio bovendien van de (geheim)agenten, die ieder moment kunnen overgaan tot arrestatie of deportatie van de buitenlandse correspondent. Een paar keer moet Parfitt zijn voetocht onderbreken om in Moskou nieuwe stempels en vergunningen te gaan halen. De ontberingen worden verzacht door het schitterende landschap en door de vele ontmoetingen met de gastvrije inwoners. Herders nodi-

gen hem uit voor de nacht in hun eenvoudige caravans, bouwketen of woonhuizen, waar gehooftdoekte vrouwen kruidenthee en lams-schotelten serveren om zich daarna snel weer uit de voeten te maken. Parfitts verslag wordt nergens sentimenteel of exotisch en gelukkig blijven clichématige referenties aan romantische verhalen van grote Russische schrijvers als Tolstoj en Lermontov - die namens de tsaar oorlog voerden in de opstandige Kaukasus - beperkt. In plaats daarvan is Parfitt geïnteresseerd in de vaak diep getraumatiseerde levens van gewone mensen en benadert hij hen met empathie.

Persoonlijk trauma

In de passages over het lot van zijn goede vriendin, de Tsjetsjeense journaliste en mensenrecht-activiste Natalia Estemirova, komt Parfitts persoonlijke trauma weer boven. De moedige Estemirova werd in 2009 in Grozny ontvoerd en vermoord. Haar lichaam werd gedumpt dichtbij de plek waar Parfitt een jaar eerder op zijn voettocht langs gewandeld was. 'Dit is hoe de dingen nu zijn in ons vreedzame Tsjetsjenië', beschreef zij tijdens hun laatste ontmoeting ironisch de situatie. Pas na de Russische invasie van Oekraïne en zijn vertrek uit Rusland, vond hij de moed en de woorden erover te schrijven. Gelukkig maar. *High Caucasus* werd dit jaar geselecteerd voor de prijs voor de beste Russische non-fictie van het gerenommeerde Britse Pushkin House.

De grote winnaar van die prestigieuze prijs was *I Love Russia. Reporting from a Lost Country* van de onverschrokken Russische journaliste Jelena Kostjoetsjenko. De 36-jarige Kostjoetsjenko, afkomstig uit een straatarm gezin, begon als tiener in de journalistiek en werkte ruim 15 jaar voor de onafhankelijke Russische krant *Novaja Gazeta*. Ze dwong respect af met haar indringende - en niet zelden riskante - reportages over de verdrukten in de Russische samenleving: etnische minderheden en lhbt'ers, maar ook sekswerkers en drugsverslaafden.

Na de Russische invasie van Oekraïne reisde ze naar het front om verslag te doen van de invasie. Daar schreef ze over de intimidatie door het Russische leger en de veiligheidsdiensten van familieleden van omgekomen soldaten, die vaak nauwelijks informatie krijgen over het lot van hun geliefden op het slagveld. Vanwege haar werk moest Kostjoetsjenko, naast journalist ook lhbt-activist, zelf vluchten uit Rusland. Ze belandte in Berlijn, waar ze enkele maanden later tijdens een treinreis plotseling ernstige gezondheidsklachten kreeg. Volgens onderzoek van Duitse politie is zij waarschijnlijk doelwit geworden van een vergiftigingspoging door de Russische staat.

In *I Love Russia* worden haar reportages voor *Novaja Gazeta* afgewisseld met bespiegelingen over de staat van het Rusland, waar ze van houdt maar dat zoveel tekortkomingen heeft. 'Ik wilde begrijpen hoe wij tot het fascisme zijn gekomen. Waaruit het kon groeien en wat zijn wortels voedde.' Maar zoals zoveel progressieve Russen vindt ook Kostjoetsjenko geen bevredigend antwoord op die vraag. Wel biedt zij een zeldzaam inkijktje in de moeizame levens van Russen aan de rafelrand van de maatschappij. Levens van mensen die, net als in de Noordelijke Kaukasus, structureel worden verdrukt en juist daardoor zo makkelijk te manipuleren zijn.

De best verkochte boeken

1

Sally Rooney: Intermezzo. Ambo Anthos, 425 blz. € 24,99 (1)

2

Sacha Bronwasser: De lotgevallen. Ambo Anthos, 320 blz. € 24,99 (10)

3

Safae el Khannoussi: Oroppea. Pluim, 391 blz. € 27,99 (8)

4

Martin Bossenbroek: Kolonialisme! De vloek van de geschiedenis. Athenaeum, 242 blz. € 22,50 (-)

5

Han Kang: De vegetariër. Nijgh & Van Ditmar, 222 blz. € 20,- (-)

6

Aimée de Jongh en William Golding: Lord of the Flies / Heer van de vliegen. Scratch, 352 blz. € 29,95 (-)

7

Maartje Wortel: Camping. Prometheus, 235 blz. € 22,99 (6)

8

Albert Camus: Een hogere liefde. Brieven aan een Duitse vriend. Prometheus, 80 blz. € 12,50 (5)

9

Yuval Noah Harari: Nexus. Thomas Rap, 528 blz. € 24,99 (9)

10

Mélissa Da Costa: Al het blauw van de hemel. Manteau, 640 blz. € 24,99 (-)

GEBASEERD OP DE VERKOOPCIJFERS VAN AFGELOPEN WEEK VAN BOEKHANDELS ATHENAEUM, JAVA BOOKSHOP (AMSTERDAM), DEN BOER (BAARN), VAN KEMENADE & HOLLAERS (BRED), SPIJKERMAN (EINDHOVEN),

GODERT WALTER (GRONINGEN), KOOYKER (LEIDEN), LOVINK (LOCHEM), ROELANTS (NIJMEGEN), HET LEESTEKEN (PURMEREND), VAN GENNEP (ROTTERDAM) EN VAN DER VELDE IN DE BROEREN (ZWOLLE)

Paulien Cornelisse heeft een nieuw boek uit: *De verwarde cavia*. Terug op kantoor. Net als in het succesvolle *De verwarde cavia* (2016) gaat het over Cavia, een cavia die op een kantoor werkt, tussen mensen met zulke lekkere eigenaardigheden dat een cavia er tamelijk normaal bij afsteekt. Eén collega slaapt vooral, een ander is passief-zeer-agressief en weer een ander heeft een obsessie met wapens en „Wee-O-Twee”. Cornelisse heeft ook het Boekenweekessay 2025 al geschreven (zie inzet). En nu is ze een quilt, een gevoerde lappendeken, aan het maken van ziekenhuispyjama’s en operatiejasje’s die ze zelf heeft gedragen en daarna mocht meene- men.

In haar werkkamer thuis in Amsterdam laat ze het zien: de effen blauwe stukken zijn Nederlands, de witte stof waar in blauw, geel en groen repeterend ‘hospital use only’ op staat is Engels, en die met een vierkantjes- patroon is van het academisch ziekenhuis in Sheffield. Daar heeft ze met haar gezin net een jaar gewoond om les te geven aan studenten Nederlands (ja, die heb je daar). „Dit soort jasjes zit altijd in het blauw-groen-spectrum omdat dat goed contrasteert met bloed”, zegt ze. Daarom gaat ze de voering vastzetten met felrode draad. „Als inspiratie gebruik ik dit boek, *Modern Quilting*. Dat heb ik gekregen van Theater Diligentia in Den Haag, heel lief, omdat ik niet kon komen spelen.”

Want dat eerst maar even: twee maanden geleden cancelde Cornelisse haar nieuwe theatertournee omdat er kanker bij haar was gediagnosticeerd. Veel meer wil ze daar niet over kwijt. „Ik zit midden in de behandelingen en ik vind het fijner om er in de openbaarheid niets over te zeggen. Daar heb ik nu een heel duidelijk gevoel over, dat ik dus maar volg.”

Dus hebben we het over haar hoofdpersoon Cavia die, zegt Cornelisse, „tot mij komt in moeilijke tijden. De eerste keer was in 2012, toen er bij mij onrustige cellen waren geconstateerd, bij mijn baarmoederhals. Dat is goed afgelopen, later heb ik er een hele theatervoorstelling over gemaakt. Maar aanvankelijk dacht ik: wat moet ik hiermee? En toen kreeg ik een soort visioen: er is een cavia, die werkt op een kantoor, en daar ga ik over schrijven.”

Hoe ging dat? Was het een caviaverschijning, vergelijkbaar met een Mariaverschijning?

„Nee, het zat wel echt in mijn hoofd. Ineens was het allemaal duidelijk: het moet onder pseudoniem, het moet een feuilleton zijn, en daar ga ik veel plezier aan beleven. En dat is precies hoe het is gebeurd. Het verscheen in *NRC*, op de Achterpagina.”

Je pseudoniem was J. Waterlander.

„Ja, het waren komische stukjes, maar vaak ook wel tragisch, daarom vond ik dat passend. De J. was bewust alleen een voorletter omdat ik niet wilde dat mensen meteen een gender bij de schrijver zouden hebben. Toen uitkwam dat ik het

Paulien Cornelisse: „Ik weet niet veel van cavia's. Ik heb er ook nooit een gehad.”

‘Bij cavia’s heb ik het gevoel dat het leven hun overkomt’

PAULIEN CORNELISSE Theatermaker en schrijver Paulien Cornelisse schreef opnieuw een boek over een cavia die op een kantoor werkt. Een grappig boek wordt minder snel echte literatuur gevonden, constateert ze. „Maar humor kan juist meerlagig zijn.”

Door Ellen de Bruin Foto Roger Cremers

was, waren er mensen verbaasd omdat ze dachten dat een man het had geschreven. Terwijl de hoofdpersoon een vrouwelijk dier is.”

Waarom eigenlijk een cavia?

Verontschuldigd: „Ik weet niet veel van cavia's. Ik heb er ook nooit een gehad. Maar ze komen zo... clueless over. Verward. Dat je denkt, ach jeetje, het leven is ook niet makkelijk. Een kat is veel

Is de cavia een fabeldier dat, zoals in een klassieke fabel, een bepaalde morele waarheid vertegenwoordigt?

„Nee... In het Engels taalgebied staat de cavia, de guinea pig, natuurlijk voor het proefdier. Maar zo zie ik haar niet. Zij is iemand die met een bepaalde naïviteit en toch ook wel moed in het leven staat.”

Bij romans mag je dat eigenlijk niet vragen, maar nu het over een cavia gaat: is het autobiografisch? Ben jij die cavia, en lijkt Cavia's vriend Enzo op jouw man, podcastmaker Chris Bajema?

„Nou, ik heb niks in het boek zelf meege- maakt. Ik kijk misschien wel op dezelfde manier naar dingen als Cavia en ik heb ook dezelfde taalsmaak. Maar ik ben wel assertiever. Doordat zij soms niks zegt, kunnen situaties bij haar langer doorgaan in een staat van cringe, tenenkrommende gene. Wat ik dus leuk vind, in een boek. „En ja, Enzo en Chris zijn allebei zonnige types. Ik vind zonnigheid een groot talent. Dat wordt vaak niet zo gezien. Opera, zwaar, wordt heel diep gevonden en op operette, licht, wordt neergekeken. Maar theatermaker Steef de Jong, met wie ik de voorstelling *Operettaland* maakte, zegt: in lichtheid zitten evenveel lagen als in zwaarmoedigheid. Daar ben ik het heel erg mee eens. Vaak wordt huilen belangrijker gevonden dan lachen; een grappig boek wordt minder snel literatuur gevonden. Maar misschien is het wel makkelijker om mensen te raken door, bäm, op de emotie te spelen. Misschien is humor wel juist meerlagig.”

Een cavia tussen de mensen op kantoor is meteen gek en grappig. Hoe groot is Cavia eigenlijk?

„Nou in mijn hoofd is ze eigenlijk meer een capibara.” Dat is het grootste knaagdier ter wereld, zo zwaar als een mens maar ruim een meter lang, schofthoogte zestig centimeter. „Caaf kan aan een menselijk bureau zitten, maar dan wordt wel gevraagd: heb je een voetenbankje nodig. Ze zit ook gewoon met haar voorpotjes te typen.”

Je speelt er mee dat Cavia tot een minderheid behoort. Ze krijgt als wachtwoord 'h@mster' toegewezen en dan zegt haar collega: sorry, dat is niet bepaald sensitief. Cavia reageert daar verder niet op.

„Ja, mensen uit een minderheidsgroep hebben volgens mij voortdurend te maken met superkleine irritante dingen die moeilijk benoembaar zijn als irritant. Dat mensen vragen: oh is je vriend ook...? En dan moet zij zeggen: ja, hij is óók een cavia. Ik denk dat je dan eieren voor je geld gaat kiezen: laat ik maar niet meer gekwetst zijn. Zoals wij vrouwen ook niet meer op elke vrouwonvriendelijke uiting reageren, om energie te sparen.”

Waarom moest Cavia's verhaal zich eigenlijk op een kantoor afspelen?

„Op een kantoor zit je heel erg opgesloten met elkaar. In een streekroman zijn mensen tot elkaar veroordeeld binnen een regio; kantoor is de stedelijke setting van tot elkaar veroordeeld zijn. Ik lees nu *In de ban van de ring* voor aan mijn zoon Wiek. Veel van de fun van dat verhaal zit erin dat het allemaal verschillende types zijn die met elkaar een moeilijke reis maken, maar die efen die dwerg vinden el-

„Cavia's komen zo... clueless over. Verward. Dat je denkt, ach jeetje, het leven is ook niet makkelijk

Paulien Cornelisse: *De verwarde cavia*. Terug op kantoor. Eigen beheer, 160 blz. € 17,99

kaar aanvankelijk niet zo leuk. Dat zou je ook in een kantoor kunnen situeren.” Lachend: „Maar dat moest Tolkien dan weer in Midden-Aarde doen.”

Het kantoor is ook een moeilijke plek. In je boek sterven de planten en mensen strepen de dagen af alsof ze in de devan-genis zitten.

„Ja, maar het is ook een veilige plek, hè. Althans, dat voel ik erbij. Geborgenheid, net als vroeger op de lagere school. De verwarming staat aan, er is niet een heel heftige sfeer van presteren, en je hebt zo'n laagte met spulletjes, gummietjes en zo. Ik heb ooit heel kort op een tijdschriftredactie gewerkt en het grote genot daar was dit.” Ze pakt een potje Tipp-Ex, schroeft het open en ruikt eraan. „Jij wilt ook ruiken, toch? Dat is toch héérlijk!”

Veel mensen die over kantoren en het bedrijfsleven schrijven, komen zelf bijna nooit op een kantoor.

„Op Voskuil na, ja. Maar inderdaad, daar zit wel iets in. Op kantoor heerst een soort awkwardness. Ik heb natuurlijk ook ongemakkelijke situaties meegemaakt in theaters, maar daar ga je weg en dan duurt het lang voor je er weer terugkomt. Toen ik nog borstvoeding gaf, honderd jaar geleden, moest ik steeds kolven in de

kleedkamer. Heel vaak kwam precies dán de theaterdirecteur hallo zeggen. Zelf was ik daarin de schaamte voorbij, maar voor diegene is dat superegnaant. En op een kantoor sta je dan de volgende dag alweer samen bij het koffieapparaat. Dat is voor mij hallucinant om over na te denken. Daar heeft het mee te maken.”

Het gaat jou dat ongemak.

Grinnikend: „Ja, dat vind ik toch wel heel erg leuk.”

Hoe bedenkt jij als niet-kantoorwerker die alledaagse kantoorinteracties?

„Tja, ik voel een beetje hoe een personage is. En vervolgens heb ik een duidelijk gevoel over wat diegene wel of niet kan zeggen. Ik construeer het verhaal ook niet, ik kijk in feite wat er gebeurt. Ook omdat ik het schreef in een lastige periode, was het fijn om steeds in die wereld te duiken en te kijken wat er gebeurde.”

Bood het schrijven een soort escapisme?

„Ja, waarbij scienciefictionschrijver Ursula Le Guin niet ongeciteerd mag blijven: *'The direction of escapism is toward freedom'*. Vaak wordt escapisme gezien als weggijken van de realiteit, maar het is ook altijd een ontsnapping naar de vrijheid. Dat was het voor mij zeker.”

Sfeermakers

Paulien Cornelisse (1976) is theatermaker en schrijver. Ze schrijft boeken over taal, Japan en kantoorcavia Cavia en columns voor *de Volkskrant*. Op 23 oktober verschijnt *De verwarde cavia: terug op kantoor*. Voor de Boekenweek 2025 schrijft ze het Boekenweekessay *Hèhè: over wat we zeggen zonder dat we het doorhebben*. Het gaat over woordjes die zij, 'sfeermakers' noemt, en waarom we die in het Nederlands zo veel gebruiken: „Bijvoorbeeld, 'geef je paspoort' klinkt heel anders dan 'geef je paspoort maar eens even'.” Cornelisse schreef het essay terwijl ze een jaar in Sheffield woonde, waar ze Nederlands gaf aan de universiteit. „Dat kwam goed uit, want ik was daar omringd door mensen die probeerden zich het Nederlands eigen te maken. Die moest ik uitlegen waarom wij zeggen 'ga je soms naar het zwembad?', en dat dat niet betekent 'ga je af en toe naar het zwembad?'. Dat is heel moeilijk voor hen en dat hielp mij ook erover na te denken.”

TERUGLEZEN 'Dit boek leerde me authentiek te leven'

Ted Tettero (39) raakte als 19-jarige diep onder de indruk van de dappere keuzes van de hoofdpersoon in *Mijn naam is Asher Lev*. Bij het herlezen ziet hij ook de opofferingen.

Ted Tettero, directeur bij de Amsterdamse boekhandels Athenaeum en Scheltema: „Toen ik 19 was, stopte ik met mijn studie economie. Ik zat al in mijn tweede jaar, maar had sowieso niet genoeg studiepunten gehaald dus ik werd er ook afgekickt. Vrij spontaan besloot ik op een dag me in te schrijven voor de studie filosofie én een reis naar China te boeken. Waarom China wist ik niet helemaal, het was vooral omdat alle anderen al naar Australië gingen.

Na een tijd in China rondgereisd te hebben, begon ik de Nederlandse taal te missen. Het was 2004, er was nog niet overal internet, geen mobiele telefoons. En er was in de meeste dorpen na acht uur 's avonds toch niets te doen, dus ik maakte een afspraak met mezelf: elk Nederlands boek dat ik in een hostel tegenkwam, zou ik meene- men en lezen.

Ik heb een hoop doktersroman- netjes gelezen. Verder kan ik geen enkele titel meer herinneren, behalve *Mijn naam is Asher Lev* van Chaim Potok. Dat boek heeft een enorme indruk op me gemaakt, toen en nu nog steeds.

Wat ik fascinerend vond aan het boek waren de worstelings van het hoofdpersoon met zijn identiteit, de verwachtingen van zijn omgeving en het vinden van zijn eigen weg. Asher wil kunstenaar worden, maar groeit op als orthodoxe Jood in de chassidisch-joodse gemeenschap in Brooklyn.

Tegen de wens van zijn ouders en gemeenschap in, gaat hij door met schilderen maken. Hij gaat in de leer bij een afvallige Joodse kunstenaar. Intussen reist zijn moeder zijn vader achterna, die Joodse vluchtelingen in Rusland om steeds in die wereld te duiken en te kijken wat er gebeurde.”

Toen ik 19 was, bewonderde ik vooral de authenticiteit die Asher uitdraagt, ik vond dat heroïsch. Dat sterkte me in mijn keuze om voor filosofie te kiezen, een studie die in mijn omgeving op weinig begrip kon rekenen. Geholpen door het boek zag ik hoe ik gevormd was door de verwachtingen uit mijn omgeving.

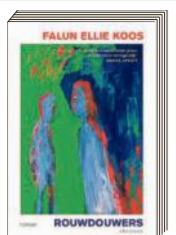
FOTO VERE MAAGDENBERG

Nu, twintig jaar later, heb ik veel meer oog voor de opofferingen van de personages die ook in het boek zitten. Niet alleen Asher worstelt met de keuzes die hij moet maken, zijn ouders doen dat evenzeer, misschien zelfs wel meer. Het gezin blijft bij elkaar terugkomen, gedreven door een sterke liefde, maar de vraag is of dat genoeg is.

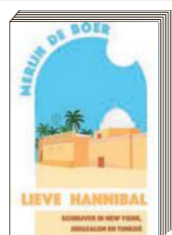
Een goede roman kan je raken op een manier die non-fictie nooit kan. Bijvoorbeeld: ik ben zelf niet met religie opgegroeid, maar kan me door dit boek beter inleven in de keuzes die anderen, bijvoorbeeld een vriend van mij, hebben moeten maken tussen hun religie en een leven met authenticiteit. Voor mij gaat het verhaal vooral over die vraag: hoe leid je een goed leven? Toen zou ik hebben gezegd dat een goed leven een zelfgekozen leven is, vrij van de verwachtingen van anderen. Nu heb ik nog steeds sympathie voor dat antwoord, maar ik zeg daarbij: goed leven betekent ook dat je oog houdt voor de behoeften en verlangens van anderen.”

Arun Bernhard

Ted Tettero is als creatief directeur van boekhandels Athenaeum en Scheltema verantwoordelijk voor de identiteit en strategische koers. In de rubriek 'Teruglezen' vertellen boeken- liefhebbers over een werk dat in het verleden veel indruk op hen heeft gemaakt.

Falun Ellie Koos:
Rouwdouwers.
Atlas Contact,
240 blz. € 22,99
●●●●○

Merijn de Boer:
Lieve Hannibal.
Querido, 302 blz.
€ 24,99
●●●○●

Een rauw, pijnlijk en volkomen onweerstaanbaar debuut

FALUN ELLIE KOOS In *Rouwdouwers*, de trefzeker geschreven debuutroman van Falun Ellie Koos, blik de hoofdpersoon terug op een jeugd vol stress en armoede.

Wat doen we niet? Janken! Ada, de hoofdpersoon uit het trefzekere debuut *Rouwdouwers* van Falun Ellie Koos (1992), is 'sterk' en 'groot' vanaf haar geboorte. Toen jankte ze ook niet: 'Ik had dan wel een rooie kop maar ik hield hem dicht.' Nee, dan haar broertje Broos twee jaar later: 'Je kwam hysterisch ter aarde: je wilde als een biggetje voetje voor voetje door de vleesmolen.' Zo'n begin strookt niet met de boodschap die de vader zijn kroost vanaf de wieg voorhoudt: je moet het zelf doen. Niet op een gezellige Montessori-maniër, maar niets-ontziend. Knokken zul je. Vader heeft en propageert 'een geest als een berenklem'.

Heel bijzonder: je kunt niet in *Rouwdouwers* bladeren zonder het (weer) te gaan lezen. Zelfs als je dat niet per se wilt, want een rauwer, pijnlijker boek las ik zelden. Wat een narigheid: kinderen die gedwongen worden elkaar onder water te duwen tot verzuipen aan toe, een vader die met een kaasschaaf de tatoeages van hun namen van zijn lijf wil schrappen, een hond die zowat wordt opgehangen, uitgemergelde katjes in een kloo.

Maar Koos - die in 2022 de Joost Zwagerman Essayprijs won met het essay 'Bruiklener', over opgroeien in armoede en hoe het is om als eerste in een familie door te leren - kan er wat van, sleurt je het verhaal binnen en houdt je gekluisterd. De roman heeft een knappe opbouw en een onthutsend, ontroerend slot. Ada, vijfentwintig inmiddels, voert het woord. Ze richt zich tot haar broer en vertelt over haar leven. Ze woont en werkt intussen in Spanje, bij een grimmige houthakker. Ze wil 'stil en onbuigzaam' als de bomen zijn. Maar het verleden dringt zich op.

Ze blik terug. Op de ellendige vroege dood van haar moeder in het verkeer, veroorzaakt doordat het broertje halsoverkop ergens opgehaald moest worden. Op

het opgroeien bij de vader op een caravanpark. Ada kon haar vader bijbenen, waar haar broertje dat niet lukte. Die werd gepest op school, die huilde wat af. Ada zorgde gedurende hun kinderjaren een beetje voor hem, maar ergerde zich ook kapot. Als hij ontspoord door de crisisspraak uit huis wordt gehaald laat ze hem los, met alle gevolgen van dien.

Koos koos ervoor Ada zelf op een kunstopleiding te laten belanden waar ze een vreemde eend in de bijt is, zacht uitgedrukt: 'Iedereen is de godganse dag bezig met wat ze voelen. Ze doen de hele tijd onderzoek naar wat ze ervaren. En dat vertaalt zich dan naar een muur vol uitgesmeerde kauwgom, bijvoorbeeld. Of een replica van hun kinderkamer geheel gemaakt van bolletjes plus.' Haar medestudenten zijn gewend aan welstand en aandacht: 'alsof de hele aardkloot zijn adem inhoudt om te luisteren naar wat je zegt.' Zo is die kunstopleiding als een 'piereenbadje waarin niemand ooit leert zwemmen', blikte ze terug. Het is haar niet gelukt erin op te gaan, mee te doen. Het zijn wrange, scherpe, geestige passages in een voor het overige zwaar boek.

Hier en daar ligt iets er een beetje dik bovenop, zoals de analogie van de honden van de Spaanse houthakker met de kinderen in het caravanpark (afhankelijk van de baas, de vader, en trouw, zo trouw), maar werken doet het wel. Koos schrijft verbluffend soepel. En geen personage is eenduidig. De barse houthakker wijst op een gegeven moment naar een gat in een boom en wat staat daar? 'De kleinste paddenstoel die ik ooit zag. Hij is nog geen tiende van het topje van Molina's uitgestoken vinger. Maar geheel intact. Met een steel, een ring, een hoed, en plaatjes.' Er is toch hoop, zelfs in het donkerste gat.

Judith Eiselen

Weemoedige beslommeringen van Oost-Jeruzalem tot Tunis

MERIJN DE BOER In zijn verhalenbundel *Lieve Hannibal* zien we hoe de schrijver worstelt met zijn leven als expat. Pas tegen het einde vindt hij zijn draai in een idyllisch Tunesisch kustdorp.

Drie continenten in drie jaar. Merijn de Boer leefde van 2021 tot 2024 achtereenvolgens in New York, Jeruzalem en Tunis, waar zijn vrouw als diplomaat werkte. In *Lieve Hannibal* bundelt hij zijn verhalen over een leven in het buitenland. Naar eigen zeggen is De Boers interesse in politiek 'altijd nogal beperkt' geweest. Je komt er dus al gauw achter dat de verschillende hoofdsteden in *Lieve Hannibal* voornamelijk decor zijn voor een schrijver die zijn beginnende vaderschap moet uitvinden en tussen de regels door lijkt te worstelen met de eenzaamheid van een expat. De verhalen zijn opgebouwd uit een aantal anekdotes waartussen het soms zoeken is naar de samenhang, maar die *Lieve Hannibal* in het algemeen gemakkelijk laten weggelezen, als een dagboek.

Niet dat de omgeving geen invloed op hem uitoefent. In New York wil het schrijven over zijn wijk DUMBO niet vlotten, wat hij wijt aan zijn gebrek aan liefde voor de verstopte buurt. Maar ook in het bezette Oost-Jeruzalem zit De Boer het vooral dwars dat zijn boeken niet aan huis bezorgd kunnen worden. Pas in Tunis vindt hij een omgeving die zijn verhalen langzamerhand goed doet. In de idyllische kustdorpen is het leven makkelijk, traag en aangenaam. In het witblauwe Sid Bou Said, in de koloniale tijd al een trekpleister voor Franse kunstenaars, zien we De Boer een duik nemen in de Middellandse Zee, wandelen in zijn eentje of met zijn kinderen, en keuvelen met buurtgenoten.

De Boers toon is laconiek. Zelfs wanneer een op tilt geslagen apparaat hem en zijn vrouw met luide pieptonen uit hun slaap houdt, noteert hij koeltjes: 'We werden nogal knettergek van het kabaal', om er vervolgens een gietijzeren pan op te laten vallen. Deze toon komt het best tot

zijn recht in zijn aanvaringen met ongeremde personages als Tunesische makeelaars, vliegtuigpassagiers die weigeren een mondkapje te dragen, of zijn dochter, die in tegenstelling tot haar vader geen blad voor de mond neemt. Maar ook wanneer hij het gemis van zijn onlangs overleden moeder beschrijft, zoals hier, wanneer ze op haar sterfbed ligt: 'Terwijl ik een wandeling rond het ziekenhuis maakte, dacht ik: ik heb het nu even heel zwaar, dus ik ga mijn moeder bellen. Dat was mijn reflex. En die reflex zal ik nu helaas moeten afleren.'

Wel leidt de alledaagsheid en de relativiteit van de voorvallen tot de vraag wat er precies voor de lezer uit te halen valt. Zeker in de eerste helft is De Boer zoeken in de Tunis, waardoor zijn verhalen uit het niets lijken te ontstaan om een paar pagina's later te vergaan. Dat komt ongetwijfeld ook doordat hij een deel van de verhalen al eerder voor literaire tijdschriften of zijn column in dagblad *Trouw* schreef. In de begindagen voeren wandelingen en reflecties op Nederlandse schrijvers en boeken de boventoon in zijn verhalen. Pas tegen het einde, wanneer de kustdorpen van Tunis hem redelijk bekend zijn, krijgt De Boer meer begrip en dus ook waardering voor de kleine, ontroerende of onverwachts grappige gebeurtenissen in zijn leven. Af en toe slaat die ontroering en humor over op de lezer, zoals het verjaardagsontbijt dat zijn vijfjarige dochter voor hem maakte, of haar speelafpraak bij de kleindochter van een niet nader te noemen dictator. Zo kom je er tegen het einde achter dat De Boer misschien niet van New York of Jeruzalem heeft gehouden, maar uiteindelijk wel van Tunis. Althans, het zorgeloze stukje Tunis waarin hij zijn leven doorbracht.

Esha Guy Hadjadj

Gerard Koolschijn:
Zo oud als de tijd.
Van Oorschot,
266 blz. € 23,50
●●●○●

Beeld uit *Nafplion*, een kuststadje in de regio Peloponnesos in Griekenland.

FOTO PAUL BIRIS/GETTY IMAGES

We leefden met de oneindigheid op ons bord

GERARD KOOLSCHIJN De classicus en schrijver is nog niet klaar met zijn gereformeerde jeugd, blijkt uit zijn tweede roman *Zo oud als de tijd*. Die doemzwarte periode heeft zijn levenshouding voorgoed bepaald.

Door **Sebastian Kort**

We kennen Gerard Koolschijn vooral als vertaler van klassieke literatuur (van Plato, bijvoorbeeld), maar er verscheen dik tien jaar geleden ook een autobiografische roman van zijn hand. In *Geen sterveling weet 'perste hij zijn levensverhaal'*, aldus deze krant bij verschijning, in 500 dichtgedrukte pagina's. Het ging in dat boek onder meer over zijn gereformeerde jeugd: Koolschijn (1945) komt uit een familie die in de ban was van de rabiate opvattingen van de dominee J.P. Pauwe, een man die ook een belangrijke rol speelde in Jan Siebelinks *Knielen op een bed violent*. Dat anderen in de jaren zestig en zeventig bang waren voor de wapenwonderloop in de Koude Oorlog, daarover haalden de volgelingen van Pauwe hun schouders op. 'Atoombommen', schreef Koolschijn over de vaderfiguur van *Geen sterveling weet*, waren 'pinda's vergeleken bij de wrake Gods'. De atoombom als pinda! Het maakt van Hiroshima een storm in een glas water.

Helemaal klaar met zijn jonge jaren is Koolschijn nog niet in zijn onlangs verschenen tweede roman *Zo oud als de tijd*. Af en toe duikt er een anekdote of inzicht over op, als hij schrijft over het leven dat hij na die doemzwarte jeugd is gaan leiden. Aan het eind verklaart hij er zelfs een groot deel van zijn karakter of levenshouding uit. 'Tientallen jaren heeft het mij gekost om te begrijpen, als ik het al ooit goed begrepen heb, hoezeer mijn gedrag door die obsederende opvoeding is bepaald. Voor ons, het viertal kinderen, bestond de buitenwereld niet. Nooit zou die meer een voorwerp van nieuwsgierigheid worden. De kloof was te groot. Wij leefden in het kale besef op een aardbol te zijn, met oneindig-

heid op ons bord.'

Hier is iemand aan het woord die op een beslissend moment zo grondig is gewassen in het donkere, troosteloze water van het fanatieke geloof dat de wereld daarna nooit meer echt een uitnodigende glans zal krijgen.

Het citaat komt uit het relatief korte, derde en laatste deel van de roman, waarin Koolschijn in een 'woedend afscheid' van leer trekt tegen de wereld waar hij, al een dagje ouder, binnen afzienbare tijd afscheid van zal moeten nemen. De 'mensdieren', zoals Koolschijn mensen noemt, werken niet samen maar verspillen hun intelligentie en daadkracht aan hun eigen belangen; een klacht zo oud als de weg naar Rome, maar hier door Koolschijn met een aanstekelijk vuur gebracht.

De hoofdmoot van *Zo oud als de tijd* vormen echter de eerste twee delen, die op het eerste oog niet veel met elkaar gemeen lijken te hebben: in het openende deel schrijft Koolschijn met name over zijn gedrag als vader van een dochter, waar deel twee een variatie is op de Griekse mythologische verhalen waar hij als classicus zo bekend mee is.

Zuigeling in een zakje

Koolschijn grijpt je meteen bij de lussen: de passages over de geboorte en begeleiding van een dochter die hier Ronneke wordt genoemd, zijn bijzonder prikkelend geschreven, strak van penvoering en vanaf het begin zwanger van zowel liefde als dreiging. Wie zich als lezer verwondert over het soms wat al te pocherige toontje zal beamen dat hij het er als pedagogisch goed vanaf heeft gebracht: de dochter kreeg ruim baan om te ontdekken en te spelen en ontwikkelde van daaruit een bewonderenswaardige belangstelling voor de wereld. Maar je ontkomt niet aan de in-

druk dat er een soort gekte in Koolschijn leefde, een onbezonnenheid die ook voor gevaarlijke situaties kon zorgen. De dochter was nog maar een zuigeling toen ze al door de ouders meegenomen werd op lange bergwandelingen in de Alpen. Alsmar hoger, alsmar kouder en dat kind daar achterop in dat zakje maar rillen.

Het levte prachtige, koortsachtige scènes op, waarin zijdelings ook andere thema's dan het ouderschap worden aangeraakt. Zo vangt Koolschijn in een paar regels dialoog het hele dilemma van de technologische vooruitgang als hij in Griekenland in gesprek raakt met een oudere, melancholisch gestemde boer. 'Maar nu ga jij toch ook met de auto naar je olijfgaard', zegt Koolschijn. 'Dat is waar. Een auto hoeft je niet elke dag te voeren. Je hoeft geen stal meer schoon te maken. Je komt thuis, zet hem neer en gaat voor de tv zitten', zegt de boer. 'Maar dat samen zingen is er dan niet meer bij', zegt Koolschijn. 'Nee, iedereen doet nu alles alleen. Voor zichzelf.' 'Ja. Dus je hebt meer tijd voor jezelf, maar minder vriendschap. Wat telt het zwaarst?'

De boer: 'Het gemak natuurlijk. Zo is het nu eenmaal.' Zo heet het schip waarop de mensheid de toekomst tegemoet vaart: gemak.

Spiritueel opknotje

Ten dele zal Koolschijn de wereld van de mythische Agamemnon, legeraanvoerder in de Trojaanse Oorlog, en diens vrouw Klytāimnētra in het tweede romandeel opgevoerd hebben om ons eraan te herinneren dat we ook ooit door andere temperamenen dan gemakzucht geleid werden (eer, bijvoorbeeld), maar het deel is ook wel degelijk een voortborduur op het voorgaande. Wat Koolschijn vooral doet is het invullen van de binnenwereld van de vrouw

die wel erg veel gelijkenissen vertoont met Klytāimnētra, van de overwegingen bij het laten doden van haar dochter (denk aan Iphigeneia) om een door haar man gevoerde oorlog een spiritueel opknotje te geven, en bij het uiteindelijk doden van echtgenoot Agamemnon. Het is dezelfde egoïstische furie, al is het hier natuurlijk wel vele malen groter dan in Koolschijns eigen leven.

Helaas tuimelde ik gedurende dit tweede deel wel uit *Zo oud als de tijd*, al kan dat ook veroorzaakt worden

door het feit dat ik mentaal niet zo heel vaak meer met Troje bezig ben en de Griekse drukdoenerij vooral interessant acht als interpretatiebron voor psychologen of filosofen. Wie weet likt een nieuwe generatie gymnasiasten de vingers af bij dit experiment - ik was in elk geval meteen (of pas) weer bij de les toen Koolschijn veertig pagina's voor het einde weer over zichzelf begon te schrijven. Wel een verdrietig einde trouwens. Opgejaagd leven en nu lijdzaam constateren dat je de boel in puin achterlaat.

Advertentie

ONTKETEND

De onmisbare en onontkoombare memoires van **Boris Johnson**.

'Sensationeel' DAILY MAIL

Dé autobiografie van het jaar

NU IN DE BOEKHANDEL! S

Advertentie

nrcwebwinkel

21,⁹⁹

'Legt feilloos bloot hoe Nederland kon uitgroeien tot draaischijf van de internationale drugshandel.'

Wouter Laumans, bekend van *Mocromaffia* en *Napleiten*

Jan Meeus is auteur van de bestseller *De Schiedamse cocaïnestokkelaars* en bekend van de NRC-podcast *Cocainehoorts*.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/narcos

Susanna Alakoski: De meisjes van de katoenfabriek.
(*Bomullsänglen*) Vert. Edith Sybema en Neeltje Wiersma.
Orlando, 399 blz. € 24,99
●●●●○

Leven in een genadeloos harde wereld

SUSANNA ALAKOSKI Met *De meisjes van de katoenfabriek* schreef deze Fins-Zweedse schrijfster een indringende roman over vrouwen die eind negentiende eeuw het platteland verlaten om in een textiel fabriek te gaan werken.

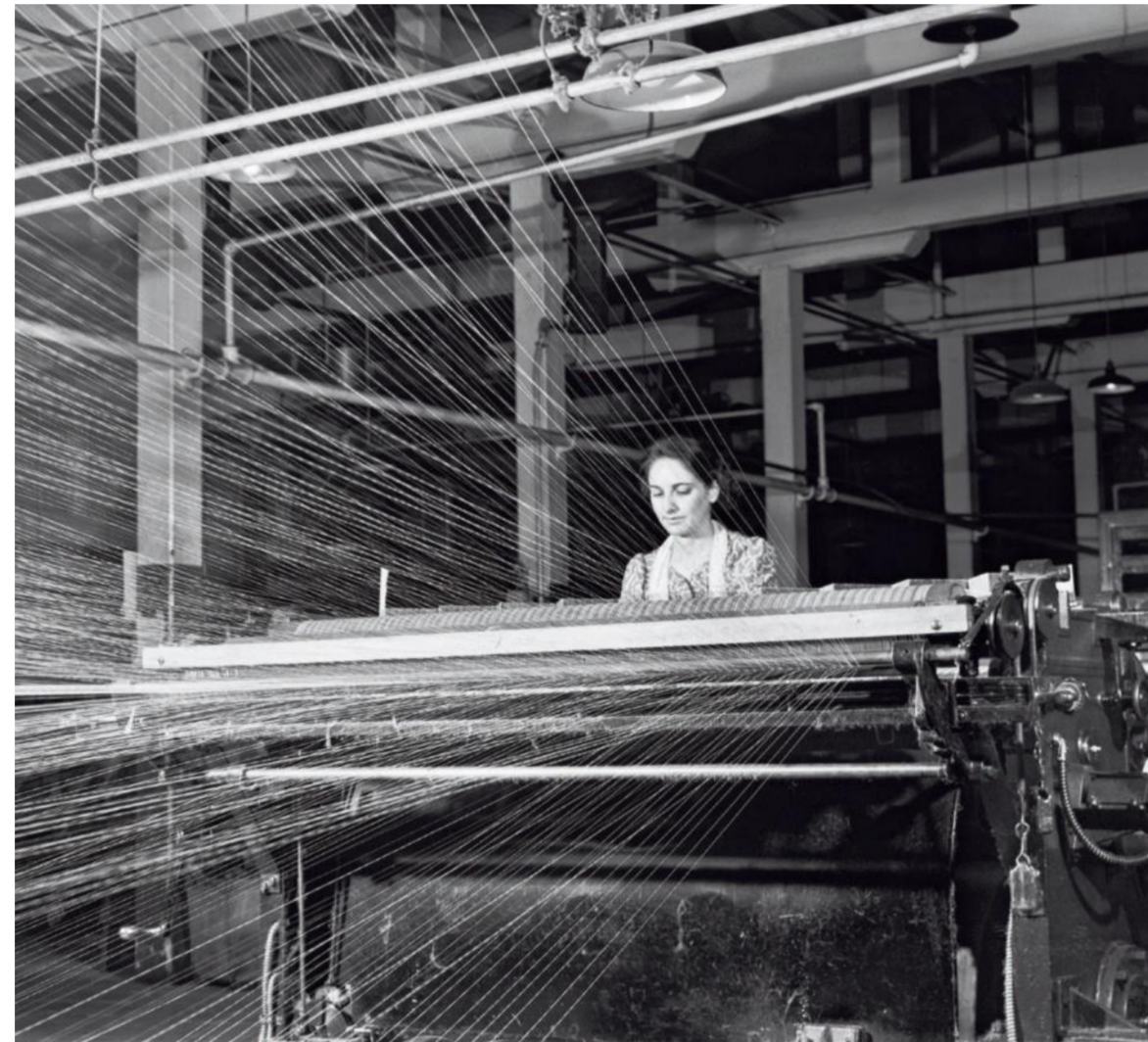
Door **Kester Freriks**

Het motto van *De meisjes van de katoenfabriek* is veelzeggend, onheilspellend zelfs: „Mijn oma, de moeder van mijn moeder, heeft vijftig jaar in de textiel fabriek gewerkt. Ze heeft in haar leven niet één keer over haar werkdag verteld.”

Met andere woorden: deze roman van de Fins-Zweedse schrijfster Susanna Alakoski (1962) lijkt wellicht over zwijgen te gaan, maar juist het tegendeel is waar. Het boek is het eerste deel uit een serie over vrouwen in Finland en Zweden, te beginnen aan het eind van de negentiende eeuw. Inzet is vier generaties vrouwen, Hilda, Greta, Kathrine en Barbara, allen afkomstig uit de armste gewesten van Zweden maar woonachtig in het uitgestrekte Finland. Ze hebben hun geboortestreek verlaten, die plek waar de voorvaders van Hilda de grond ploegden, de huizen timmerden.

Starre gewoontes

Deze vrouwen, met in de eerste roman Hilda als hoofdpersoon, groeien op en leven in een genadeloos harde wereld. Met grote kennis van zaken, ook al heeft Alakoski's grootmoeder er nooit over verteld, geeft de schrijfster vorm aan twee thema's: die van het plattelandsbestaan met al zijn starre gewoontes en gebruiken. En in de chronologie daaropvolgend de werkzaamheden van Hilda en haar vriendinnen in de textiel fabriek, waaraan het boek zijn titel ontleent. Oorspronkelijk heet het boek *Katoengel*. De titel van nu lonkt sterk naar de bestseller *De meisjes van de suikerwerk fabriek* (1983) van Tessa de Loo. Het vervolg op de katoenfabriek heet *Londonflickan* ofwel *Het Londen-meisje*, waarin we Hilda's dochter Greta volgen als au pair in Londen.

Vrouwelijke fabrieksarbeider in 1940 aan het werk in een textiel fabriek in Taftville, Connecticut, VS. FOTO GETTY IMAGES

Een andere titel die bij de lezer opkomt als het gaat om generaties vrouwen is *Anna, Hanna en Johanna* (1994) van Marianne Fredriksson. Dezelfde thema's spelen een rol, vooral het contrast tussen platteland

en stad, tussen agrarische wereld en verstedelijking. Hilda staat niet alleen, ze heeft haar eigen moeder die halfblind is en niet helemaal helder van geest en Sannatante, een sterke vrouw op wie Hilda kan leunen. Zij

beredert en bestiert alles in het huishouden.

In Hilda's leven is veel ellende; met dieren, bevallingen, de genadeloze natuur, brand, Hilda's vader die niet haar echte vader blijkt te zijn, de

Rode Garde in Rusland die ze 'klootzakken' noemt, haar angst voor kindermoordenaresen die in de buurt rondstruinen en veel meer. Een stoet aan personages komt voorbij. Dat geeft een volledig beeld van het verstikkend-benauwde boerenland waar je feitelijk nooit alleen bent, al leef je geïsoleerd. De kennis van Alakoski van het agrarische bestaan in de voor-vorige eeuw is imposant met minutieuze beschrijvingen van werktuigen, de wijze van eggen en zaaïen, de barheid van het landschap. Hilda wordt ongewenst zwanger, en zij moet de betrekkelijke veiligheid van de boerderij inruilen tegen de stad. Daar ontmoet ze Helli, een avontuurlijke jonge vrouw. Ze gaan werken in de fabriek.

De overstap van platteland naar de fabriek ten tijde van de Industriële Revolutie is prachtig beschreven. Hilda droomt van mooi werk en geld om van te leven, maar de realiteit is anders. Schitterend en historisch perfect gedocumenteerd zijn de beschrijvingen en de moordende concurrentie van de textielindustrie, bezien vanuit de optiek van de directeur. Schitterend is het gesprek dat Sannatante met Hilda voert, over haar toekomst op de katoenfabriek. Sannatante is fel tegen, Hilda laat zich niet uit het veld slaan. „Blijf bij de vrouwen”, raadt Sannatante haar aan. Waarop Hilda repliceert, vol grote verwachtingen: „Fabrieksarbeiders hoeven zich nergens zorgen over te maken.” En: „Ik kan een eigen naaimachine kopen.”

Dat is ontroerend, zoveel vertrouwen in de mensheid. Of Sannatante gelijk krijgt, is aan de lezer. In elk geval zijn Hilda's lotgevallen indringend en meeslepend beschreven.

Het Londen-meisje verschijnt op 15 november

Alan Hollinghurst: Onze avonden. (*Our Evenings*) Vert. Ton Heuvelmans. Prometheus, 495 blz. € 27,50
●●●●●

In recensies van zijn romans - hij schreef er zeven sinds 1989 - wordt de Brit Alan Hollinghurst steevast de grootste stilist van de hedendaagse Engelse literatuur genoemd. Dat geloof ik graag, maar het suggereert moischrijverij, en dat is juist waaraan Hollinghurst zich, in tegenstelling tot zoveel andere Engelsen dan Engelse schrijvers, nooit schuldig maakt. Zijn zinnen zijn precies, vaak dodelijk precies, maar zijn proza richt de aandacht niet op zichzelf, maar op de gevoelens en ervaringen van zijn personages, die daarvoor een ongekende intensiteit krijgen.

Ik ken geen schrijver die zo trefzeker alledaagse sensaties, in al hun vaak vwarrende gelaagdheid, helder kan krijgen, zodat ook de lezer zijn eigen werkelijkheid anders gaat beleven. Dat vermogen om ons bewustzijn te intensiveren heeft Hollinghurst gemeen met zijn literaire voorbeeld Henry James. Maar zijn proza is vrij van de zwelgende omslachtigheid van zijn voorganger. Hij is nooit precies. Daarbij beschikt hij over een groot komisch talent.

Zijn nieuwe grote roman, *Onze avonden*, kun je lezen als een virtueuze variatie op eerder werk. Opnieuw neemt Hollinghurst Engeland onder de loep vanuit het perspectief van de buitenstaander, maar dit keer is dat buitenstaanderschap drievoudig: Dave Win is afkomstig uit de lagere middenklasse, homoseksueel en van kleur.

Hij groeit op het Engelse platteland, met zijn witte moeder. Zijn vader, die zijn moeder in Birma ontmoette (het latere Myanmar), is voor hem slechts een foto in een lijstje, omgeven door raadsels. De zoon is wat je tegenwoordig een klassenmigrant zou noemen. De roman begint met het door sociale spanning omgeven bezoek van Dave aan het rijke echtpaar Mark en Cara Hadlow, wier stichting hem in staat heeft gesteld op kostschool te gaan, dezelfde als hun door-en-door geprivilegieerde zoon Giles.

Deze Giles is een sadistische treiteraar. Gaandeweg optoopt hij zich in de roman als symbool voor het rottingsproces waaraan het traditionele Engeland onderhevig is - van een overambitieuze conservatieve politicus groeit hij uit tot een van de cynische boegbeelden van de Brexit.

De jonge Dave kiest een radicaal ander parcours: nadat hij tijdens een examen in Oxford op de vlucht is geslagen, wordt hij acteur. We volgen hem door de jaren zestig en zeventig, de jaren van emancipatie en experiment. Het verbeteren traditionele Engeland lijkt langzaam maar zeker ruimte te bieden voor mannen als Dave Win. Ook zijn allestaande moeder vindt haar geluk in een relatie met een vrouw, haar compagnon in haar kleding-atelier. Als acteur verwerft Dave aanzien en ontsnapt deels aan stereotiepe rollen.

Deels - een van de sterke punten van *Onze avonden* is de bijna achteloze manier waarop Hollinghurst laat zien hoe uitsluiting in het leven van alledag op zijn personages inwerkt: van een verkeerde opmerking tot achteloos racisme. De jonge Dave lijkt de diepgewortelde vooroordelen in zijn omgeving te accepteren als een *fact of life*, als iets dat gegeven is. Later wordt hij zich er, in overeenstemming met de veranderende tijdgeest, meer bewust van, maar zelfs dan lijkt hij het onmaskerde racisme niet te zien als iets dat hem diep in zijn ziel kan raken. Mooi ironisch is zijn conversatie met zijn zwarte geliefde wanneer ze met een smoes uit een hotel aan de Engelse kust geroepen worden: ging het om hun kleur of hun geaardheid?

Hollinghurst laat haast achteloos zien

Avond in **Oxford**. Hollinghurst laat zien hoe uitsluiting op zijn personages inwerkt. FOTO GETTY

Ontheemd tussen de pestkoppes van de Britse 'upper class'

ALAN HOLLINGHURST Ook in zijn nieuwe roman *Onze avonden* blijkt Alan Hollinghurst weer een meesterlijk stilist. Geen schrijver vangt met zo'n ongekende intensiteit de gedachten en gevoelens van zijn personages.

Door **Bas Heijne**

hoe hardnekkig onbewust racisme doorwoekt in zelfs de meest verlichte kringen - zoals in de scène waarin een bekende actrice in een nazit van de Royal Shakespeare Company haar jas afgeeft aan diezelfde geliefde naast hem, zelf een talentvolle acteur. Dave kiest ervoor zich niet vast te bijten in zulke ontlisterende ervaringen, maar is zich terdege bewust van hoe zijn leven, zoals hij eerder zegt, zich voltrekt in een chaotische mengeling van „privilege en vooroordeel”.

Verstrijken van de tijd

Zo verteld kan het lijken of Hollinghurst expliciet sociale thema's aansnijdt in *Onze avonden*, maar hij doet eerder het tegenovergestelde: hij bedt zulke pijnlijke ervaringen stevig in het dagelijkse sociale leven van zijn personages in. Het grote thema van de latere Hollinghurst, die inmiddels ook alweer 70 is, is het ongemerkt verstrijken van de tijd, de manier waarop onze levens onherroepelijk verkrumelen in vergankelijkheid. *Onze avonden* is, net als *Kind van een vreemde* (2011) en het wat minder geslaagde *De Sparsholt affaire* (2017), opgebouwd in lange scènes, die zich vrijwel altijd afspeelen tijdens een sociaal evenement - een loeipartij, een première, een lezing, een literair festival. Die scènes worden stuk voor stuk door Hollinghurst trefzeker tot in de kleinste details uitgediept.

Dat gaat zeker ten koste van de spanning van het verhaal, maar spanning of plot is ook niet waar deze schrijver op uit is - het overkoepelende thema van ook deze roman is hoe gretig en vitaal we ons op het hier en nu storten, terwijl op de achtergrond de tijd en de geschiedenis onze levens ongemerkt aansturen.

Hollinghurst ziet die blindheid voor de grote krachten in ons leven als een onwrikbaar menselijk trekje. Bovendien, en dat komt in deze roman meer naar voren dan ooit, schuilt de betekenis van ons leven vooral in die vluchtige herinneringen aan alledaagse details, een gebaar, een streling, een lichtval, een ogenschijnlijk onbeduidend woord.

Het ware verhaal van de onzichtbare vader van Dave blijkt uiteindelijk allesbehalve spectaculair. Dat kun je ook van zijn eigen leven zeggen, geen van zijn acceptatieprestaties of liefdesgeschiedenissen zijn opzienbarend. Maar dat zijn onze eigen levens meestal ook niet, het is het zich almaar verdikkende weefsel van herinneringen en intense emoties die het verhaal van ons leven vormen. De titel van de roman, die naar een muziekstuk van de Tsjechische componist Leoš Janáček verwijst, gaat dan ook over de avonden van huiselijk samenzijn tussen geliefden, onbeduidend voor de buitenwereld, maar tegelijk vol van intieme betekenis. Voor Dave Win heeft het nog een andere betekenis: hij staat het merendeel van zijn avonden op de planken, een roeping die voor hem essentieel is, maar volkomen marginaal in de wereld van types als Giles Hadlow.

Maar in die buitenwereld, in het hedendaagse Engeland, heersen de *bullies* als Giles. De kwetsbaarheid van het jongetje Dave Win laat zich zijn leven lang niet afschudden. Over het onverwachte einde van *Onze avonden*, dat zich voltrekt in de dagen van de recente pandemie en aankomt als een mokerslag, hangt dan ook een zweem van tragische onvermijdelijkheid.

Met *Onze avonden* schreef Alan Hollinghurst een roman die, zeker in het eerste deel, overgave en geduld eist. Maar dat betaalt zich ruimschoots terug: deze lezer loopt er al dagenlang mee rond in zijn hoofd.

Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET HISTORICUS YUVAL NOAH HARARI

AI, oorlog, ecologische crisis: de uitdagingen van deze tijd zetten onze soort - homo sapiens - op scherp. Waar zit de hoop voor de toekomst?

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister in de **NRC Audio-app**

nrc

FOTO GETTY IMAGES

De schrijver als God is dood - maar wat komt daarna?

LITERATUUR

De invloedrijke essayist Roland Barthes verkondigde de 'dood van de auteur'. Niet de schrijver, maar de lezer geeft betekenis aan een tekst. Zo'n creatieve lezer was Barthes vooral zelf. Een eerbetoon aan een ontregelende denker.

Door **Arnon Grunberg**

In een beroemde tekst uit 1967 van de filosoof en literatuurtheoreticus Roland Barthes (1915-1980) *La mort de l'auteur* ('De dood van de auteur') staat, in de vertaling van J.F. Vogelaar, dat 'de geboorte van de lezer' slechts mogelijk zal zijn door 'de dood van de Auteur'.

Deze Auteur, oftewel de 'Auteur-God', dit veelal mannelijke wezen, dat drager zou zijn van geheimen, een profet zonder God, of beter gezegd een profet die erkent dat God een talige kwestie is, dit wezen dat een tijd door een deel van de bourgeoisie op handen werd gedragen, wat hem erotiseerde - het vermoeden is immers onuitroebbaar dat de profet ook drager is van seksuele geheimen - deze op zijn laatste benen lopende halfgod lijkt inmiddels definitief richting coullissen geduwd.

De zelf-enscenering als het grootste geheim van de schrijver is een anachronisme geworden, wat niet wil zeggen dat de zelf-enscenering volledig is uitgestorven. Iemand als Connie Palmen blinkt erin uit, de schrijver spelen is voor sommige schrijvers belangrijker dan het schrijven zelf. Maar de Auteur-God heeft de 21ste eeuw niet gehaald. Hij is in ieder geval niet meer wat hij zelf ooit hoopte te zijn.

En de lezer die nu geboren zou moe-

ten zijn? Wat mogen we van dit wezen verwachten?

In een andere tekst die veelal om dezelfde vragen draait, *Fragments d'un discours amoureux* uit 1977, oftewel, in de Nederlandse vertaling van Paul Bogaers, *Uit de taal van een verliefde*, meent Barthes dat het ik-houd-van-je (volgens hem is dat geen zin maar een woord) 'aan de kant van de verspilling staat'. Om eraan toe te voegen: 'Degenen die het woord willen uiten (lyrici, leugenaars, zwerfers) zijn Verspillers, ze verkwesten het woord.' De verkwesting van het woord dat is wat de schrijver en de verliefde met elkaar gemeen hebben. Hun economie is die van de verkwesting.

De Auteur is voordat hij kon sterven getransformeerd tot de auteur met kleine a en deze laatste, dat had Gerard Reve een halve eeuw geleden goed gezien, is uitbatter van een bescheiden winkel die geen woorden verkwest maar verkoopt. Op het marktplein van de divertissements staat hij naast de fakir en de slangenbezweerder.

Op dit marktplein is de auteur met kleine a interessanter dan zijn tekst. Ja, wie is de schrijver en wat wil hij, zo hij iets wil? Voor zover ons literatuur iets interesseert dan is het toch vooral die vraag en of dat een paar decennia geleden anders was waag ik te betwijfelen. Massa en andere media hebben onze interesses slechts in toenemende mate aan de

macht geholpen.

Laten we voor de verandering 'de media' eens niet de schuld geven. Een einde-loze reeks van interviews met de schrijver trekt aan ons voorbij waarin kond wordt gedaan van diverse autobiografische wetenswaardigheden waaruit het boek zou zijn voortgekomen. De tekst als excuus om de ander op schijnbare openhartigheid te betrappen.

De non-fictieschrijver heeft nog het voorrecht dat hem werkelijke kennis wordt toegedicht waardoor hij uitroeg over zijn thema, bijvoorbeeld de Eerste Wereldoorlog, mag praten, maar zelfs in dat geval wordt het gewaardeerd als hij zijn interesses kan verklaren met behulp van anekdotes uit het eigen leven of uit dat van zijn voorouders. Omwille van zijn winkel doet hij mee aan het spel van de quasi-confessie waarmee de etalage telkens weer wordt versierd.

Het mag duidelijk zijn wat er op het spel staat: niet hoe schrijf je, maar hoe leef je? Die twee activiteiten zijn niet van elkaar te scheiden, en dat geldt voor zowel de Auteur als de auteur. Maar het is goed eraan te herinneren, zoals Barthes terecht opmerkt, dat de schrijver meer dan 'slechts het verleden van zijn eigen boek is'.

Schrijven is het negatief 'waarin iedere identiteit verloren gaat', noteert Barthes. Het subject is weggevlucht. De auteur met kleine a, zou je kunnen zeggen, is vergeten te vluchten.

Hoe dat identiteitsverlies in zijn werk gaat wil Barthes onder andere demonstreren aan de hand van Marcel Proust (1871-1922) die in *Op zoek naar de verloren tijd* de 'radicale omkering' heeft voltrokken: die roman is niet gemodelleerd naar het leven, het leven wordt een kunstwerk waar het boek model voor stond. De roman eindigt als het schrijven van de hoofdpersoon begint, je kan ook zeggen: *Op zoek naar de verloren tijd* eindigt met de geboorte van de lezer.

Hoe Proust dat precies gedaan heeft, moet hier verder onbesproken blijven, het gaat even om de intuïtie van Barthes: het leven mondt niet uit in de tekst, het leven wordt geboren uit de tekst. Zie de Bijbel. Wat dat betreft is er eerder sprake van terugrijden dan van een radicale omkering. Maar de Auteur-God heeft geen identiteit, misschien net als de monothetische God, hij verliest zijn identiteit door te schrijven. Zoals de verliefde zichzelf verliest in zijn liefdesobject. De taal, op haar beste momenten, is het instrument van zelfverlies en het goddelijke moeten we begrijpen als het identiteitsloze.

Het oorspronkelijke ontglipt

Barthes stelt klip-en-klaar dat de schrijver veroordeeld is tot nabootsingen, het oorspronkelijke is ook hem ontglipt. Geen peuter zonder nabootsingen, geen therapeutisch gesprek zonder nabootsingen, geen manager zonder nabootsingen, geen verliefde zonder nabootsingen. Uit een studie uit 2017 bleek dat mensenkinderen gewilligere imitatoren zijn dan bo-

Op het marktplein van de verstrooiing staat de schrijver naast de fakir en de slangenbezweerder

nobo's. De bonobo's imiteren alleen als er een duidelijk voordeel voor hen in zit, de mensenkinderen imiteren ook als er geen enkele reden is om dat te doen.

Misschien naderen we hier het raadsel van de menselijke talen: het doellose imiteren, het verlangen zo correct mogelijk en accentvrij na te bouwen. Het produceren van het juiste geluid op het juiste moment. Mochten buitenaardse wezens willen weten wie de mensen zijn luidt het beste antwoord: de imitatoren. We kunnen nu de vragen exacter stellen: hoe moet de imitator leven? Hoe moet hij schrijven?

Het leven komt voort uit de tekst

Op het marktplein van auteurs met kleine a blijven onze imiterende mechanismen niet zonder onwenselijke gevolgen. De anekdotes die het best verkopen zijn immers die van het onrecht dat men persoonlijk heeft ondergaan, de woede die men persoonlijk heeft gevoeld. Het leed werd kapitaal, het boek (de tekst) een van de vervoermiddelen ervan. In die constellatie, waar leed plotseling een eigenaar en verkoper veronderstelt, is de nabootsing nog slechts ontwaarding. De hele inmiddels ook al licht gedateerde discussie over culturele toe-eigening is het gevecht om eigendom, de vrees dat het huis van het leed bewoond zal worden door krakers.

De imitatie heeft ook betrekking op de persoon die leest, los van de vraag of Barthes hem nu al een lezer noemt of niet. De tekst komt immers niet voort uit het leven, het leven komt voort uit de tekst, er is geen natuurlijkheid, er is geen oorspronkelijkheid, en de rouw daarom is sleets geworden, vermoedelijk altijd geweest.

Het woord 'eigenaar' is hoe dan ook cruciaal om te begrijpen waarom het met de geboorte van de lezer niet zo wil vloten. Begrijpelijk dat de lezer die aan een navelstreng verbonden is met een dode, de auteur met grote A, een navelstreng die om zijn keel gebonden is, denkt: laat ik zelf auteur met kleine a worden, beter dat dan aan die dode vastzitten. Het lijkt begint immers al te rotten.

De nog niet geboren lezer die als mondige burger door het struikgewas van de samenleving struikt is in gunstige gevallen eigenaar van een wasmachine en een huis, en in alle gevallen eigenaar van het eigen leed dat hij bereid is handzaam te verpakken in boekvorm en voor een betaalbare prijs te koop aan te bieden, meer dan 340 gram hoeft het niet te wegen. Anders wil hij wel delen in zijn leed met allerlei therapeuten, de gehuurde oren, waarover Foucault sprak. Zo lijkt hij een beetje op de auteur, die weer een beetje lijkt op de Auteur. Niet de hoop sterft het laatste maar de glamour van de vergane glorie.

Te vaak is de analyse niet veel meer dan een nauwverholven poging tot ont-hoofding. Het is niet mijn bedoeling de auteur met kleine a een kopje kleiner te maken - hoe zou ik? - of de lezer zijn eigen navelstreng om de nek te leggen. De imitator is geen ongelukkige, of niet uit-

sluitend, zoals de verliefde meer is dan zijn ongeluk, zijn smartelijk wachten, op een bericht, een telefoontje, een datum, een teken.

Laat ik terugkeren naar *Uit de taal van een verliefde* waarin zoveel antwoorden verborgen zitten op onze existentiële vragen, al is het maar de gedachte dat ik-hou-van-je geen teken is maar 'een ontwijken van de tekens'.

Deze tekst nodigt uit tot verliefd worden én tot lezen en komt volgens Barthes voort uit de behoefte de taal van een verliefde - wat is dat anders dan de verliefdheid zelf? - de status te geven die het verdient. Het verliefde spreken dat een 'extreme eenzaamheid' kent (cursivering Barthes) en dat door niemand verdedigd maar veelal 'geringschat oftewel bespot' wordt, dat uitgesloten is van de macht en zijn domeinen: wetenschap, kennis, kunst.

Barthes suggereert dat als wij voor de literatuur willen kiezen, wij onze kraam voor de verkwesting moeten opstellen. Daar waar het echec niet overwonnen, maar telkens opnieuw begonnen moet worden (aldus Beckett). Wie zegt: faal beter, zegt eigenlijk: boots beter na, boots anders na.

Tegenwoordig wordt de tekst graag gezien als een van de middelen die ons van de verkwesting kunnen genezen, die ons van alles kunnen genezen. Op X ben ik een literatuurapotheker tegengekomen die citaten uit literaire teksten deelt als geneesmiddelen.

Barthes werpt de vraag op of de tekst wel bedoeld is om te genezen, of veelal voortkomt uit de weigering dat te doen. Hij stelt het rationele gevoel tegenover het amoreuze gevoel. Het eerste gevoel zegt dat alles goed komt, maar niets beklijft. Het tweede gevoel stelt dat niets goed komt en toch beklijft het. Het mag duidelijk zijn welk gevoel het literaire is.

Het schrijven en het verliefde spreken lijken niet wezenlijk van elkaar verschillen. Barthes noteert dat 'schrijven niets compenseert, niets sublimeert, dat het schrijven precies *daar zit waar jij niet bent* - daar begint het schrijven.' (cursivering Barthes)

Maar wie is die jij? De schrijver, de lezer, het liefdesobject, of alle drie tegelijk?

Op het eind van zijn boek schrijft Barthes uiterst terughoudend en toch onbeschaamd autobiografisch dat hij door 'een oud brandmerk' veroordeeld is tot de 'god van het Imaginaire' waardoor hij zichzelf steeds weer pijnigt met de woorddrang 'Ik hou van je' te zeggen maar 'niemand kan het onmogelijke antwoord op zich nemen'.

Het onmogelijke antwoord, dat is de geboorte van de lezer waarvoor de auteur moet sterven. Het loopt niet goed af, maar het beklijft.

En toch, alle goden kennen momenten van genade, ook de god van het Imaginaire.

Er zijn momenten dat schrijver, lezer en liefdesobject alle drie min of meer tegelijk het onmogelijke antwoord op zich nemen.

Advertentie

JO NESBØ
IS TERUG MET
KONING VAN OS

HET VERVOLG
OP DE WERELDWIJDE
BESTSELLER **KONINKRIJK**

JO NESBØ
KONING VAN OS

CARGO

Advertentie

Uitgeverij De Arbeiderspers feliciteert
Guido van Heulendonk
met de nominatie van *De kroon met twee pieken*
voor de Boekenbon Literatuurprijs 2024

Guido van Heulendonk
De kroon met twee pieken

BOEK ENBON
LITERATUURPRIJS
2024

De nieuwste draadloze steelstofzuiger van Bosch: de Unlimited 10

Reinig ook wat je niet ziet, dankzij de MicroClean technologie

Adviesprijs 649,00
579,-
 Nu met 100,- cashback van Bosch voor **479,-**

- ▶ Met de meegeleverde snellader is de accu na één uur opgeladen
- ▶ De unieke MicroClean technologie geeft melding wanneer de vloer écht schoon is
- ▶ Inclusief gemotoriseerde parketborstel speciaal voor harde vloeren
- ▶ Tot 80 minuten werktijd én 6 zuigmodi

Met de Bosch Unlimited 10 maak je grondig en efficiënt schoon. De MicroClean sensor meet hoe schoon je vloer is, als de MicroClean ring op de stofzuiger blauw kleurt is de vloer écht schoon. Dankzij de meegeleverde parketborstel stofzuig je harde, kwetsbare en parket vloeren grondig en zonder krassen. Met de snellader laad je de meegeleverde accu in ongeveer één uur op en dankzij zes verschillende gebruiksstanden kan de Unlimited 10 steelstofzuiger zich aan elke situatie aanpassen. Het HEPA Filtersysteem* vangt tot 99,99 procent** van de stofdeeltjes op en hierdoor blaast de stofzuiger deze niet terug je huis in.

* Gemeten volgens ASTM F3150.
 ** Gemeten volgens EN IEC 62885-4:2020/A1:2023.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/steelstofzuiger

Johann Gottfried Herder: Hoe worden we human?
 Teksten van een vergeten Verlichtingsdenker. (Humanität und Erziehung) Vert. Pieter Ippel. Noordboek, 142 blz. € 19,90

Universele broederschap bleef zijn droom

FILOSOFIE Johann Gottfried Herder werd vanwege zijn fascinatie voor volksverhalen lange tijd weggezet als nationalist. Maar uit een nieuwe bloemlezing blijkt dat de Duitse filosoof zijn tijd ver vooruit was met zijn kritiek op het kolonialisme.

Door **Sjoerd de Jong**

Sommige Duitse romantici hebben nog steeds een bar slechte reputatie, als wegbe-reiders van nationalisme en irrationele volksverheerlijking. Hun *Sturm und Drang* en lofzang op nationale en culturele eigenheid, zou de catastrofes van de twintigste eeuw hebben aangejaagd. Het lot trof Nietzsche, niet eens echt een romanticus, maar ook Johann Gottfried Herder, (1744-1803), wegens zijn liefde voor inheemse volken ook wel 'de Duitse Rousseau' genoemd.

Historisch en filosofisch onderzoek heeft van die karikaturale tweedeling tussen een heldere, Franse en Britse Verlichting enerzijds en obscure Duitse contra-Verlichting anderzijds weinig tot niets heel gelaten. Ook bij Herder klinkt zowel de stem van de Verlichting, in zijn ideaal van een universele 'humaniteit' als die van de Romantiek, met zijn open oog voor het eigen karakter van culturen en naties. Tot veel herwaardering van zijn werk buiten vakkringen heeft dat niet geleid, daarvoor blijft de rusteloze denker uit Königsberg, Riga, Rome en Weimar een te dankbare kop van Jut. In zijn cultuurkritiek *De ondergang van het denken* (1987) wijdt filosoof Alain Finkielkraut al meteen strenge woorden aan Herder, die met zijn begrip *Volk* wegbereider zou zijn geweest van cultureel conformisme (elk volk heeft zijn eigen, dwingende 'kern') en zelfs van totalitaire onvrijheid.

Goed dus, dat er nu in het Nederlands een compacte bloemlezing is van kern-passages uit Herders werken, vertaald en toegankelijk ingeleid door filosoof en emeritus-hoogleraar Pieter Ippel, die in zijn veelzijdigheid ook een beetje aan Herder doet denken. In zijn bewonderende inleiding over Herders onstuimige leven en (dito) werk probeert Ippel duidelijk te maken dat diens denken onverminderd actueel en de moeite waard is. Herder geldt als een filosoof die - nog vóór de beroemde Hegel - de mens zag als een historisch en cultureel wezen, als werk in wording. Ippel noemt hem een „visionaire voorloper” van de latere filosofische antropologie. Dat blijkt uit de gekozen passages, al kun je je afvragen of er nog veel lezers zijn voor Herders verzamelde werken, die over van alles en nog wat gaan.

Associatieve zwerftocht
 Uit de bloemlezing blijkt ook al dat Herder zeker geen systematische denker was, veel meer een essayistische (en wijdlopi-ghe) publieke filosoof. Zijn vierdelige hoofdwerk *Ideen zur Philosophie zur Bildung der Menschheit* (1784-1791) is een associatieve zwerftocht over de aarde, door het planten- en dierenrijk en de menselijke geschiedenis, tjkvol briljante en bizarre formuleringen en invallen. Met die aanpak is Herder het tegendeel van de streng logische Kant, zijn tijdgenoot en bewonderde leermeester. De twee vielen in om-in na Kans recensie van Herders hoofdwerk, waarin hij de auteur vaderlijk aan-raadde "zijn levendig genie de nodige dwang op te leggen". Het krenkte Herder diep, uit wraak schreef hij een boek tegen Kant, een zinloze exercitie waarover Ippel

Theobald von Oer: *Der Weimarer Musenhof* (1860). Op dit schilderij zien we Schiller die voorleest in een park buiten Weimar. Wieland en Herder zitten links van hem, Goethe staat rechts bij de pilaar. STAATLIJKE MUSEUM ZU BERLIN

terecht opmerkt: 'Had wat anders gedaan.'

Wie ontmoeten we in de teksten die Ippel selecteerde? Er is de ecologische Herder, die zich bekommert om het lot van de planeet en dieren met een gevleugelde uitdrukking 'de oudere broers van de mens' noemt. En we ontmoeten de anti-imperialistische Herder, die fulmineert tegen Europese superioriteitsgevoelens en de onderdrukking van inheemse volken. Zo smaakt hij over koloniale eigendunk: 'In Europa is de lijfeigenschap dan wel afgeschafte omdat berekend is hoe-veel meer deze lijfeigenen eigenlijk kosten en hoeveel minder ze opbrengen dan zogenaamd vrije mensen. Alleen één ding hebben [we] onszelf nog wel toegestaan, namelijk drie werelddelen als slaven ge-bruiken, te verhandelen, in zilvergroeven en suikermolens te verbannen. Nou ja, dat zijn geen Europeanen, geen christenen.' Het had zo in opinieblad *OneWorld* kunnen staan (afgezien dan van het woord slaven).

Inspirator van cultuurrelativisme
 En dan is er Herder als filosoof van de menselijke diversiteit, vaak gezien als in-spirator van het moderne cultuurrelativisme. Niet alleen door zijn kritiek op het idee dat Europa de maat aller dingen zou zijn, ook door zijn onverholven viering van culturele verschillen. 'Het verschil tussen verlichte en niet verlichte volken is niet

princiepueel, maar hoogstens gradueel', schrijft hij. 'Het grote schilderij van de naties kent oneindige gradaties en grijs-tinten.' En, bij uitstek een relativistisch gezichtspunt: 'Iedere natie moet daarom alleen vanuit haar eigen situatie, met alles wat zij is en heeft worden bekeken.' En dus niet langs een verondersteld universele meetlat worden gelegd. De Duits-Amerikaanse etnograaf Franz Boas (1858-1942), grondlegger van het antropologische cultuurrelativisme, werd ongetwijfeld beïnvloed door de ronkende begin-selverklaringen van Herder tegen het kolonialisme en Europese suprematie.

Conservatisme klinkt in zijn cultuurrelativisme wel nadrukkelijk door. Herder was niet van het mengen, hij vond dat naties of culturen elkaar vooral niet moesten 'lastig vallen en elkaars rust verstoren'. Dat is weer heel wat anders dan de aandacht in de huidige antropologie voor creolisering, hybride identiteiten en andere vormen van culturele toe-eigening en vermenging. Herders pleidooi voor zulke 'rust' moet je dan ook vooral zien in de context van zijn kritiek op het imperia-lisme, dat die rust behoorlijk verstoort. Aan Herders actualiteit doet het niet af. Ippel wijst op het huidige identiteits-denken, de behoefte aan gemeenschaps-zin en een 'bezielde verband', die van rechts tot links te vinden is. Hij ziet dat vooral als een pluimpje voor Herder, maar dat is iets te welwillend. Je hoeft

van Herder geen proto-fascist te maken om de schaduwzijde te zien van de hang naar culturele segregatie, te vinden in wit-supremationisme maar soms ook in radicaal Zwart denken.

En Herders nationalisme, zijn fascina-tie met folklore en volksverhalen? Ja, hij was een nationalist en een gemeen-schapsdenker - mensen willen ergens bij horen - maar zeker geen chauvinist of national-ist van de agressieve soort. Univer-sele broederschap en vrede bleef zijn droom.

Oog voor het historisch en cultureel bepaalde karakter van menselijk gedrag is nu gemeengoed, vertrouwen in die broe-derschap en gedeelde 'humaniteit' is wat schaarser. Dat laatste begrip, *Humanität*, is missschien nog wel het meest prikkelend aan Herders werk. 'Humaniteit', legt hij uit, is iets anders dan 'mensheid', een empirisch begrip, of 'menschelijkheid', dat een bijsmaak heeft van zwak of week. Ware *Humanität* is geen gegeven, maar een opdracht, het is de 'edele vorming van de mens in de richting van rede en vrijheid', ten behoeve van 'beheer van de aarde'. Onlosmakelijk ermee verbonden is het Duitse idee van *Bildung*, scholing en ontwikkeling van de mens, die 'eerste vrijgelaten van de schepping' - met een open toekomst.

Terecht dus dat Ippel zijn bloemlezing een titel heeft meegegeven die eindigt met een vraagteken.

> Vitra Panton Chair
€349,- | €295,-

> Vitra House Bird €319,- | €249,-

> Louis Poulsen Panthella Portable 250
€535,- | €399,-

> FDB Møbler J83B bank
€779,- | €599,-

> DCW éditions
N°207 bureaulamp
€459,- | €349,-

> HAY Knit kapstok €239,- | €194,-

Design klassiekers

Vier de WOONMAAND met de prachtige *designproducten* die NRC voor jou geselecteerd heeft. Ontdek klassiekers van Louis Poulsen, Vitra, Skovby, HAY en meer.

> Samsung The Serif (2024) TV
€1.599,- | €1.350,-

> Frederik Roijé Split Step
€245,- | v.a. €199,-

> Skovby bureau
€960,- | €749,-

> DCW éditions Vision
20/20 leeslamp
€617,- | €489,-

> Louis Poulsen PH80 vloerlamp
€1.240,- | €989,-

